

Міністерство освіти і науки України
Рівненський державний гуманітарний університет

Руслана Давидюк

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Навчальний посібник

Рівне 2018

УДК 93/94: 378.016(07)(042.3)

Д 13

Давидюк. Р.П. Методика викладання історії у вищій школі. Навчальний посібник. Рівне: РДГУ, 2018. 134 с.

Рецензенти:

Світлана Шульга, кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки (м. Луцьк)

Віталіна Данильчук, кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільно-гуманітарної освіти, Рівненський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти (м. Рівне)

Ірина Левчук, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки, освітнього менеджменту та соціальної роботи, Рівненський державний гуманітарний університет (м. Рівне)

Рекомендовано до друку Вченою радою Рівненського державного гуманітарного університету (Протокол № від 2018 р.)

Навчальний посібник відповідає програмі дисципліни «Методика викладання історії у вищій школі», яка вивчається студентами-магістрантами історико-соціологічного факультету спеціальності «Середня освіта. Історія». У посібнику висвітлено сучасні підходи до організації навчального процесу на засадах компетентнісного підходу.

Посібник складається із текстів лекцій, які читаються у складі двох змістових модулів, а також тематики практичних та лабораторних занять.

Розраховано на магістрантів вищих навчальних закладів денної та заочної форм навчання.

Давидюк Р. П., 2018
Рівненський державний гуманітарний університет

ПЕРЕДМОВА

Трансформація історичної освіти є однією з провідних складових модернізації української освітянської справи у відповідності з потребами практики, розвитку сучасної науки, підвищення політичної культури громадян. Викладання історії у вищих навчальних закладах сприяє забезпеченню підготовки педагогічних кадрів, здатних ефективно впливати на суспільний розвиток, формує структуроване історичне знання, сприяє «зануренню студентів в історію».

У сучасних умовах методика викладання історії у вищій школі обов'язково має спиратися на активні методи і форми навчання, які найбільше задовольняють потребу студентів у самонавчанні та самовдосконаленні. Такі методи і форми поширюються на велику групу прийомів і способів проведення теоретичних і практичних занять з історичних дисциплін. Це проблемно-пошукові завдання, які спрямовують студентів на поглиблене вивчення історії, наукові реферати, що націлюють студентський пошук на самостійне вивчення минулого, ділові (операційні та імітаційні) ігри, індивідуальні практикуми, «круглі столи» тощо.

Курс «Методика викладання історії у вищій школі» посідає вагомe місце у підготовці педагогів, магістрів історії. Він є складовою професійного циклу навчання та скерований на вдосконалення теоретичних знань і формування практичних компетентностей магістрів як майбутніх викладачів-істориків. Курс дає можливість оволодіти знаннями теоретичних основ сучасної методики, ознайомитися із специфікою історичних дисциплін у вищій школі, дозволяє сформувати необхідні компетентності для забезпечення високої ефективності процесу викладання.

Перехід до нової методики викладання історії у середніх і вищих навчальних закладах вимагає забезпечення відповідною навчально-методичною літературою. Сподіваємося, що цей посібник допоможе магістрантам оволодіти теоретичним матеріалом курсу. Посібник складається із текстів 15 лекцій, які читаються у складі двох змістових модулів, тематики практичних і лабораторних занять. До кожної лекційної теми подано запитання для самоконтролю знань.

Навчальний посібник побудовано із рахуванням знань, які студенти отримали із історії України, всесвітньої історії, педагогіки, психології, методики викладання історії у середній школі, історіографії, джерелознавства та ін.

ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

Лекційне заняття № 1

СУЧАСНА ВИЩА ІСТОРИЧНА ОСВІТА В УКРАЇНІ

1. Методика викладання історії у вищій школі як дисципліна.
2. Система вищої освіти.
3. Форми навчання і типи вищих навчальних закладів.
4. Акредитація ВНЗ.

Література

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія. Київ, 1998.
2. Антонюк О. В. Деякі питання формування історичної самосвідомості українського народу // УІЖ. 1993. №11 – 12.
3. Артемова Л. В. Педагогіка і методика вищої школи: навч-метод, посіб. для викладачів, аспірантів, студентів магістратури. Київ, 2008.
4. Баханов К. О. Специфіка методики навчання історії у вищій школі // Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/239/84/>
5. Войцеховський Ю. Мета і завдання шкільної історичної освіти // Історія в школах. 1996. №9. С. 4-6.
6. Гадецький М. В. Хлебнікова Т. М. Організація навчального процесу в сучасній школі: Навчально-методичний посібник. Харків, 2003.
7. Ганаба С. Історична освіта у контексті викликів суспільства // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 30-35.
8. Гончарова Н. О. Методика викладання історії у вищій школі : навч. посіб. Харків, 2009.
9. Жорнова О. Організаційно-методичні засади викладання у вищій школі: Навчальний посібник. Київ, 2011.
10. Ілюшина О. Структурування об'єкту вивчення історії // Історія в школах. 1999. №1-2. С. 25-29.
11. Каплінський В. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2017.
12. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні від 20 грудня 2000 р. // Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.
13. Курилів В. Методика викладання історії. Курс підвищення кваліфікації вчителів історії. Харків; Торонто, 2008.
14. Левітас Ф. Л., Салата О.О. Методика викладання історії : посіб. учителя. Харків, 2009.
15. Михайличенко О. В. Методика викладання суспільних дисциплін у вищій школі. Суми, 2009.
16. Нагаєв М. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2001.
17. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Режим доступу – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10>.
18. Полянський П. Історія, обернена в майбутнє // Історія в школах України. 2003. №4. С. 11-13.
19. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ, 2010.
20. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2003 р. № 1494 «Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки» // Офіційний вісник України, 2003. № 39. С. 8-13.
21. Февр Л. Бои за историю. / Пер. с фр. Москва, 1991.

Слово «методика» з давньогрецького – methodike, означає: шлях дослідження,

спосіб пізнання. В основі поняття «методика» лежить слово «метод». Метод – сукупність прийомів; спосіб розв’язання проблеми, завдання; спосіб проведення дослідження, а методика – сукупність методів. ***Методика викладання історії – галузь педагогічної науки, що досліджує процес навчання історії: зміст шкільних курсів історії та технологію навчання.***

Об’єктом методики викладання історії є процес навчання – педагогічна взаємодія викладача та студента, спрямована на розвиток останнього, його особистості засобами історії.

Предметом – система викладання історії, що містить взаємопов’язані компоненти: зміст, методи, прийоми, засоби, результати навчання, закономірні зовнішні і внутрішні зв’язки. Компоненти процесу викладання історії – категорії конкретно історичні, залежать від розвитку суспільства. Кожна епоха характеризується своїми компонентами. Основні компоненти: *цілі викладання* (для чого вивчаємо історію, з якою метою), *зміст вузівської історичної освіти* (що вивчаємо, яку історію, в яких обсягах), *технологія навчання – методи, прийоми, способи* (як навчаємо), *результати навчання* (що отримуємо в процесі навчання історії).

«Кожна епоха, писав французький історик школи «Анналів» Люсьєн Февр, створює власне уявлення, що історичне минуле, у неї свій Рим і свої Афіни, своє середньовіччя і свій Ренесанс». Отже, виходить, що кожне покоління переписує історію, а історичні знання певною мірою залежать від існуючого на момент їх створення та вивчення розкладу сил у суспільстві. За своїм характером вони стають елементами політико-ідеологічних уявлень. Паралельно (в один час і одному місці) може існувати кілька інтерпретації історичних подій, які мають однакове право на представлення їх у змісті історії, як навчального предмету.

Методика викладання історії у вищій школі відрізняється методики навчання інших предметів, що вивчаються у вищій школі; а також має особливості порівняно з методикою навчання історії у середній школі.

На відмінну від природничих наук, у яких факти встановлюються дослідним шляхом, в історії повторення історичного факту виключено, тому вони (факти) встановлюються за різноманітними свідченнями про них (історичні джерела), відтак вони є завжди суб’єктивними, частковими за своєю повнотою і відносними за своєю вірогідністю.

Друга група особливостей полягає у відмінності між історією у вищій і середній школах, які впливають з того, що історія з однієї сторони є дослідницькою наукою, а з другої – навчальною (дидактичною) продукцією.

Вони мають різне тлумачення: *наукова історія*, якої навчають у вищій школі, покликана реконструювати минуле, наближаючи нас до істини, а *шкільна історія* – на основі знань про минуле – виховати законослухняного громадянина. Через це в історичній науці та шкільній історії існують дещо різні підходи й акценти: в історичній науці факти визначаються за історичними джерелами, вони піддаються критиці й аналізу. У шкільній історії факти існують як певна данність і лише головні з них іноді підкріплюються джерелами для підсилення їх значущості та надання більшої достовірності. Хоча останнім часом у методиці навчання історії у середній школі почали використовувати джерела для виявлення та аналізу історичних фактів, певним чином ламаючи мур між науковою і шкільною історією.

Історія, як наука оперує всім масивом історичних фактів, проте шкільна історія їх ретельно відбирає відповідно до визначеної мети та вікових особливостей учнів.

На відміну від історії у вищій школі, де матеріал подається, враховуючи різні погляди на проблему та інтерпретації подій, шкільна історія має справу вже з виваженим матеріалом, за яким у суспільстві досягнуто консенсусу і лише у старших класах припускає ознайомлення з різними поглядами вчених і політиків на історичні події, явища та процеси.

Систему вищої освіти становлять:

- вищі навчальні заклади всіх форм власності;
- рівні та ступені (кваліфікації) вищої освіти;
- галузі знань і спеціальності;
- освітні та наукові програми;
- стандарти освітньої діяльності та стандарти вищої освіти;
- органи, що здійснюють управління у сфері вищої освіти;
- учасники освітнього процесу

Вищий навчальний заклад – це окремий вид установи, яка є юридичною особою приватного або публічного права, діє згідно з виданою ліцензією на провадження освітньої діяльності на певних рівнях вищої освіти, проводить наукову, науково-технічну, інноваційну та/або методичну діяльність, забезпечує організацію освітнього процесу і здобуття особами вищої освіти, післядипломної освіти з урахуванням їхніх покликань, інтересів і здібностей.

Основна мета ВНЗ: забезпечення умов, необхідних для здобуття особою якісної вищої освіти та сприяння створенню нових знань.

Принципи діяльності вищого навчального закладу:

- автономії та самоврядування;
- прав, повноважень і відповідальності засновника (засновників), державних органів та органів місцевого самоврядування, до сфери управління яких належить вищий навчальний заклад, органів управління вищого навчального закладу та його структурних підрозділів;
- поєднання колегіальних та єдиноначальних засад;
- незалежності від політичних партій, громадських, релігійних організацій (крім вищих духовних навчальних закладів).

Автономія вищого навчального закладу – самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень стосовно розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених Законом «Про вищу освіту».

ВНЗ здійснюють підготовку фахівців за такими ступенями: молодший бакалавр; бакалавр; магістр; доктор філософії; доктор наук.

Молодший бакалавр – це освітньо-професійний ступінь, що здобувається на початковому рівні (короткому циклі) вищої освіти і присуджується вищим навчальним закладом у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 90-120 кредитів Європейської кредитно-трансферної системи – ЄКТС (ECTS). Особа має право здобувати ступінь молодшого бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

Бакалавр – це освітній ступінь, що здобувається на першому рівні вищої освіти та присуджується ВНЗ у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти освітньо-професійної програми, обсяг якої становить 180-240 кредитів ЄКТС. Обсяг освітньо-професійної програми для здобуття ступеня бакалавра на основі ступеня молодшого бакалавра визначається ВНЗ. Особа має право здобувати ступінь бакалавра за умови наявності в неї повної загальної середньої освіти.

Магістр – це освітній ступінь, що здобувається на другому рівні вищої освіти та присуджується ВНЗ чи науковою установою у результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньої програми. Ступінь магістра здобувається за освітньо-професійною або за освітньо-науковою програмою. Обсяг освітньо-професійної програми підготовки магістра становить 90-120 кредитів ЄКТС, обсяг освітньо-наукової програми – 120 кредитів ЄКТС. Освітньо-наукова програма магістра обов'язково включає дослідницьку (наукову) компоненту обсягом не менше 30 відсотків. Особа має право здобувати ступінь магістра за умови наявності в неї ступеня бакалавра.

Доктор філософії – це освітній і водночас перший науковий ступінь, що здобувається на третьому рівні вищої освіти на основі ступеня магістра. Ступінь доктора філософії присуджується спеціалізованою вченою радою ВНЗ або наукової установи в результаті успішного виконання здобувачем вищої освіти відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Особа має право здобувати ступінь доктора філософії під час навчання в аспірантурі (ад'юнктурі). Особи, які професійно здійснюють наукову, науково-технічну або науково-педагогічну діяльність за основним місцем роботи, мають право здобувати ступінь доктора філософії поза аспірантурою, зокрема під час перебування у творчій відпустці, за умови успішного виконання відповідної освітньо-наукової програми та публічного захисту дисертації у спеціалізованій вченій раді.

Нормативний строк підготовки доктора філософії в аспірантурі становить чотири роки. Обсяг освітньої складової освітньо-наукової програми підготовки доктора філософії становить 30-60 кредитів ЄКТС.

Доктор наук – це другий науковий ступінь, що здобувається особою на науковому рівні вищої освіти на основі ступеня доктора філософії і передбачає набуття найвищих компетентностей у галузі розроблення і впровадження методології дослідницької роботи, проведення оригінальних досліджень, отримання наукових результатів, які забезпечують розв'язання важливої теоретичної або прикладної проблеми, мають загальнонаціональне або світове значення та опубліковані в наукових виданнях.

Ступінь доктора наук присуджується спеціалізованою вченою радою ВНЗ чи наукової установи за результатами публічного захисту наукових досягнень у вигляді дисертації або опублікованої монографії, або за сукупністю статей, опублікованих у вітчизняних і міжнародних рецензованих фахових виданнях, перелік яких затверджується центральним органом виконавчої влади у сфері освіти і науки.

***Tunu* ВНЗ.**

Університет: багатогалузевий (класичний, технічний) або галузевий (профільний, технологічний, педагогічний, фізичного виховання і спорту, гуманітарний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність за різними ступенями вищої освіти (у тому числі доктора філософії), проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність.

Академія, інститут – галузевий (профільний, технологічний, технічний, педагогічний, богословський/теологічний, медичний, економічний, юридичний, фармацевтичний, аграрний, мистецький, культурологічний тощо) вищий навчальний заклад, що провадить інноваційну освітню діяльність, пов'язану з наданням вищої освіти на першому і другому рівнях за однією чи кількома галузями знань, може здійснювати підготовку на третьому і вищому науковому рівнях вищої освіти за певними спеціальностями, проводить фундаментальні та/або прикладні наукові дослідження, є провідним науковим і методичним центром, має розвинуту інфраструктуру навчальних, наукових і науково-виробничих підрозділів, сприяє поширенню наукових знань та провадить культурно-просвітницьку діяльність.

Коледж – галузевий вищий навчальний заклад бо структурний підрозділ університету, академії чи інституту, що провадить освітню діяльність, пов'язану із здобуттям ступенів молодшого бакалавра та/або бакалавра, проводить прикладні наукові дослідження. Коледж також має право здійснювати підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня молодшого спеціаліста.

Здобуття ступеня молодшого бакалавра і бакалавра забезпечують коледжі. Здобуття ступеня бакалавра, магістра, доктора філософії, доктора наук забезпечують університети, академії та інститути.

Форми навчання: очна (денна, вечірня), заочна, дистанційна.

Денна форма навчання (основна) – форма навчання, побудована на безпосередньому особистому спілкуванні студентів ВНЗ з викладачем на лекціях і практичних заняттях у максимальному обсязі, що сприяє отриманню більш глибоких знань, вмінь і навичок, які становлять основу якісної освіти. Тільки частина матеріалу вноситься на самостійне вивчення.

Вечірня форма – вид навчання, при якому навчання поєднується з професійною діяльністю, тобто відвідування ВНЗ відбувається у вільний від роботи, вечірній час.

Заочна форма навчання – спеціальна форма навчання, яка дозволяє поєднувати навчання з основною діяльністю, навіть якщо ВНЗ розташований в іншому місті. Допускається самостійне освоєння навчального матеріалу й періодичне відвідування ВНЗ на сесії для складання іспитів і практичних занять, а також на захист курсових робіт і дипломної роботи.

Дистанційна форма навчання є реалізацією заочної форми навчання на основі комп'ютерно-телекомунікаційних технологій. Взаємодія викладачів та студентів ВНЗ між собою відбувається на відстані та містить всі властиві компоненти навчального процесу (цілі, зміст, методи, організаційні форми, засоби навчання).

Основними видами забезпечення дистанційного навчання є методичне, програмне, технічне, інформаційне, організаційне.

Навчальні матеріали для дистанційного курсу розробляються спеціально, відповідно до особливостей їх змістового та візуального подання у віртуальному навчальному середовищі. Навчальний матеріал для викладання через Інтернет компонується невеликими блоками з використанням безлічі виносів і коментарів, що прискорює та полегшує його прочитання й засвоєння.

Спеціальність – складова галузі знань, за якою здійснюється професійна підготовка.

Ліцензування – процедура визнання спроможності юридичної особи провадити освітню діяльність за певною спеціальністю на певному рівні вищої освіти відповідно до стандартів освітньої діяльності. Ліцензії видаються окремо за кожною спеціальністю терміном на 10 років і можуть бути анульовані лише з підстав, передбачених Законом «Про вищу освіту». Інформація про видачу та анулювання ліцензії вноситься до Єдиної державної електронної бази з питань освіти.

Ліцензований обсяг максимальна кількість осіб, яким вищий навчальний заклад може одночасно забезпечити здобуття вищої освіти за певною спеціальністю і рівнем вищої освіти відповідно до стандартів освітньої діяльності.

Акредитація вищих навчальних закладів – це офіційне визнання їхнього права здійснювати свою діяльність на рівні державних вимог і стандартів освіти.

При цьому мета акредитації вбачається у визнанні можливостей конкретного державного вищого навчального закладу здійснювати підготовку кадрів на певному рівні їхньої кваліфікації. Залежно від цього рівня вищому навчальному закладу надається відповідний статус, що досягається шляхом розвитку самоорганізації вузу, ефективного використання ним бюджетних коштів, матеріальних ресурсів які виділяються на потреби вищої освіти.

Щодо недержавних вищих навчальних закладів, то акредитація має визначити їхню спроможність здійснювати підготовку кадрів на рівні вимог державних вищих шкіл і надає їм право видавати дипломи встановленого зразка.

Акредитація має на меті стимулювати вищі навчальні заклади розвиватися в напрямі постійного поліпшення якості підготовки спеціалістів; зорієнтувати вузи на систематичне здійснення самооцінки результатів роботи; забезпечити високий науково

професійний рівень педагогічних кадрів; визнанню еквівалентності дипломів про вищу освіту державному та міжнародному рівнями.

Акредитованими може бути вищий навчальний заклад в цілому або окремі його спеціальності, за якими ведеться підготовка кадрів. ВНЗ вважається акредитованим, якщо акредитовані його структури та не менше як 70 % спеціальностей.

Програма та умови акредитації розробляються міжгалузеву республіканською акредитаційною комісією. До складу цієї комісії входять представники відповідних міністерств і відомств, а також провідні вчені, спеціалісти. Комісію очолює заступник міністра освіти і науки України. Чисельність і персональний склад комісії затверджує міністр освіти і науки України. Державні вищі заклади можуть здійснювати підготовку спеціалістів баз акредитації за тими рівнями, за якими вона проводилася впродовж останніх 5 років. Підвищення рівня підготовки здійснюється тільки через акредитацію.

Акредитація проводиться експертними групами відповідно до напрямів підготовки спеціалістів. До складу груп входять провідні вчені, спеціалісти певного напрямку.

Акредитації ВНЗ передуює самоаналіз його діяльності, текст якого розглядає Вчена рада. Лише після цього він надсилається до міжвузівської республіканської акредитаційної комісії. Після позитивної оцінки комісією поданих матеріалів до вузу направляється група експертів.

Експертна група проводить у вищому закладі освіти: експертизу рівня вищої освіти з кожної спеціальності та вузу в цілому; професійне тестування випускників; аналіз умінь випускників розв'язувати практичні завдання в межах професійної діяльності; експертизу дипломних та курсових робіт; вибіркове опитування випускників вузу, які працюють та їхніх керівників щодо якості виконуваної ними роботи; аналіз фактичних досягнень випускників вузу. Крім того, члени експертної групи вивчають відповідні документи, що стосується даної галузі. Результати діяльності викладачів вузу, проводять експертизу структур оновлення кадрів, науково – дослідної роботи, матеріально – технічної бази вузу.

За результатами атестації експертна група готує висновок і подає його на розгляд комісії. На підставі висновків експертних груп міжгалузєва республіканська акредитаційна комісія приймає відповідне рішення і подає його на розгляд і затвердження Міністерства освіти і науки України. У разі позитивного рішення навчального закладу видається відповідний сертифікат. Строк дії сертифікату – 6 років.

Право на повторне проведення акредитації дається не раніше як через два роки. За результатами акредитації вищому навчальному закладі надається право присвоювати випускникам кваліфікацією певного рівня і видавати диплом встановленого зразка.

Запитання для самоконтролю:

- 1. Які ступені вищої освіти ви знаєте?*
- 2. Які типи ВНЗ діють в Україні?*
- 3. Назвіть форми навчання у ВНЗ.*
- 4. Поясніть, що означає ліцензований обсяг?*
- 5. Яка мета акредитації, що проводиться у ВНЗ?*

Лекційне заняття № 2

ЄВРОПЕЙСЬКА ОСВІТНЯ ІНТЕГРАЦІЯ

1. Болонський процес, як засіб інтеграції і демократизації вищої освіти.
2. Основні принципи Болонського процесу.
3. Компетентнісний підхід у розвитку вищої освіти

Література

1. Байденко В. И. Болонский процесс: результаты обучения и компетентностный подход (Книга-приложение 1). Москва, 2009.

2. Байденко В. И., Ворожейкина О. Л. и др. Болонский процесс: глоссарий (на основе опыта мониторингового исследования). Москва, 2009.
3. Гадецький М. В. Хлебнікова Т. М. Організація навчального процесу в сучасній школі: Навчально-методичний посібник. Харків, 2003.
4. Гайдучок В. М. Затхей Б. І., Лінник М. К. Теорія і технологія наукових досліджень : навч. посіб. Львів, 2006.
5. Гончарова Н.О. Методика викладання історії у вищій школі : навч. посіб. Харків, 2009.
6. Егорова Н. Л., Коваленко А. В. Компетентностный подход в образовании: Хрестоматия-путеводитель. Томск, 2006.
7. Жорнова О. Організаційно-методичні засади викладання у вищій школі: Навчальний посібник. Київ, 2011.
8. Карачун С. Модульно-рейтингова система навчання історії України у вузах I-II рівня акредитації // Історія в школі. 2001. №2.
9. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Режим доступу – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10>.
10. Про методичні рекомендації щодо запровадження Європейської кредитно-трансферної системи та її ключових документів у вищих навчальних закладах: Лист № 1/9-119 від 26.02.2010 МОНУ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.
11. Сікорський П.І. Кредитно-модульна технологія навчання: Навчальний посібник. Київ, 2004.

Процес об'єднання Європи супроводжується формуванням спільного освітнього і наукового простору та розробкою єдиних критеріїв і стандартів у цій сфері в масштабах усього континенту. Головна мета цього процесу – консолідація зусиль наукової та освітньої громадськості й урядів Європи для істотного підвищення конкурентоспроможності європейської системи науки і вищої освіти у світовому вимірі, а також для підвищення ролі цієї системи в суспільних перетвореннях.

Спроби надати вищій школі загальноєвропейського характеру розпочалися ще в 90-ті роки минулого століття з підписання *Римської угоди*.

У подальшому ці ідеї знаходили свій розвиток у рішеннях цілого ряду конференцій міністрів освіти європейських країн, зокрема:

Лісабонська конвенція під егідою Ради Європи – «Про визнання кваліфікацій» (1997 р.). Лісабонська угода декларує наявність і цінність різноманітних освітніх систем і ставить за мету створення умов, за якими більшість людей, скориставшись усіма цінностями і здобутками національних систем вищої освіти і науки, зможуть бути мобільними на європейському ринку праці.

Сорбонська декларація (1998 р.), яку підписали міністри освіти Франції, Німеччини, Великобританії та Італії, відзначаючи: «Останнім часом європейський процес набув надзвичайно великого розвитку. Та якими б суттєвими не були ці здобутки, вони не повинні затіняти той факт, що Європа – це не лише зона євро, банків та економічний інститутів: вона також має бути Європою знань».

Болонська конвенція, підписана 19 червня 1999 р., 29 європейськими країнами стала основою для розвитку Болонського процесу. «Болонським процесом» прийнято називати діяльність європейських країн, спрямовану на узгоджені системи вищої освіти цих країн. Країни-учасниці зобов'язалися до 2010 р. привести свої освітні системи у відповідність до єдиного стандарту.

Болонський процес – один з інструментів інтеграції не лише в Європі, а й у Європу, інструмент загальної світової тенденції нашого часу – глобалізації. Європейська спільнота має намір зробити внесок у якісну освіту шляхом заохочення країн – учасниць до сприяння підвищенню якості власної освіти. Основна ідея – двоступенева структура вищої освіти, використання системи кредитів ЄКТС, міжнародне визнання бакалавра як рівня

вищої освіти, що надає особі кваліфікацію та право продовжувати навчання за програмами магістра в інших європейських країнах.

Мета Болонського процесу:

- 1) підвищити якість освітніх послуг та набути європейською освітою незаперечних конкурентних переваг;
- 2) розширити доступ до європейської освіти;
- 3) сформувати єдиний ринок праці вищої кваліфікації в Європі;
- 4) розширити мобільність студентів та викладачів;
- 5) прийняти порівнювану систему ступенів вищої освіти з видачею зрозумілих у всіх країнах Європи додатків до дипломів;
- б) підвищити рівень конкурентоспроможності Європейської системи вищої освіти.

Болонською декларацією у 1999 р. було проголошено формування до 2010 р. привабливого і конкурентоздатного **Європейського простору вищої освіти** (ЄПВО). Будапештсько-Віденською декларацією у 2010 р. заявлено про його створення.

Комюніке, прийнятим у Льовені/Лувен-ла-Ньові (Паризьке комюніке) (2009 р.), визначено стратегію розвитку ЄПВО до 2020 р. Основними інструментами ЄПВО є **Європейська кредитна трансферно-накопичувальна система**, національні рамки кваліфікацій, сумісні з Рамкою кваліфікацій ЄПВО (2005 р.) та Додаток до диплома.

Принципи Болонського процесу:

Введення двоциклового навчання (додипломного та післядипломного).

Перший цикл передбачає одержання 1-го академічного ступеня (бакалавр). При цьому тривалість навчання має бути не менше 3 і не більше 4 років. Успішне завершення 1-го циклу відкриває доступ до 2-го циклу – післядипломного. Навчання впродовж 2-го циклу може передбачати отримання ступеня магістра (через 1-2 роки навчання після одержання 1-го ступеня) і/або докторського ступеня (за умови загальної тривалості навчання 7-8 років).

Основним завданням впровадження кредитно-модульної системи підготовки фахівців є запровадження системи академічних кредитів, що аналогічна ЄКТС. Важливий аспект запровадження кредитної системи накопичення – можливість враховувати не тільки навчальне навантаження, а й всі досягнення студента, наприклад, участь у наукових дослідженнях, конференціях, предметних олімпіадах тощо.

ЄКТС обумовлює кредитно-модульну організацію навчального процесу, яка базується на поєднанні модульних технологій навчання та залікових освітніх одиниць (кредитів). Зменшується навантаження на студентів, оскільки за умов її впровадження відсутні сесії. Система не передбачає обов'язкового *семестрового екзамену* для всіх студентів. Студенти, які за результатами модульних контролів здобули з конкретних навчальних дисциплін не менше від встановленої мінімальної кількості балів, атестуються з цих дисциплін із виставленням їм державної семестрової оцінки («відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно») відповідно до шкали переведення. Студенти, атестовані з оцінкою «незадовільно», зобов'язані скласти семестрові іспити. Семестрові іспити можуть також скласти студенти, які бажають покращити оцінку, отриману за результатами модульних контролів.

Оцінювання знань на іспитах здійснюється у 100-бальній шкалі з наступним переведенням у державну оцінку. У ЄКТС 60 кредитів становить навчальне навантаження на один навчальний рік і, зазвичай, 30 кредитів на семестр і 20 кредитів на триместр.

Кредит ЄКТС – одиниця, яка використовується в Європейській кредитній трансферно-накопичувальній системі для вимірювання обсягу навчального навантаження студента, потрібного для досягнення визначених (очікуваних) результатів навчання. Певна кількість кредитів ЄКТС призначається всім компонентам освітньої/навчальної програми та програмі в цілому. Кредит ЄКТС може бути присвоєний студенту як знак того, що оцінюванням встановлено опанування ним певних наперед визначених результатів навчання. Як правило, присвоєний кредит ЄКТС не може бути втрачений, однак за деяких

обставин заклад вищої освіти/вищий навчальний заклад може встановити, що для того, аби бути визнаними складовою частиною освітньої/навчальної програми, кредити мають бути присвоєні в певний проміжок часу.

Кредит. Умовно-числове вираження трудомісткості студента, розподілення за академічними годинами (від 1 до 60).

Модуль. Це задокументована завершена частина освітньо-професійної програми (навчальної дисципліни, практики, державної атестації), що реалізується відповідними видами навчальної діяльності студента (лекції, практичні, семінарські, лабораторні заняття, самостійна та індивідуальна робота, практики, контрольні заходи, кваліфікаційні роботи).

Змістовий модуль. Система навчальних елементів навчальної дисципліни, що засвоюється за допомогою відповідних методів навчання і складового модуля.

Трансфер – процес зарахування кредитів, присвоєних в одному освітньому закладі й визнаних в іншому, як правило, з метою отримання (присудження) кваліфікації.

Контроль якості освіти будуть здійснюватися акредитаційними агенціями, незалежними від національних урядів і міжнародних організацій. Оцінка буде ґрунтуватися не на тривалості або змісті навчання, а на тих знаннях, уміннях і навичках, що їх отримали випускники. Одночасно будуть встановлені стандарти транснаціональної освіти.

Розширення мобільності студентів, викладацького складу та іншого персоналу для взаємного збагачення європейським досвідом.

Передбачається зміна національних законодавчих актів у сфері працевлаштування іноземців.

Забезпечення працевлаштування випускників. Усі академічні ступені й інші кваліфікації мають бути затребувані європейським ринком праці, а професійне визнання кваліфікацій має бути спрощено.

Забезпечення привабливості європейської системи освіти. Одне з головних завдань, що має бути вирішене в рамках Болонського процесу, це залучення в Європу більшої кількості студентів з інших регіонів світу.

Академічна мобільність – можливість учасників освітнього процесу навчатися, викладати, стажуватися чи проводити наукову діяльність в іншому вищому навчальному закладі (науковій установі) на території України чи поза її межами.

Академічна свобода – самостійність і незалежність учасників освітнього процесу під час провадження педагогічної, науково-педагогічної, наукової та/або інноваційної діяльності, що здійснюється на принципах свободи слова і творчості, поширення знань та інформації, проведення наукових досліджень і використання їх результатів та реалізується з урахуванням обмежень, встановлених законом.

Участь у Болонському процесі – це добровільне рішення, прийняте кожною країною та її спільнотою вищої освіти.

19 травня 2005 р. ухвалено рішення про приєднання України до Болонського процесу на конференції міністрів освіти країн Європи, яка проходила у норвезькому місті Бергені. У рамках Болонського процесу, для забезпечення визнання українських дипломів про вищу освіту в Європі та сприяння мобільності студентів, Міністерство освіти і науки України наказом від **6 жовтня 2009 р.** ввело у ВНЗ України ЄКТС.

У сучасних умовах триває оновлення вищої освіти, перенесення уваги з процесу навчання на його результат, орієнтація змісту й організації навчання на *компетентнісний підхід* і пошук ефективних механізмів його впровадження.

Характеристики компетентнісного підходу:

- орієнтація на формування особистості фахівця, професіонала;
- міждисциплінарна модель навчання;
- інтерактивні форми навчання;
- професійно-орієнтована спрямованість;

- результат навчання описується компетенціями.

Основна мета вищої освіти в умовах компетентного підходу: підготовка кваліфікованого фахівця відповідного рівня та ступеню, конкурентоздатного на ринку праці, компетентного, який вільно володіє професією та орієнтується у суміжних галузях діяльності, готового до постійного професійного росту, соціальної та професійної мобільності.

Відповідно до Державного освітнього стандарту України компетенції класифікуються:

Універсальні компетенції, які не залежать від області навчання, але є загальними для усіх випускників вищої школи.

Інструментальні компетенції:

- здатність до аналізу та синтезу;
- здатність до організації та планування;
- базові знання у різноманітних областях;
- письмова та усна комунікація рідною мовою;
- знання другої мови;
- елементарні навички роботи з комп'ютером;
- навички управління інформацією (вміння знаходити та аналізувати інформацію із різноманітних джерел);
- вміння вирішувати проблеми;
- вміння приймати рішення.

Міжособові компетенції:

- здатність до критики та самокритики;
- соціальна взаємодія;
- робота в команді;
- навички міжособових взаємин;
- прийняття відмінностей і мультикультурності (толерантність);
- здатність працювати у міжнародному середовищі;

Системні компетенції:

- здатність до навчання;
- здатність застосовувати знання на практиці;
- дослідницькі навички;
- здатність адаптуватися до нових ситуацій
- ініціативність і підприємницький дух;
- самовдосконалення;
- прагнення до успіху.

Професійні компетенції – те, що студенти повинні знати, розуміти і бути у змозі робити у зв'язку з вивченням даної дисципліни.

Запитання для самоконтролю:

1. З'ясуйте основну мету Болонського процесу.
2. За системою ЄКТС навчальне навантаження на один навчальний рік становить:
  - 60 кредитів;
  - 120 кредитів;
  - 240 кредитів;
2. Як ви розумієте термін «модуль» і «змістовий модуль»?
3. Назвіть види універсальних компетенцій.

Лекційне заняття № 3

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАННЯ ТА ПЛАНУВАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ У СУЧАСНІЙ ВИЩІЙ ШКОЛІ

1. Навчальний процес у ВНЗ.
2. Навчальні плани і програми.
3. Документи планування та організації навчального процесу

Література

1. Гадецький М. В. Хлебнікова Т. М. Організація навчального процесу в сучасній школі: Навчально-методичний посібник. Харків, 2003.
2. Ганаба С. Історична освіта у контексті викликів суспільства // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 30-35.
3. Ганаба С. Історія як навальна дисципліна в контексті полікультурної освіти // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський. Вип. 2. С. 7-15.
4. Гончарова Н.О. Методика викладання історії у вищій школі : навч. посіб. Харків, 2009.
5. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології. Вид. 3-тє, випр. Київ, 2015.
6. Дубас О. Підготовка і видання нових підручників. Досягнення і головні труднощі // Історія в школах України. 1999. №2. С. 4-6.
7. Каплінський В. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2017.
8. Кларин М. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. Москва, 1994.
9. Ковальченко И. Методы исторического исследования. Москва, 1987.
10. Михайличенко О. В. Методика викладання суспільних дисциплін у вищій школі. Суми, 2009.
11. Преподавание истории и пропаганда демократических ценностей и идеи терпимости: пособ. для преподават. Страсбург, 1996.
12. Теорія і практика запровадження компетентнісного підходу до навчання історії в школі: колективна монографія / К. Баханов, С. Баханова, О. Барнінець та ін. Донецьк, 2012.
13. Удод О. А. Аксиологічний (ціннісний) підхід у викладанні історії // Історія в школах України. 1999. №3. С. 27-30.
14. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні від 20 грудня 2000 р. // Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.

Навчальний процес у ВНЗ система організаційних і дидактичних заходів, спрямованих на реалізацію змісту освіти на певному освітньому рівні відповідно до державних стандартів освіти. Він охоплює всі компоненти навчання: учасників навчального процесу (викладачів, студентів), засоби, форми і методи навчання.

Навчальний процес базується на принципах науковості, гуманізму, демократизму, наступності та безперервності, незалежності від втручання будь-яких політичних партій, інших громадських та релігійних організацій.

Структурними елементами навчального процесу виступають:

- цілі навчання, які є ідеальною моделлю бажаного результату засвоєння змісту освіти;
- зміст освіти, під яким розуміється педагогічно адаптований соціальний досвід;
- методи навчання й учіння;
- організаційні форми навчання;
- реальний результат.

Зміст освіти – це науково обґрунтована система дидактично та методично оформленого навчального матеріалу для різних освітніх і освітньо-кваліфікаційних рівнів. Він визначається освітньо-професійною програмою підготовки, структурно-логічною схемою підготовки, навчальними програмами дисциплін, іншими нормативними актами органів державного управління освітою та вищого закладу освіти і відтворюється у відповідних підручниках, навчальних посібниках, методичних матеріалах, дидактичних засобах.

Зміст освіти визначається Міністерством освіти і науки України для кожного освітньо-кваліфікаційного рівня (бакалавр, магістр). Він включає *нормативний* та *вибірковий* компоненти. Нормативний компонент змісту освіти визначається відповідним державним стандартом освіти, а вибірковий – вищим закладом освіти.

Навчання – цілеспрямований процес засвоєння студентами знань, оволодіння вміннями і навичками, у ході якого на основі пізнання, практичних вправ та набутого досвіду формуються якості спеціаліста у різних сферах суспільства.

Процес навчання формують тісно пов'язані між собою компоненти: цільовий, стимуляційно-мотиваційний, змістовий, операційно-діяльнісний, контрольючий, оцінно-результативний.

Цільовий компонент передбачає постановку конкретної мети вивчення навчального матеріалу на занятті, вивчення основ навчальних дисциплін, досягнення освітньої мети вищого навчального закладу

Стимуляційно-мотиваційний передбачає створення умов, які спонукають студентів до активної навчально-пізнавальної діяльності, формують у них позитивну мотивацію цієї діяльності.

Змістовий компонент передбачає оптимальний відбір предметів навчального плану, змістовність навчальних програм і підручників, продуманість змісту кожного навчального заняття.

Операційно-діяльнісний означає вдалий відбір методів, прийомів і організаційних форм навчання, оптимальне поєднання різноманітних форм роботи щодо засвоєння студентами змісту навчального матеріалу, вироблення в них відповідних умінь та навичок.

Контрольно-регулюючий передбачає контроль за засвоєнням студентами знань, набуттям умінь і навичок, внесення необхідних коректив до змісту і методики навчання з метою підвищення ефективності процесу навчання.

Оцінно-результативний означає виявлення рівня знань, умінь і навичок кожного студента, визначення причин неуспішності в кожному конкретному випадку і відповідну роботу щодо їх усунення.

Освітня програма – це перелік обов'язкових та вибіркових навчальних дисциплін, необхідних для здобуття певного освітнього ступеня, із зазначенням обсягу годин, відведених для їх вивчення, форм підсумкового контролю. Освітньо-професійна і освітньо-наукова програми передбачають, відповідно, здобуття певного фахового і наукового ступеня.

Освітньо-професійною програмою підготовки називають перелік нормативних навчальних дисциплін із зазначенням загального обсягу часу (в годинах), відведеного для їх вивчення та форм підсумкового контролю з кожної навчальної дисципліни. Загальний обсяг часу для вивчення навчальної дисципліни включає час для аудиторних форм навчання і самостійної роботи студентів. Співвідношення між обсягами аудиторних занять та самостійної роботи студентів, форми і періодичність проміжного контролю визначаються навчальним планом вищого закладу освіти.

Навчальні плани і робочі програми дисциплін є інтелектуальною власністю навчального закладу – розробника.

Навчальний план – це нормативний документ, який складається вищим закладом освіти на підставі освітньої програми та структурно-логічної схеми підготовки і визначає перелік та обсяг нормативних і вибіркових навчальних занять (лекції, лабораторні, практичні, семінарські, індивідуальні заняття, консультації навчальні й виробничі практики) та їх обсяг у кредитах ЄКТС, графік навчального процесу, форми й засоби проведення поточного й підсумкового контролю.

У навчальному плані відображається також обсяг часу, передбачений на самостійну роботу. Навчальний план розробляється на весь період реалізації відповідної освітньої програми і затверджується керівником ВНЗ.

Нормативні навчальні дисципліни визначаються державним стандартом освіти (освітньо-професійною програмою підготовки), дотримання їх назв є обов'язковим для вищих закладів освіти. Їх обсяг не може бути меншим від обсягу, встановленого державним стандартом освіти (як правило, вони становлять до 75% кількості годин, визначених освітньо-професійною програмою).

До нормативних навчальних дисциплін належать: цикл гуманітарних та соціально-економічних дисциплін; цикл фундаментальних дисциплін; цикл професійно орієнтованих дисциплін.

Вибіркова частина змісту освіти – це рекомендований для засвоєння зміст навчання, сформований як змістові модулі із зазначенням їх обсягу та форм атестації, призначений для задоволення можливостей особистості, регіональних потреб у кваліфікованих фахівцях певної спеціалізації, досягнень наукових шкіл і навчальних закладів.

Вибіркові навчальні дисципліни запроваджуються, як правило, у формі спеціальних навчальних курсів для поглиблення загальноосвітньої, фундаментальної і фахової (теоретичної і практичної) підготовки.

Курси історичних дисциплін, що викладаються у ВНЗ можна поділити на такі групи: *загальні; спеціальні (профільні); спецкурси.*

До загальних курсів належить «Історія України», що вивчається у всіх ВНЗ та на всіх спеціальностях. Спеціальні курси – історичні дисципліни, що читаються на історичних факультетах, які входять до відповідних програм підготовки фахівців з історії. Спецкурси – навчальні дисципліни, спрямовані на поглиблення знань з окремої проблеми, теми, напряму.

Робочий навчальний план – нормативний документ, який складається вищим закладом освіти на поточний навчальний рік і конкретизує форми проведення навчальних занять, їх обсяг, форми й засоби проведення поточного та підсумкового контролю за семестрами. Робочий навчальний план затверджується керівником ВНЗ.

Індивідуальний навчальний план – нормативний документ, за яким здійснюється навчання студента, виходячи з вимог освітньої програми відповідного рівня підготовки та з урахуванням його особистих інтересів і потреб. Індивідуальний навчальний план студента складається на підставі робочого навчального плану і містить усі нормативні навчальні дисципліни, а також дисципліни, обрані студентом, з обов'язковим урахуванням структурно-логічної схеми підготовки. Індивідуальний навчальний план складається на кожний навчальний рік і затверджується в порядку, встановленому вищим закладом освіти.

Методичне керівництво індивідуальним навчанням студентів та контроль за виконанням ними індивідуальних навчальних планів здійснюється деканатами факультетів та відповідними кафедрами

Навчальна програма – нормативний документ, який визначає місце і значення навчальної дисципліни у реалізації освітньої програми підготовки, її зміст, послідовність і організаційні форми вивчення навчальної дисципліни, вимоги до знань і вмінь студентів. Навчальна програма містить пояснювальну записку, тематичний виклад змісту навчальної дисципліни і список літератури. Навчальні програми нормативних дисциплін входять до комплексу документів державного стандарту освіти, розробляються і затверджуються як його складові. Навчальні програми вибіркового дисциплін розробляються і затверджуються вищим закладом освіти.

Робоча програма навчальної дисципліни – нормативний документ вищого навчального закладу освіти, який розробляється для кожної дисципліни на основі навчальної програми дисципліни відповідно до навчального плану. У робочій програмі відображається конкретний зміст навчальної дисципліни, послідовність та організаційно-методичні форми її засвоєння, обсяг часу на різні види навчальної роботи, засоби і форми поточного та підсумкового контролю. Складовими робочої програми є: тематичний план,

пакет методичних матеріалів для проведення поточного і підсумкового контролю, перелік навчально-методичної літератури, засобів наочності, технічних засобів навчання тощо.

Навчальні програми, робочі програми навчальних дисциплін разом з навчальними планами є основними документами, якими керуються деканати та кафедри вищих закладів освіти в організації навчального процесу.

Навчальний історичний матеріал – це об'єктивна складова історичної освіти. Це та інформація, яка викладена на сторінках підручників, навчальних посібників або повідомлена викладачем в аудиторії. Така інформація складається з історичних фактів, історичних понять, історичних концепцій, історичних теорій та історичних законів.

Знання – це перевірені суспільно-історичною практикою результати процесу пізнання. Знання знаходять своє відтворення у фактах, уявленнях, поняттях, судженнях, умовиводах, концепціях, теоріях та історичних законах. *Історичні знання* – це сукупність відкритих історичних наукових фактів та сформованих на їх основі уявлень, понять, суджень, умовиводів, концепцій та теорій. Спеціально відібрані відповідно до вікових особливостей і завдань навчання історичні знання в методиці навчання отримали назву навчального історичного матеріалу.

Історичні знання мають дві сторони – *змістовну* та *процесуальну*. До складу змістовної сторони історичних знань входять уявлення і поняття. Процесуальна сторона складається з суджень та умовиводів. Саме завдяки судженням і умовиводам навчальний історичний матеріал перетворюється на історичні знання. На відміну від навчальної інформації, факти і поняття, які входять до складу історичних знань, повинні бути належним чином осмислені, тобто суб'єктивізовані за допомогою суджень та умовиводів. Історичний матеріал розподіляють на *фактичний* та *теоретичний*. Основу фактичного матеріалу складають безпосередньо факти, які систематизуються та узагальнюються в подіях, явищах і процесах.

Історичний факт – найдрібніша одиниця історичних знань, знання про минуле, достовірність якого доведена історичною наукою. Специфікою історичного факту є його неповторність і невідтворюваність.

Історична подія – сукупність взаємопов'язаних історичних фактів, що характеризують обмежений у просторі й часі логічно завершений фрагмент минулого. Розрізняють прості і складні події.

Історичне явище – комплекс ознак аналогічних історичних фактів, які мали місце на певній території протягом історичного періоду і певною мірою його характеризують. *Історичний процес* – ланцюг взаємопов'язаних у часі причинами і наслідками подій. Історичним процесом, для прикладу, є християнізація Русі.

Важливо також зазначити, що у методиці визначають *головні* та *неголовні* факти і вказати, на що повинен звертати увагу викладач при доборі фактів.

Виклад навчального історичного матеріалу здійснюється за допомогою *розповіді* та *опису*. Розрізняють чотири види розповіді: сюжетну, образну, конспективну та інформативну та три види описів: картинний, аналітичний та портретний.

Напрямок роботи викладача історичних дисциплін є формування історичних понять, які є відтворенням історичних подій, явищ і процесів у їх найістотніших зв'язках і відношеннях. За змістом історичного матеріалу розрізняють наступні поняття: економічні, суспільні, політичні, духовно-культурні. За ступенем узагальнення розрізняють поняття: частковоісторичні, загальноісторичні, соціологічні.

Запитання для самоконтролю:

1. Поясніть поняття «навчальна програма дисципліни».
2. Якими основними документами керуються деканати та кафедри вищих закладів освіти в організації навчального процесу.
3. Які ролі виконує викладач вищої школи? Які з них, на Ваш погляд, є провідними?

Лекційне заняття № 4

МЕТОДИ І ПРИЙОМИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

1. Методи, принципи і засоби навчання у ВНЗ.
2. Класифікація методів навчання.
3. Хронологія, синхронія, діахронія у вивченні історії.

Література

1. Антіпова С. Роль візуальних джерел інформації у формуванні інформаційної компетентності учнів на уроках історії // Режим доступу: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/rol-vizualnikh-dzherel-informatsiyi->
2. Артемова Л. В. Педагогіка і методика вищої школи: навч.-метод. посіб. для викладачів, аспірантів, студентів магістратури. К., 2008.
3. Баханов К. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя, 2000.
4. Баханов К.О. Навчання історії в школі: інноваційні аспекти. Харків, 2005.
5. Білецька Т. Нечитайло В. Використання проблемного методу навчання та мультимедійних засобів при вивченні курсу «Громадянське суспільство» // Проблеми дидактики історії: зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 52-56.
6. Боровець І. Інтерактивні методи навчання на семінарських заняттях курсу «Новітня історія країн Європи і Америки (1918 – 1945 рр.)» // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець - Подільський, 2009. Вип. 1. С. 63-66.
7. Гриценко А. П. Методика формування в старшокласників умінь використовувати інформаційні ресурси // Наукові записки Бердянського державного педагогічного ун-ту. Педагогічні науки. Вип. 3. Бердянськ, 2014. С. 50–56.
8. Добриця М. В. Використання історичного кіно на уроках історії // Історія та правознавство. 2013. № 5. С. 5–8.
9. Гаращук С. В. Форми і методи використання візуальних матеріалів на уроках історії // Режим доступу: <http://som.fio.ru/>
10. Дубас О. Підготовка і видання нових підручників. Досягнення і головні труднощі // Історія в школах України. 1999. №2. С. 4-6.
11. Коляструк О. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності // Історія в школах України. 2016. № 4. С. 15–16.
12. Курилів В. Методика викладання історії. Курс підвищення кваліфікації вчителів історії. Харків; Торонто, 2008.
13. Левітас Ф. Л., Салата О. О. Методика викладання історії : посіб. учителя. Харків. 2009.
14. Мирошниченко В. О. Використання сучасних інформаційних технологій: формування мультимедійної компетентності (для спеціальності – Історія): навч. посіб. / за ред. К. О. Баханова. Київ, 2016.
15. Нагаєв М. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2001.
16. Пометун О. Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ, 2010.
17. Типологія і характеристика методів навчання // Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4072.html>
18. Фідря О. Інформаційно-розвиваючі блоки як один із засобів індивідуалізації навчання історії // Історія в школах України. 1997. №2. С. 26-31.
19. Хоптяр Ю. Інтерактивні методи навчання у викладанні історичних дисциплін : з досвіду роботи // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 67-70.
20. Юга О. З досвіду проведення семінарських занять з нової історії країн Європи і Америки // Проблеми дидактики історії: зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 71-76.

Методика навчання історії вищої школи повинна озброїти студентів методами наукового пізнання (загальнонауковими, специфічно-історичними та міждисциплінарними).

Метод – це спосіб досягнення мети, або шлях до мети. З огляду на те, що навчання – двостороння діяльність, *метод навчання* – це спосіб взаємопов'язаної діяльності викладача та студентів, спрямований на засвоєння знань, формування умінь і навичок, розвиток професійних та інтелектуальних здібностей студентів як майбутніх спеціалістів.

Прийом – це окремий компонент методу, який підсилює його ефективність, тобто підсилювач методу.

До загальнонаукових методів належить *історичний* (розгляд подій та явищ в їх розвитку), *логічний* (вивчення подій і явищ у їх взаємозв'язку), *класифікації або систематизації* (виділення груп подібних історичних об'єктів на підставі певних ознак). Особливо важливе значення має оволодіння студентами власне історичними методами: *хронологічним* (вивчення подій у їх часовій послідовності), *хронологічно-проблемним* (виявлення ключових проблем у певні історичні проміжки часу), *проблемно-хронологічним* (дослідження проблеми від її витоків до розв'язання або сучасного стану), *синхронічним* (вивчення історичних явищ, які паралельно існують у різних просторових межах, у певний момент часу), *діахронним* (побудова в часі різних за природою процесів, періодизації), *порівняльно-історичним* (порівняння однотипних явищ у різні історичні проміжки часу), *ретроспективним* (вивчення історичного явища від його зрілих форм до витоків), *актуалізаційним* (прогнозування розвитку історичних подій за аналогією з перебігом історичних подій у минулому).

Принципи навчання окремого предмета – основні теоретичні вихідні положення, за якими здійснюється навчання окремого предмета. До них відносяться:

- спрямованість навчання на вирішення завдань освіти, розвитку й виховання;
- науковість навчання;
- систематичність і послідовність навчання;
- доступність навчання, врахування вікових особливостей;
- наочність навчання;
- зв'язок навчання з реальним життям;
- свідомість і активність у навчанні;
- міцність засвоєння знань, умінь та навичок

Засобами навчання прийнято вважати матеріальні й нематеріальні атрибути, які використовуються в навчально-пізнавальній діяльності. До них належать наочні, практичні приладдя, технічні прилади, навчальна та методична література, допоміжні інструменти тощо. Застосування наочності та технічних засобів має вирішальне значення для результатів навчання. Важко, наприклад, уявити собі навчання роботи на комп'ютері або гри на музичному інструменті без їхньої наявності.

Класифікацій методів навчання є багато. Зокрема класифікація методів *за характером* (ступеня самостійності і творчості) діяльності студентів і учнів запропонували І. Лернер і М. Скаткін. Вони виділяють п'ять методів навчання.

Пояснювально-ілюстративний метод. Знання отримуються на лекції, з навчальної або методичної літератури. Сприймаючи і осмислюючи факти, оцінки, висновки, студенти залишаються в рамках репродуктивного (відтворюючого) мислення. У ВНЗ цей метод знаходить широке застосування для передачі великого масиву інформації.

Репродуктивний метод. До нього відносять застосування вивченого на основі зразка або правила. Діяльність студентів носить алгоритмічний характер, тобто виконується за інструкціями, приписами, правилами в аналогічних, схожих з показаним зразком ситуаціях.

Метод проблемного викладу. Використовуючи різні джерела і засоби, педагог, перш ніж викладати матеріал, ставить проблему, формулює пізнавальну задачу, а потім, розкриваючи систему доказів, порівнюючи точки зору, різні підходи, показує спосіб

вирішення поставленого завдання. Студенти як би стають свідками і співучасниками наукового пошуку.

Частково-пошуковий, або евристичний, метод. Полягає в організації активного пошуку, вирішення висунутих у навчанні (або самостійно сформульованих) пізнавальних завдань або під керівництвом педагога, або на основі евристичних програм і вказівок. Процес мислення здобуває продуктивний характер, але при цьому поетапно спрямовується і контролюється педагогом або студентами на основі роботи над програмами (в тому числі і комп'ютерними) та навчальними посібниками. Такий метод, один з різновидів якого – евристична бесіда – перевірений спосіб активізації мислення, збудження інтересу до пізнання на практичних заняттях.

Дослідницький метод. Після аналізу матеріалу, постановки проблем і завдань і короткого усного або письмового інструктажу учні самостійно вивчають літературу, джерела, ведуть спостереження і вимірювання і виконують інші дії пошукового характеру. Ініціатива, самостійність, творчий пошук проявляються в дослідницькій діяльності найбільш повно. Методи навчальної роботи безпосередньо переростають у методи наукового дослідження.

Відбір методів навчання обумовлений змістом навчального матеріалу і цілями навчання.

- Пасивні методи навчання (монолог).
- Активні методи навчання (діалог).
- Інтерактивні методи навчання (полілог).

Інформаційні ресурси Internet – електронна пошта, телеконференції, видалені відкриті читацькі каталоги, віртуальні (мережеві електронні) бібліотеки, онлайн журнали, бази і банки даних, бази знань.

Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності. Цю групу методів умовно можна поділити на чотири підгрупи, які характеризуються особливостями виду діяльності.

Перша підгрупа – за джерелом передачі і сприймання навчального матеріалу:

Словесні методи: дії, пов'язані з мовленнєвою (вербальною) діяльністю під час заняття – розповіді, пояснення, повідомлення та інше.

Наочні методи: ілюстрації, демонстрації. Застосування таблиць, малюнків, засобів аудіо та відео, інших візуальних засобів що сприяють більш ефективному усвідомленню навчального матеріалу.

Практичні методи: дії, пов'язані з практичними видами діяльності. Виконання вправ, лабораторних робіт, творів, дослідів та ін.

Друга підгрупа – за логікою передачі та сприймання навчального матеріалу.

Індуктивні методи: засвоєння навчального матеріалу здійснюється від часткових конкретних прикладів до загальних висновків стосовно вивчаемого змісту.

Дедуктивні методи: засвоєння навчального матеріалу здійснюється навпаки – від загальних прикладів до конкретних усвідомлень певних знань.

Аналітичні методи: дії, пов'язані з розкладенням змісту навчального матеріалу на певні частини і поступовим його усвідомленням.

Синтетичні методи: дії зворотного порядку, що передбачають усвідомлення матеріалу на окремих конкретних прикладах.

Третя підгрупа – за ступенем самостійності мислення студентів при засвоєнні знань.

Репродуктивні методи: дії, пов'язані з відтворенням будь-якої інформації у різних формах. Репродуктивні методи поєднують особливості словесних, наочних і практичних видів діяльності.

Проблемно-пошукові методи: характерні для більш високого рівня організації освіти, дії, що зумовлюють студентів до більш самостійної, творчої роботи.

Дослідницькі методи застосовуються на самих високих щабелях навчання. Передбачають дії, пов'язані з виключно самостійним вирішенням завдань.

Четверта підгрупа – за ступенем керівництва навчальною роботою:

Робота під керівництвом викладача: виконання навчальних завдань у присутності та під керівництвом викладача.

Самостійна робота: відпрацювання та засвоєння одержаних на заняттях усних та письмових завдань поза контролем викладача.

П'ята група. *Методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності.* Цю групу методів умовно поділяють на дві підгрупи за характером спонукання до навчання:

Методи стимулювання інтересу до навчання: це дії, пов'язані зі створенням ситуації відкриття чогось нового, цікавого. Насамперед, пізнавальні ігри, дискусії.

Методи стимулювання обов'язку і відповідальності у навчанні. Це дії, пов'язані з роз'ясненням мети навчання, його необхідності. Усвідомлення вимог до вивчення предмета, заохочення та покарання в навчанні.

Методи контролю та самоконтролю у навчанні.

В теорії і практиці навчання історично склалися чотири форми організації контролю: попередній, поточний, рубіжний (тематичний) і підсумковий.

Попередній контроль, який передбачає визначення рівня знань студентів до початку навчання.

Поточний контроль – це систематична перевірка домашніх завдань, опитування на заняттях, тощо.

Рубіжний (тематичний) контроль передбачає з'ясування результатів вивчення та усвідомлення окремих тем, розділів, підведення підсумків за певний період навчання (семестр, рік).

Підсумковий контроль – це визначення остаточних результатів у навчанні.

Види контролю визначаються характером навчальної діяльності під час оцінювання досягнутих результатів, а саме: *усний контроль, письмовий контроль, лабораторно-практичний контроль.*

Методи контролю умовно поділяють на три підгрупи:

Методи усного контролю: фронтальне опитування на заняттях, колоквиуми, заліки, екзамени.

Методи письмового контролю: диктанти, письмові твори, контрольні роботи, реферати, курсові, дипломні роботи.

Методи лабораторно-практичного контролю: підсумкове самостійне виконання практичних завдань (курсів роботи, державні іспити).

Хронологія – це «послідовність історичних подій у часі, а також перелік дат цих подій». Історія без визначення дат, фактів, періодів життя особистостей існувати не може. Саме дати складають складність для багатьох при вивченні історичних дисциплін, причин для цього є декілька.

- окремі підручники перевантажені датами;
- однібічна подача історичних дат, як правил, цифра і два слова коментарів. У такому вигляді її можна запам'ятати на короткий час.
- різниця в датах у різних підручниках і хронологічних таблицях.

Хронологічні таблиці відрізняються одна від одної в залежності від того, хто їх складає – прихильник формаційного чи цивілізованого періоду у вивченні історії. Для перших головними залишаються дати, пов'язані з класовою боротьбою. Для другого – дати, пов'язані із станом культури, економіки, духовності (винаходи, наукові досягнення, освіта, релігія), з побутом (стан матеріального становища), з особами (філософами, письменниками, інженерами, художниками).

Незважаючи на очевидні і можливі недоліки використання хронологічних таблиць у навчанні, викладач сам може випрацювати таку, яка буде відповідати предмету і особливостям інтелектуального розвитку студентів.

Наявність чіткої, об'єктивної хронологічної таблиці – це запорука успіху у її засвоєнні. Вивчення дат залежить від методів і прийомів роботи з ними. Зокрема, щоб запам'ятати дату подій, студент має добре уявляти саму подію. Наприклад, говорячи про дати повстань у Києві (1068, 1113), не можна не уявляти, що за люди повстали, проти кого, чого хотіли.

Будь-яка дата добре запам'ятовується у тому випадку, якщо студенти, поряд із знаннями подій, що відбулися у цей рік, добре уявляють, які події передували цій даті. Говорячи про падіння монголо-татарського іґа (1480), буде добре згадати такі події як: битва на річці Калка (1223); захоплення Києва (1240); битва на Синіх Водах (1362); Куликовська битва (1380).

Більшість подій неможливо заключити в рамки одного року, і тому необхідно означити перший і останній роки. Звичайно в однорічну дату легко вмістити перевороти, битви, повстання, хоча такі спроби досить поширені. Так, один з методистів Л. Кругликов-Гречаний писав: *«Прийняти 476 й рік за рік раптового падіння Західної Римської імперії і за різкий і точний початок Середньовіччя неможливо, якщо є бажання не виходити за межі науковості. Західна Римська імперія починає падати набагато раніше, і її падіння йде поступово. 476 рік є одним з моментів цього довготривалого процесу, причому моментом не останнім, тим, який не має особливого істотного значення»*. Відтак, варто включати в таблицю дати, що входять у хронологічні рамки.

Хронологія засвоюється більш глибоко, якщо вона вивчається не взагалі, від дати до дати за весь курс, а всередині існуючих у науці історичних періодів. Дійовим прийомом осмисленого вивчення дат є ведення хронологічних таблиць з найважливіших тем історичного періоду.

Одним з прийомів вивчення хронології є розташування подій по схемі «раніше і пізніше»: Битва на Калці – Похід Батия і завоювання руських земель – Утворення Золотої Орди. Такі таблиці називають «логічний ряд». Це основа для змістовного вивчення історії, де немає точних дат, але між подіями є логічні зв'язки, і події розташовуються хронологічно по часу. Такі логічні ряди подій легко перетворюються у хронологічні, коли проставити дати у потрібних місцях.

Одним з варіантів запам'ятовування хронології є таке співвідношення важливих однорідних історичних подій, коли рамки їх початку і кінця складають круглі цифри.

Асоціація хронологічних подій із подіями хронології власної фамілії.

Синхронізм – *точне співпадання у часі двох чи декількох явищ чи процесів, одночасність*.

Синхронічна таблиця – хронологічна таблиця подій, що одночасно відбувалися. Синхронічний метод – метод вивчення фактів, що співпадають у часі. Розробка синхронічних таблиць відома з XIX ст. Основним методом до розробки і використання синхронічних таблиць у сучасних умовах стало поширення у навчальному процесі цивілізаційного підходу, коли студенти з метою розуміння історичних закономірностей всесвітньої цивілізації, порівнюють різні країни, вивчають процеси вітчизняної історії на фоні всесвітніх подій.

У XIX ст. в історії освіти на основі синхронізму створювалися підручники, посібники. Подібні спроби були і в радянський період, коли в підручнику чергувалися розділи вітчизняної і зарубіжної історії.

Робота по *синхронічному методу* дає можливість:

- вивчати вітчизняну історію спільно з історією світових цивілізацій;
- зрозуміти історичний процес в його єдності і багатоманітності;
- помітити закономірності у зміні влади, подій, кількісних і якісних змін;
- прослідкувати вплив інших цивілізацій на історію вітчизняну, вплив подій Схід-Захід;

- краще запам'ятати матеріал.

Мета синхронічної таблиці - «запам'ятовування».

Діахронічний метод полягає у вивченні фактів у їх історичному розвитку.

У ході вивчення вітчизняної і всесвітньої історії студенти виділяють найбільш важливі факти (винаходи, культуру) і прослідковують в який час вони вперше мали місце і в якій країні. Порядок складання діахронічних таблиць нескладний. По вертикалі таблиці показують важливі історичні факти і події, пов'язані із загальнолюдськими цінностями. Далі у трьох графах вносяться місце і дата їх походження, творці.

Ця таблиця синхронна не по хронології, а по подіях і фактах, що мали місце у різних країнах світу. Цінніші тим, що чітко видно рівні розвитку тієї чи іншої цивілізації, різницю у часі, що їх розділяє.

Мета діахронічної таблиці – розуміння.

Запитання для самоконтролю:

1. Назвіть загальнонаукові та історичні методи наукового пізнання.
2. Що означає принципи і засоби навчання?
3. Скласти синхронічну таблицю (з певного періоду, до 10 дат).

Лекційне заняття № 5

ПЕДАГОГІЧНА МАЙСТЕРНІСТЬ І ОСОБИСТІСТЬ ВИКЛАДАЧА ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

1. Основні риси і якості педагога вищої школи.
2. Професійна компетентність викладача.
3. Використання викладачем інноваційних освітніх технологій.

Література

1. Баханов К. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя, 2000.
2. Баханов К. О. Навчання історії в школі: інноваційні аспекти. Харків, 2005.
3. Буряк В. К. Педагогічна культура: теоретико-методологічний аспект. Київ, 2005.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: практикум: Навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ, 2013.
5. Кларин М. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. Москва, 1994.
6. Навчасмо мислити критично: посібник для вчителя / автори-укладачі О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Дніпро, 2016.
7. Озерский И. З. Начинаящему учителю истории. Из опыта работы. Москва, 1989.
8. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: навч.- метод. посіб. Київ, 2004.
9. Пометун О. Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ, 2010.
10. Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт. Київ, 1988.
11. Преподавание истории и пропаганда демократических ценностей и идеи терпимости: пособ. для преподават. Страсбург, 1996.
12. Рудницька О. П. та ін. Основи педагогічних досліджень. Київ, 1998.
13. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Київ, 2010.
14. Як стати майстерним педагогом: навч.-метод. посіб. / В. І. Ковальчук, Л. М. Сергеева, І. В. Ілько та ін. Заг. ред. Л. І. Даниленко. Київ, 2007.

Згідно з законом України «Про освіту» педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує

результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки в навчальних закладах.

Особисті якості педагога вищої освіти: вимогливість, віра в людину, справедливість, позитивна емоційна налаштованість, педагогічний такт, організаторські здібності, мовна культура.

Основні функції педагога:

Навчальна (дидактична) – головне не передавання знань, а формування вмінь здобувати їх самостійно, викладач є організатором процесу засвоєння знань.

Розвиваюча – створення сприятливих умов щодо розвитку творчого потенціалу людини, її саморозкриття, самоствердження, самореалізація через творчість.

Виховна полягає у тому, щоб загальнолюдські цінності вкоренилися у свідомості й поведінці.

Види діяльності педагога:

Конструктивна: планування і побудова педагогічного процесу, відбір та композиція навчально виховного матеріалу.

Організаційна: організація колективу, залучення студентів до різноманітних видів діяльності

Комунікативна: встановлення взаємин викладача зі студентами.

Для навчального процесу у вищій школі характерним є органічне поєднання навчального й науково-дослідного аспектів, підвищення активності та значущості самостійної роботи студента (навчаючись, студент учиться самотужки), поєднання теоретичної та практичної складових.

Основними видами цієї діяльності є: читання лекцій, проведення лабораторних, практичних, семінарських занять, консультацій, заліків, іспитів, рецензування, керівництво практикою, керівництво курсовими, дипломними, магістерськими роботами.

З навчальною роботою тісно пов'язана навчально-методична діяльність викладача з підготовки навчального процесу, його забезпечення й удосконалення. У її числі розглядаються такі види навчально-методичної діяльності: підготовка до лекційних, практичних, семінарських занять, навчальної практики; розробка, переробка та підготовка до видання конспектів лекцій, збірників вправ і завдань.

Праця викладача вищого навчального закладу обов'язково передбачає організаційно-методичну роботу, основними видами якої є робота на підготовчому відділенні, робота з профорієнтації, організації педагогічних практик, робота у приймальній комісії, підготовка матеріалів для проведення засідання кафедри, ради факультету, ради ВНЗ, методична робота, робота з підготовки та проведення науково-методичних семінарів тощо.

Важливою частиною викладацької діяльності є робота з виховання студентів. Вона включає такі види робіт: контроль за самостійною роботою студентів, перевірку конспектів, проведення колоквиумів, співбесід, роботу куратора, керівника проблемної групи, виховну роботу в гуртожитках, проведення вечорів, екскурсій тощо.

Наукова праця викладача включає такі види, як виконання планових держбюджетних науково-дослідних робіт, колективних договорів; написання та видання підручників, посібників, монографій, наукових статей і тез; доповіді на конференціях; редагування та рецензування підручників, написання відгуків на дисертації; робота в редколегіях наукових журналів; керівництво науково-дослідною роботою студентів; участь у наукових радах тощо.

Педагогічна майстерність: високий рівень професійної діяльності викладача, що виявляється в успішному творчому рішенні найрізноманітніших педагогічних задач, в ефективному досягненні способів і цілей навчально-виховної роботи. З внутрішньої сторони педагогічна майстерність – професійне вміння оптимізувати всі види навчально-виховної діяльності, спрямувати їх на всебічний розвиток та удосконалення особистості, що забезпечує високу організацію педагогічного процесу.

Компетентність сьогодні – це одиниця виміру освіченості людини, оскільки здобуті вміння та навички є недостатнім виміром рівня якості освіти. Компетентність розглядається як базова характеристика особистості, бачення вирішення проблемних ситуацій, стійка її частина, за якою можна передбачити поведінку людини як в життєвих ситуаціях, так і в професійних. Компетентність – це потенціал у спеціальній галузі. Відтак, поняття «кваліфікація» та «компетентність» тісно пов'язані, адже рівень професійної компетентності впливає на ступінь кваліфікації спеціаліста.

Тлумачний словник української мови поняття «компетентний» визначає як обізнаний у певній галузі, знаючий, той що за своїми знаннями або повноваженнями має право робити, вирішувати що-небудь.

У багатьох дослідженнях науковців компетентність розглядається не як комплекс умінь і навичок, а як досвід людини.

До структури професійної компетентності сучасні дослідники включають також комунікативну компетентність. Повага й уважність до співрозмовника, безстороння зацікавленість, здатність установлювати контакт; здатність слухати та чути; емпатія; мистецтво допомоги співрозмовникові у висловленні своєї думки; здатність адекватно виражати власну позицію; комунікативна гнучкість і конструктивність, готовність розв'язувати міжособистісні проблеми; здатність працювати в «команді».

Існує розподіл компетенцій на **загальні, базові та спеціальні**.

Загальні компетенції визначають сутність усіх професійних видів діяльності. Ядро загальних компетенцій утворюють адаптація, соціалізація, інтеграція в соціум і самореалізація особистості.

Професійна компетентність педагога виражає особисті можливості викладача, що дозволяють йому самостійно й досить ефективно вирішувати педагогічні завдання. Для цього необхідно знати педагогічну теорію, уміти й бути готовим застосовувати її на практиці. Структура професійної компетентності педагога розкривається через його педагогічні вміння.

Одним із невід'ємних компонентів педагогічної діяльності є спілкування. Спілкування займає особливе місце в роботі педагога, оскільки він має «комунікативну професію». Професійно-педагогічне спілкування – це система прийомів органічної, соціально-психологічної взаємодії педагога й учнів, змістом якої є обмін інформацією, пізнання одне одного, організація діяльності.

У викладацькій діяльності можна виділити п'ять рівнів спілкування.

1. *Примітивний* – в основу ставлення до студента закладені примітивні правила та реакції поведінки – амбіції, самовдоволення, зловтіха. Викладач демонструє свою зневажливість. Студент для викладача виступає засобом досягнення мети навчально-виховного процесу.
2. *Маніпулятивний* – взаємини зі студентом будуються на грі, суть якої полягає в бажанні виграти у спілкуванні, використовуючи різні прийоми, лестоці. Студент при цьому є об'єктом маніпуляції. Він заляканий і інфантильний.
3. *Стандартизований* – домінує формальна структура спілкування. Спостерігається слабка орієнтація на особистість: викладач дотримується стандартів етикету, але таке поведіння є по-верхневим і не зачіпає особистісного рівня, реалізується нарівні «масок». Студент, як самостійний об'єкт, почуває байдужість викладача поза «маскою», і фактично залишається об'єктом маніпуляції.
4. *Діловий* – орієнтуючись на справу, викладач бере до уваги особистісні характеристики студента лише в контексті ефективності діяльності. Викладач дотримується стандартів етикету, визнає за студентом право на самостійність. Студент для викладача є значимим залежно від внеску до спільної діяльності, однак в особистісному житті студент залишається самостійним.
5. *Особистісний* – спілкування базується на глибокій зацікавленості до студента, визнанні самостійності його особистості. Викладач любить студентів, уся його діяльність спрямована на розвиток їхньої духовності, а особистісне спілкування стає спілкуванням

духовним. Студент довіряє викладачеві; викладач є авторитетом і найкращим посередником між ним і знаннями про навколишній світ, людей, себе.

Культура педагогічного спілкування включає вміння слухати, порушувати питання, аналізувати відповідь, розуміти іншого, бути уважним, спостережливим, установлювати контакт, бачити й зрозуміти реакцію аудиторії, передавати своє ставлення до того, про що йдеться, зацікавити поясненням, орієнтуватися в ситуації. Кожний з викладачів створює свій стиль спілкування. Педагогічно грамотне спілкування знімає у вихованців негативну емоційну напругу (страх, невпевненість); воно повинне викликати радість, бажання спільної діяльності.

Основний інструмент педагогічної діяльності це – слово. Педагог при підготовці до занять повинен постійно користуватися словниками: орфоепічним, тлумачним, синонімічним, фразеологічним, перекладним, термінологічним.

Праця викладача вищого навчального закладу – це висококваліфікована розумова праця з підготовки й виховання фахівців вищої кваліфікації, інтелектуальної еліти суспільства, української інтелігенції.

Виділяють наступні рівні готовності викладача до педагогічної діяльності:

- 1) *репродуктивний*, який полягає в умінні передати знайомі факти, а також організувати зі студентами усталені форми навчання;
- 2) *адаптивний* – передбачає здатність пристосувати викладання до особливостей аудиторії;
- 3) *локально-моделюючий*, що дозволяє організовувати навчання та спілкування зі студентами в межах окремих тем і методів передачі знань;
- 4) *системно-моделюючий* – полягає в умінні формувати в студентів систему знань, умінь, навичок з предмета загалом;
- 5) *системно-моделюючий діяльність і поведінку* – передбачає здатність педагога перетворювати свій предмет на засіб формування особистості вихованців, їх професійної компетентності.

Назвемо ті способи поведінки, які за будь-яких умов є неефективними, хоча деякі педагоги все ж звертаються до них, поглиблюючи конфлікт ще більшою мірою. А саме, моралізування, повчання, нотації, нерозумна вимогливість, намагання з'ясувати стосунки, знайти винуватця, підкреслювання своєї вищості над учнями (зверхність), невміння стримати свої негативні емоції і керувати настроєм, безтактність.

З іншого боку, способами поведінки зі знаком «-» є способи, спрямовані на встановлення або з'ясування стосунків через: поступливість, загравання, підігравання, панібратство, умовляння, конформізм (демонстрування згоди з неприйнятними думками і діями учнів).

Названі способи «забезпечення контакту» в провокованих учнями ситуаціях призводять або до його чисто зовнішньої форми без внутрішнього прийняття педагога, або, частіше за все, до його поразки і зневаги.

Викладачу ВНЗ не менш важливо розвивати *педагогічну інтуїцію*.

Останнім часом все більше поширюється в науці й освіті поняття «*педагогічна технологія*». Широко використовуються такі його варіанти як «технологія навчання», «технології в навчанні», «технології в освіті». Слово «*технологія*» грецького походження, і означає «технос» – мистецтво, майстерність, «логос» – навчання. Освітні технології відображують загальну стратегію розвитку освіти, загального освітнього простору, їхнє призначення – прогнозування розвитку освіти, його конкретне проектування та планування, передбачення результатів.

В інтенсивних освітніх технологіях украй важливим є напрям, який би спонукав студентів до раціональних пізнавальних дій.

Головною особливістю змісту освіти при використанні комп'ютерних технологій є багаторазове збільшення «підтримуючої інформації», наявність інформаційного середовища. Комп'ютерні засоби навчання називають інтерактивними, тому що вони

мають здатність реагувати на дії студента й викладача, вступати з ними в діалог, що й становить головну особливість методики комп'ютерного навчання. Комп'ютер виконує функції: викладача, джерела навчальної інформації, індивідуального інформаційного простору, тренажера, засобу діагностики та контролю, а також забезпечує наочність.

Використання комп'ютерів у навчальному процесі відбувається:

- як засіб наочності, який дозволяє одночасно побачити, відчути та здійснити динаміку явища чи процесу;
- як засіб індивідуалізації навчання. За допомогою завдань та індивідуальної роботи студента з комп'ютером досягаються значні успіхи в засвоєнні матеріалу, адже комп'ютер фіксує всі етапи його роботи, оцінює її. Учитель має змогу будь-коли проаналізувати його дії.
- як джерело інформації;
- як засіб оцінювання, обліку та реєстрації знань;
- як засіб творчої діяльності. Сучасне програмне забезпечення комп'ютерів дає змогу творчо працювати з текстовим редактором, графічним редактором, редактором карт тощо;
- як засіб заохочення до навчання в ігровій формі;
- як засіб допомоги особам з дефектами фізичного та розумового розвитку;
- як робочий інструмент, оскільки він виступає в якості: засобу підготовки текстів і їхнього збереження, текстового редактору, графічного редактора, обчислювальної машини, засобу моделювання тощо;
- як об'єкт навчання при програмуванні, створенні програмних продуктів, застосуванні різних інформаційних середовищ.

Мультимедіа – сукупність комп'ютерних технологій, що одночасно використовують кілька інформаційних середовищ: графіку, текст, відео, фотографію, анімацію, звукові ефекти, високоякісний звуковий супровід. Технологію мультимедіа становлять спеціальні апаратні та програмні засоби.

Інтерактивна дошка – це сенсорний інтерактивний екран, що підключається до комп'ютера. Картинку з комп'ютера на інтерактивну дошку передає мультимедійний проектор, підключений до цього комп'ютера. Достатньо дотик до поверхні дошки, щоб почати роботу в інтерактивному середовищі. Викладач повинен застосовувати різні форми роботи з комп'ютером у своїй діяльності.

Запитання для самоконтролю:

1. *Визначте функції, які виконує педагог ВНЗ:*
  - навчальну та розвиваючу;
  - навчальну та виховну;
  - навчальну, виховну та розвиваючу;
  - навчальну та комунікативну.
2. *З чим пов'язана організаційна діяльність педагога?*
3. *Сформулюйте визначення «компетентності», зафіксуйте особливості становлення професійної компетентності викладача ВНЗ.*
5. *Які провідні педагогічні технології використовуються сьогодні у вищій школі?*

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.

Лекційне заняття № 6-7

ЛЕКЦІЯ З ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ

1. Лекція як форма організації і метод навчання. Види лекцій.
2. Методична концепція та організація лекційних занять.

3. Сучасні проблеми лекційного викладання.

Література

1. Алексєєв Ю. М., Кравченко Н. М., Павленко Ю. В. Теоретичні засади курсу історії слов'янських народів в українській вищій школі // УІЖ. 1993. №10. С. 86-94.
2. Артемова Л. В. Педагогіка і методика вищої школи: навч.-метод. посіб. для викладачів, аспірантів, студентів магістратури. Київ, 2008.
3. Баханов К. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя, 2000.
4. Білецька Т. Нечитайло В. Використання проблемного методу навчання та мультимедійних засобів при вивченні курсу «Громадянське суспільство» // Проблеми дидактики історії: зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 52 - 56.
5. Боровець І. Інтерактивні методи навчання на семінарських заняттях курсу «Новітня історія країн Європи і Америки (1918 – 1945 рр.)» // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 63-66.
6. Вяземський Е., Стрелова О. Методика преподавания истории в школе. Москва, 1999.
7. Галушко Т.Є. Лекція у вищій школі. Київ, 1971.
8. Горохівський П.. Вивчення курсу «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі». Умань, 2013.
9. Гузик В. П. Лекционно-семинарская система обучения. Одесса, 1998.
10. Крижанівський О. Сучасні тенденції у висвітленні історії середніх віків // Історія в школах України. 2002. №4. С. 15-17.
11. Курилів В. Методика викладання історії. Курс підвищення кваліфікації вчителів історії. Харків; Торонто, 2008.
12. Левітас Ф. Л., Салата О. О. Методика викладання історії : посіб. учителя. Харків, 2009.
13. Нагаєв М. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2001.
14. Пометун О. Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ, 2010.
15. Степанищев А. Методика преподавания и изучения истории. Москва, 2002.
16. Фідря О. Інформаційно-розвиваючі блоки як один із засобів індивідуалізації навчання історії // Історія в школах України. 1997. №2. С. 26-31.
17. Цвяк А. Лекція як форма навчання у вищих навчальних закладах: загальнометодичний аспект // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2010. Вип. 2. С. 20-26.
18. Штокман И.Г. Вузовская лекция: Практические советы по методике преподавания учебного материала. Київ, 1981.

Лекція – логічно вивершений, науково обґрунтований і систематизований виклад певного наукового або науково-методичного питання, ілюстрований, за необхідності, засобами наочності. Лекція покликана формувати в студентів основи знань з наукової галузі, а також визначити напрямок, основний зміст і характер усіх інших видів навчальних занять та самостійної роботи студентів з відповідної навчальної дисципліни.

Функції лекції:

Методологічна функція забезпечує вироблення певного наукового підходу до предмета, що полягає у вивченні його в розвитку.

Виховна функція дає змогу реалізувати завдання формування особистості майбутнього педагога, виховує в нього переконливість і свідому активність.

Інформативна (освітня) функція поряд з передаванням системи необхідних знань про предмет допомагає аудиторії самостійно вибудувати цю систему в процесі «образ – мислення».

Розвивальна функція пов'язана з формуванням у студентів пізнавальної активності й вимагає ведення лекційного викладання як самостійного творчого пізнання.

Орієнтаційна функція дає змогу спрямувати студента в потоці інформації, одержаної із різноманітних джерел – лекцій, практичних занять, вивчення навчальної та наукової літератури тощо.

Організаційна функція робить лекцію найважливішою ланкою навчального процесу. У всій багатоманітності форм і методів навчальної діяльності тільки лекція здатна поєднати всі елементи складного процесу пізнання, організувати й спрямувати процес для засвоєння здобутих знань.

Переваги лекції:

- це творче спілкування лектора з аудиторією, співтворчість, емоційна взаємодія;
- лекція – досить економний спосіб отримання в загальному вигляді основ знань;
- лекція активізує мисленнєву діяльність, якщо вона добре зрозуміла та уважно прослухана, тому завдання лектора – розвивати активну увагу студентів, викликати рух їх думки за думкою лектора.

Лекція – найважча форма роботи, оскільки лектор виступає одночасно в декількох ролях: *оратора*, що переконує аудиторію; *ученого*, який розглядає явища, факти, закономірності, надає поштовх науковому мисленню студентів, їхньої самостійності та творчості; *педагога*, що добре знає аудиторію в цілому й кожного студента зокрема та використовує знання людської психіки для реалізації головних завдань навчання й виховання.

Готуючись до лекції, лектор розробляє план, розраховує час, виділяє основні ідеї, приклади. Усі ці аспекти мають урахувувати фізіологічні особливості сприйняття студентами: початок сприйняття – 4-5 хвилин, оптимальна активність сприйняття – 20-30 хвилин, фаза зусиль – 10-15 хвилин, фаза втоми. Починати активізацію аудиторії потрібно у фазі зусиль. У той же час дуже важливо продумати початок і кінець лекції, чергувати роботу й відпочинок, моменти підвищеної уваги й розслаблення. Весь процес ведення лекції вимагає від викладача доброзичливого ставлення до слухачів.

Методично лекція повинна відповідати таким *основним вимогам*: бути на сучасному рівні розвитку науки, мати закінчений характер (висвітлювати певну тему), бути внутрішньо переконливою (аргументованою), викликати інтерес у студентів до науки, активізувати мислення студентів, містити добре продумані ілюстративні приклади, спрямовувати студентів на самостійну роботу, бути доступною, зрозумілою, чіткою й логічною. Лектор повинен урахувувати рівень підготовки слухачів. Від лекції до лекції потрібно підвищувати науковий рівень викладання та спостерігати чи посилюється він для більшості студентів.

Відповідно до закономірностей організації пізнавальної діяльності тих, кого навчають, варто дотримуватися деяких загальноприйнятих етапів розгортання лекції.

I етап – вступна частина, зазвичай це: оголошення теми та плану лекції (студенти записують); формулювання мети та завдань лекції; стисла характеристика проблемного поля лекції та ступеню його розробленості; аналіз списку джерел, обсягу та змісту питань, що виносяться на самостійне опрацювання.

II етап – виклад матеріалу: послідовний і логічний виклад матеріалу; підтвердження основних положень прикладами; демонстраціями аудіо- та відеоматеріалів; наведення й обговорення зі студентами різних поглядів на основні вузлові питання лекції. Бажано, щоб викладач не нав'язував свої знання та своє розуміння питання, а спрямовував і коректував процес мислення студентів. Цінність лекції зростає, якщо її виклад породжує в свідомості студента асоціативні зв'язки, які виходять за межі змісту лекційного матеріалу.

III етап – підбиття підсумків лекції: формування загального висновку; установка й завдання для самостійної та пошукової роботи; методичні поради, відповіді на запитання.

Підготовка лекції передбачає декілька важливих кроків:

- 1) відбір матеріалу з теми лекції. Викладач заздалегідь має визначити основні положення теми, що розглядається на лекції, з'ясувати обсяг матеріалу, який студенти повинні записати, урахувати підготовленість аудиторії;

- 2) оцінка технічних, матеріальних та інших ресурсів, які можуть бути застосовані на лекції;
- 3) підготовка аудіо-візуального ряду лекції: демонстрацій, ілюстрацій, презентацій, програмного забезпечення;
- 4) складання плану, тез, конспектів лекції. Щоб у наступному викладач не прив'язувався до тексту лекції, варто готувати конспект у вигляді детального плану, підкріпленого основними тезами, прикладами, посиланнями. Існує практика складання конспекту лекцій на окремих картках, що дозволяє замінити чи додати необхідний матеріал;
- 5) підготовка необхідного обладнання: карток-завдань, міні конспектів для студентів тощо;
- 6) забезпечення організаційних умов для проведення лекції: облаштування робочих місць викладача та студентів.

Вчені розрізняють різні типи лекцій.

За загальною метою: навчальні, агітаційні, виховні, освітні, розвивальні.

За дидактичним завданням: вступні, поточні, тематичні, настановчі, оглядові, узагальнюючі, заключні, лекції-консультації, лекції-візуалізації.

За науковим рівнем: академічні та популярні.

За способом викладу матеріалу: бінарні, лекції-дискусії, проблемні лекції, лекції-конференції.

За типом подачі слухачам лекції бувають: *монологи* (без акценту на реакцію аудиторії); *діалоги* (постійна взаємодія зі слухачами); *дискусії* (розкриття протиріч у ході лекції).

Вступна лекція знайомить студентів з метою та призначенням курсу, його роллю і місцем у системі навчальних дисциплін. Далі подається короткий огляд курсу. Подібний вступ допомагає студентам отримати загальне уявлення про предмет, орієнтує їх на систематичну роботу над конспектами і літературою, знайомить з методикою роботи над курсом.

Оглядово-повторювальні лекції, які читаються у кінці розділу чи курсу, мають відображати всі теоретичні положення, які складають науково-понятійну основу даного розділу чи курсу, виключаючи деталізацію і другорядний матеріал.

Оглядова лекція. Призначена для систематизації набутих студентами знань, узагальнення матеріалу з навчальної дисципліни.

У завершальній лекції підбивають підсумки вивченого матеріалу з предмета шляхом виділення вузлових питань лекційного курсу і зосередження уваги на практичному значенні здобутих знань для подальшого навчання і майбутньої професійної діяльності студентів.

У наведених класифікаціях будь-яка лекція є розвитком так званої *класичної (традиційної)* лекції. Класична лекція спрямована на передачу наукових знань, вона у більшості – інформативна. Водночас виділено нестандартні типи лекцій: інформаційна, проблемна, лекція-візуалізація, лекція удвох, лекція із заздалегідь запланованими помилками, лекція – прес-конференція.

Проблемні лекції направлені на розвиток логічного мислення студентів і характеризуються тим, що коло питань теми обмежується двома-трьома ключовими моментами; увага студентів концентрується на матеріалі, який не знайшов відображення у підручниках, використовується досвід закордонних навчальних закладів з роздачею студентам під час лекції друкованого матеріалу та виділенням головних висновків з питань, що розглядаються. При читанні лекції студентам подаються питання для самостійного розмірковування, проте лектор сам відповідає на них, не чекаючи відповідей студентів. Система питань у ході лекції відіграє активізуючу роль, змушує студентів сконцентруватися і почати активно мислити в пошуках правильної відповіді.

Опорою для формування вмінь є система знань «проблемно-евристичних». На відміну від догматичних установок, які часто сковують розумову активність і стають гальмом самостійних дій, новаторських рішень, проблемні знання дають простір для

критичного ставлення до таких установок, для заперечення застарілого, для виникнення нових, оригінальних способів діяльності, тобто забезпечують можливість успішно орієнтуватись в нестандартних ситуаціях, вирішувати все нові проблеми, знаходити оптимальні способи їх розв'язання. Інакше кажучи, саме проблемні знання, орієнтуючи на критичне ставлення до змісту, який надрукований в підручнику або ж повідомляється, формують пошукову і творчу поведінку, яка є критерієм високорозвинених умінь. Значення проблемних знань полягає і в тому, що разом з ними закладається прагнення до подолання стереотипів.

На лекції проблемного характеру процес пізнання наближається до пошукової, дослідницької діяльності студентів. За їхньої допомоги забезпечується досягнення трьох основних цілей: засвоєння студентами теоретичних знань; розвиток мислення; формування пізнавального інтересу до змісту навчального предмета та професійної мотивації майбутнього фахівця.

Завдання викладача – створити проблемну ситуацію, спонукати студентів до пошуку рішень проблеми, крок за кроком підводячи їх до цілі. Для цього новий теоретичний матеріал подається у формі проблемної задачі. У процесі її вирішення і в підсумку – як результат – студенти набувають в співробітництві з викладачем нові потрібні знання.

Різновидом проблемної лекції є *лекція-дискусія*, яка може починатися завдяки питанням студентів, які вони ставлять протягом заняття. Дискусія може займати як усю лекцію, так і бути лише її складовою.

В умовах проблемної лекції пріоритет належить усному викладу матеріалу діалогічного характеру. Діалогічне включення викладача здійснюється при виконанні наступних умов:

- викладач входить у контакт зі студентами як співрозмовник, що прийшов на лекцію «поділитися» з ними своїм особистісним сенсом;
- викладач не тільки визнає право студента на власну думку, але й зацікавлений у ній;
- нове знання виглядає щирим не скільки в силу авторитету викладача, ученого або автора підручника, але й у силу доказу його істинності системою міркувань;
- матеріал лекції включає обговорення різних точок зору за вирішенням навчальних проблем, відтворює логіку розвитку науки, її зміст, показує способи вирішення об'єктивних протиріч в історії науки;
- комунікація зі студентами будується таким чином, щоб підвести їх до самостійних висновків, зробити співучасниками процесу підготовки, пошуку та знаходження шляхів усунення протиріч, створених власне самим викладачем.

Лекції-роздуми. У такі лекції ставляться питання, розкриваються різні підходи їх розв'язання, висловлюються пропозиції, припущення. Студенти мають можливість стежити за ходом думок лектора й роздумувати.

Вимоги до змістовного наповнення лекції:

- обсяг і зміст матеріалу мають відповідати навчальній програмі або змісту стабільного підручника з навчальної дисципліни, однак при цьому ґрунтуватися на власному погляді викладача на матеріал, його самостійному науковому трактуванні;
- лекція не повинна охоплювати весь програмовий матеріал з теми, а передбачати питання, що виносяться на самостійне доопрацювання, причому з використанням різних джерел знань;
- лекційний матеріал має компенсувати нестачу підручників і навчальних посібників до курсу, що викладається. Разом з тим, повинен бути не перевантаженим інформативно;
- містити актуальний, новий матеріал, який ще не знайшов утілення у підручниках або викладений у застарілому трактуванні;
- спиратися на фактичний матеріал, який у ході лекції повинен підлягати узагальненню та систематизації;
- відображувати найважливіші аспекти розділу; систематизований, методично адаптований навчальний матеріал;

- відповідати основним дидактичним принципам навчання, серед яких принцип наочності, послідовності та науковості, зв'язку теорії з практикою, професійної спрямованості.

Важливим є *емоційність викладу*. Одні лектори пояснення ведуть розмірено, спокійно, не підвищуючи голосу, інші – темпераментно, жваво. В окремих викладачів мова чітка, лаконічна, в інших вона образна. Викладач повинен розуміти, що його мова має бути інтонованою, чіткою, розміреною.

До *зображальних компонентів мови лектора* відносяться:

Дикція – якість вимови слів і звуків в розмові, співі та декламації за допомогою голосового апарату.

Артикуляція – якість членороздільної вимови слів.

Інтоніяція – тон вимови, почерговість ритміко-мелодичності та звуковисотності мовлення.

Гучність – сила голосу при мовленні.

Орфоенія – зразкова літературна вимова.

У навчальному процесі ВНЗ якість лекції є одним з важливих показників професіоналізму викладача, його наукового та педагогічного потенціалу. Важливим є вільне володіння лекційним матеріалом, що є однією з найважливіших умов ефективності лекції.

Лекція покликана не тільки формувати у студентів основи знань з історичної науки, а й визначати напрями, зміст і характер інших видів навчальних занять (семінарів, практикумів і лабораторних робіт) та самостійної роботи. З огляду на це лекції необхідно вибудовувати на матеріалі, який буде розширюватися на практичних та лабораторних заняттях.

Запитання для самоконтролю:

1. Які методи і методичні прийоми слугують основою для підвищення ефективності лекції у вищій школі?
2. У чому полягають особливості проблемної лекції?.
3. Які фактори впливають на вибір викладачем тієї чи іншої форми проведення лекції.

Лекційне заняття № 8-9

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ З ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ

1. Практичні заняття як форма організації навчання.
2. Дискусія як метод навчання у вищій школі.
3. Види і методика проведення практичних занять з історії.

Література

1. Алексєєв Ю. М., Кравченко Н. М., Павленко Ю. В. Теоретичні засади курсу історії слов'янських народів в українській вищій школі // УІЖ. 1993. №10. С. 86-94.
2. Артемова Л. В. Педагогіка і методика вищої школи: навч.-метод. посіб. для викладачів, аспірантів, студентів магістратури. Київ, 2008.
3. Баханов К. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя, 2000.
4. Баханов К. О. Групова робота на уроках історії // Історія в школах України. 1998. №3. С. 38-43.
5. Баханов К. О. Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії України: методичний посібник для вчителів. Київ, 1996.
6. Боровець І. Інтерактивні методи навчання на семінарських заняттях курсу «Новітня історія країн Європи і Америки (1918–1945 рр.)» // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 63-66.
7. Вяземский Е., Стрелова О. Как сегодня преподавать историю в школе. Москва, 1999.

8. Вяземский Е., Стрелова О. Методика преподавания истории в школе. Москва, 1999.
9. Горохівський П. І. Вивчення курсу «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі». Умань, 2013.
10. Добриця М. В. Використання історичного кіно на уроках історії // Історія та правознавство. 2013. № 5. С. 5–8.
11. Друга світова війна на уроках історії в школі: Інтерактивний онлайн-посібник / Заг. ред. Кендзьора П. І. Львів, 2017.
12. Історія Голокосту: освіта та пам'ять / Упоряд.: В. Бобров, Н. Голосова, О. Педан-Слепухіна, А. Подольський, М. Тяглий. Вид. 2-ге, випр. Київ, 2016.
13. Каплінський В. В. 100 складних ситуацій на уроках та поза уроками: шукаємо рішення. Навч. посібник для майбутніх учителів. Вінниця, 2015.
14. Кларин М. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. Москва, 1994.
15. Ковальченко И. Методы исторического исследования. Москва, 1987.
16. Крижанівський О. Сучасні тенденції у висвітленні історії середніх віків // Історія в школах України. 2002. №4. С. 15-17.
17. Курилів В. Методика викладання історії. Курс підвищення кваліфікації вчителів історії. Харків; Торонто, 2008.
18. Лаптин П. Ф. Проблемное преподавание и изучение истории в высшей школе / Под ред. М. С. Винокура. Київ, 1988.
19. Левітас Ф. Л., Салата О. О. Методика викладання історії: посіб. учителя. Харків, 2009.
20. Нагаєв М. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2001.
21. Побережник О. Джерела інформації: засіб активізації пізнавальної діяльності учнів // Історія України. 2014. № 7. С. 8–11.
22. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007.
23. Пометун О. Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ, 2010.
24. Семенникова Л. Проблемы цивилизационного похода к истории. Уфа, 1994.
25. Степанищев А. Методика преподавания и изучения истории. Москва, 2002.
26. Хоптяр Ю. Інтерактивні методи навчання у викладанні історичних дисциплін : з досвіду роботи // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 67-70.
27. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: навч. посіб. Київ, 2004.
28. Юга О. З досвіду проведення семінарських занять з нової історії країн Європи і Америки // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 71-76.

У сучасних умовах практичне заняття поряд з лекцією відносять до важливих форм організації навчального процесу.

Практичне заняття – це вид навчального заняття, на якому викладач організовує детальний розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентами, відповідно, до сформульованих завдань.

Основна дидактична мета практичного заняття – розширення, поглиблення й деталізація наукових знань, отриманих студентами на лекціях та у процесі самостійної роботи і спрямованих на підвищення рівня засвоєння навчального матеріалу, прищеплення умінь і навичок, розвиток наукового мислення та усного мовлення студентів. Тематика і плани проведення практичних занять із переліком рекомендованої літератури заздалегідь доводяться до відома студентів.

У залежності від переваг відповідних дій, практичні заняття можна умовно поділити на *навчально-діяльнісні та навчально-дослідницькі*.

На *навчально-діяльнісних заняттях* студенти самостійно або за участю викладача виконують завдання, відпрацьовуючи та засвоюючи практичні навички. До цього можна віднести – робота з книгою, документами, картами, посібниками, словниками тощо, метою якої є реферування, вивчення фактичного матеріалу навчальної дисципліни.

Навчально-дослідницькі заняття відзначаються застосуванням методів роботи, пов'язаних з проведенням пошукових та дослідницьких дій. Це може бути аналіз теоретичних концепцій, архівних матеріалів, визначення особливостей та порівняння різних точок зору на одну проблему, що висвітлена у наукових джерелах ін.

Практичні заняття сприяють розвитку пізнавальної діяльності і самодіяльності студентів більшою мірою, як інші форми організації навчання; вони вчать студентів умінню висловлювати і аргументувати свої думки, аналізувати аргументи опонентів. Вони розвивають логічне мислення, мову, сприяють глибшому засвоєнню фундаментальних знань.

Практичне заняття є найбільш складною і досить важкою формою навчального процесу. Йому характерні чотири *основні функції* :

1. поглиблення, конкретизація і систематизація знань отриманих студентами на попередніх етапах навчання (лекції, самостійні роботи, консультації);
2. розвиток навичок самостійної роботи, формування правильного методу мислення;
3. контроль за ступенем і характером засвоєння матеріалу студентами;
4. розвиток спонтанної мови, навички пропагандистської роботи, вміння переконувати, аргументувати власну думку.

Важливе значення у підвищенні ефективності практичного заняття має *технологія* його проведення. Звичайно практичне заняття розпочинається із вступного слова викладача (тема, її актуальність, план). Під час семінару дозволено користуватися конспектами, джерелами. На занятті має існувати рівний обмін думками. Активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів залежить від створення проблемних ситуацій, розгортання мікродискусій. Завершується заняття підведенням підсумків оцінювання.

Практичні заняття передбачають володіння студентами важливими *логічними операціями*: аналізом і синтезом, порівнянням, узагальненням, вмінням виділяти і формулювати проблеми, проводити доказову розповідь.

Важливою є *підготовка викладача* до заняття. Він складає план, визначає мету, прагне до зрозумілого формулювання основних і додаткових питань, має слідкувати за розподілом часу. Викладач відбирає джерела, літературу, продумує способи розкриття основних питань, висновків, до яких треба підвести студентів. Викладач готує вступне слово, висновки по кожному питанню, узагальнення. Він дає оцінку виступам студентів, вказує на їх помилки, виправляє їх, виділяє нове в проблемі.

Практичні заняття мають безліч різновидів, вибір яких зумовлюється багатьма чинниками: метою заняття і змістом навчального матеріалу, роком навчання (молодші, середні, старші курси), складом академгрупи, рівнем підготовки студентів, педагогічною майстерністю викладача.

Кожний із видів практичних занять поділяється у свою чергу на велику кількість різновидів залежно від їх завдань і змісту.

Бесіда – діалогічний метод навчання, за якого викладач з допомогою вдало поставлених питань спонукає студентів відтворювати раніше набуті знання, робити самостійні висновки-узагальнення на основі засвоєного фактичного матеріалу. Бесіда реалізується за допомогою чотирьох типів дидактичного діалогу: «викладач – студент», «студент – студент», «студент – підручник», «студент – комп'ютер». Більш поширений перший тип діалогу. Діалог «студент – студент» використовують у найактивніших формах бесіди: парній і груповій роботі на занятті, дискусії, диспуті. Діалог «студент – підручник» належить до групи методів самостійної роботи, використовується в процесі навчання і самонавчання. Діалог «студент – комп'ютер» досить ефективний метод, але за умови повної комп'ютеризації процесу навчання.

Метод бесіди реалізується за допомогою запитань - відповідей. Якщо запитання мають тільки інформаційний характер (Що? Де? Коли?) бесіда є повідомлюючою, вона орієнтована на актуалізацію пам'яті, а мислення студентів є репродуктивним.

Якщо запитання до студентів мають проблемний характер (Чому? Як ви вважаєте? Чим можна пояснити? тощо), то бесіда є евристичною, або сократичною. У цьому випадку мислення студентів творче, продуктивне. Вищий рівень евристичної бесіди – дискусія.

Навчальна дискусія є одним із найдинамічніших словесних методів навчання, має велике розвиваюче і виховне значення. У процесі дискусії студенти вчать сперечатися, доводити, аргументувати, обстоювати свою думку, адекватно оцінювати себе, поважати думки інших.

Бесіду, що будується на питаннях, які потребують чітких, однозначних відповідей, називають катехізичною (грец. *katechesis* – настанова, повчання). Вона має в основному догматичний характер. Вдаються до неї за потреби викладача пересвідчитися в точності засвоєння правил, законів, формулювань, алгоритмів дій.

Залежно від дидактичної мети розрізняють три типи бесід: відтворюючу, систематизуючу, евристичну.

Відтворююча (контрольно-перевірююча) бесіда призначена для закріплення в пам'яті студентів вивченого матеріалу і перевірки ступеня його засвоєння. Мета *систематизуючої бесіди* – узагальнення і систематизація знань. Цю бесіду проводять на завершальних етапах вивчення теми чи розділу, на заняттях узагальнення і систематизації знань. Логіка їх побудови заснована на ретроспективному аналізі (ретроспекція – установа зв'язків між новими результатами і раніше зробленими висновками).

Мета *евристичної бесіди* – розвиток творчого мислення студентів. Для досягнення дидактичної мети викладачеві необхідно завдяки актуалізації опорних знань студентів створити відповідну базу для неї. Не можна розраховувати на пізнавальну і розвиваючу ефективність, якщо викладач отримуватиме лише однозначні відповіді. А така форма евристичної бесіди, як дискусія, взагалі неможлива, якщо викладач ставить перед студентами нескладні питання, що вимагають однозначної відповіді. Під час її слід використовувати не тільки контролюючі й актуалізуючі, але й стимулюючі та діагностичні запитання. Вони повинні бути короткими й точними, стимулювати думку студента, ставити їх потрібно у логічній послідовності.

Розповідь – образний, динамічний, емоційний виклад інформації про різні явища і події.

Характеризується відсутністю взаємних питань між викладачем та студентами незначною тривалістю (10-12 хв.), доступною формою викладу. Викладач може використовувати цитати, резюмування, наочні засоби, яскраві образні приклади, зіставлення.

Розрізняють три типи розповіді: *розповідь-вступ* (використовують перед вивченням нової теми для стимулювання та актуалізації опорних знань), *розповідь-викладання* (пояснення), *розповідь-завершення* (проводять після пояснення або вивчення теми з метою узагальнення вивченого, підбиття підсумків).

За особливостями проникнення в явища дійсності розповіді бувають: художні, наукові, науково-популярні, описові. *Художня розповідь* – образний переказ фактів, вчинків дійових осіб тощо. *Науково-популярна розповідь* – виклад наукового або взагалі складного питання в загальнодоступній формі. *Описова розповідь* – послідовний виклад ознак, особливостей предметів і явищ навколишньої дійсності (її історичних пам'яток, внутрішніх переживань героя тощо). Головне завдання полягає в ознайомленні студентів з предметами та явищами. Це потребує від них значного запасу знань, розвинутої уяви, що робить описову розповідь нелегкою для сприймання.

Робота в малих групах використовується з метою активізації роботи студентів під час проведення практичних занять. Це так звані групи психологічного комфорту, де кожен учасник відіграє свою особливу роль і певними своїми якостями доповнює інших.

Використання цієї технології дає змогу структурувати практично семінарські заняття за формою і змістом, створює можливості для участі кожного студента в роботі за темою заняття, забезпечує формування особистих якостей та досвіду соціального спілкування.

Кейс-метод (англ. «case» – випадок, справа) – метод аналізу конкретних ситуацій, який дає змогу наблизити процес навчання до реальної практичної діяльності спеціалістів і передбачає розгляд виробничих, управлінських та інших ситуацій, складних конфліктних випадків, проблемних ситуацій, інцидентів у процесі вивчення навчального матеріалу.

Презентації – виступи перед аудиторією, використовуються для представлення певних досягнень, результатів роботи, звіту про виконання індивідуальних завдань.

Рольові ігри – форма активізації студентів, коли вони задіяні в процесі інсценізації певної виробничої ситуації у ролі безпосередніх учасників подій.

Рольові ігри поділяються на: педагогічні та психологічні.

Ділові ігри – метод імітації (наслідування, відображення) прийняття управлінських рішень у різноманітних ситуаціях шляхом гри (програвання, розігрування) за правилами, що вже існують або розробляються самими учасниками. Він реалізуються через самостійне вирішення студентом поставленої проблеми за умови недостатності необхідних знань, коли студент змушений самостійно опанувати новий зміст або шукати нові зв'язки у вже засвоєному матеріалі.

Мультимедіа – комплексне електронне представлення інформації, що включає декілька її видів (текст, зображення, анімація, аудіо- і відеофрагменти).

Дослідні роботи – пошукові завдання, проекти, що передбачають індивідуалізацію навчання, розширення обсягу знань студентів, використовують на заняттях з метою підготовки студентів до виконання навчальних завдань на найвищому рівні пізнавальної активності та самостійності. Вони сприяють поєднанню теорії з практикою, формуванню в студентів активності, ініціативи, допитливості, творчої уяви, уміння зосереджуватися, спонукають до самостійної пошукової діяльності.

Семінар-конференція. Викладач заздалегідь визначає тему, мету і завдання семінару, розподіляє запитання між студентами з урахуванням індивідуальних можливостей, пропонує перелік необхідної літератури, проводить групові й індивідуальні консультації. Семінар проводиться у вигляді доповідей студентів, виступів опонентів, запитань до доповідачів, відповідей доповідачів на запитання.

Семінар-дослідження – форма семінару, зміст якого полягає у набутті, поширенні та частковій реалізації історичних знань з наданням цьому процесу компонентів наукового дослідження. Семінар-дослідження здійснюється в кілька етапів, часто охоплює кілька групових занять з різними часовими інтервалами. Перший етап: підготовча робота. Визначаються завдання, які будуть запропоновані учасникам заняття та проблема дослідження. Після цього викладач розробляє, визначається мета, завдання; вихідна проблема; логіка заняття; література для вивчення. Другий етап – власне заняття, третій – підсумки.

Семінар-«круглий стіл» – форма заняття, в основу якого закладено декілька поглядів, обговорення яких призводить до прийнятної для всіх учасників позиції або рішення

«Мозковий штурм» – це заняття, яке містить цілеспрямовану орієнтацію студентів на сприйняття і колективне рішення складної проблеми на основі максимального розумового напруження учасників заняття, активного обмірковування навчального матеріалу. Складові семінару: вибір теми (питання) «штурму»; методична підготовка; самостійна підготовка студентів до «штурму»; власне «мозковий штурм» на занятті; узагальнення результатів «штурму».

На практичних заняттях варто вирішувати найбільш спірні проблеми. Основною метою занять є не тільки перевірка знань, як розвиток самостійного мислення, уміння відстоювати власну точку зору.

Спецсемінар – курс, що вивчається студентами на старших курсах в межах вузької спеціалізації і передбачає оволодіння спеціальними засобами професійної діяльності в обраній для спеціалізації галузі науки або практики. Завданням спецсемінару є вироблення у студентів вміння готувати наукові доповіді і рецензії, об'єктивно аналізувати роботи інших студентів, індивідуально і колективно обговорювати матеріал.

Спецкурс – це курс, який вивчається студентами на старших курсах з метою оволодіння вузькоспеціалізованими, новітніми розробками у галузі історичних знань, формування актуальних для певної спеціалізації умінь і навичок. Його керівник повинен бути висококваліфікованим фахівцем у певній галузі, мати достатню кількість наукових праць з проблем спецкурсу, який читає.

Роль викладача у процесі проведення практичних занять досить значна. Він повинен бути організатором обговорення, надавати можливість кожному студенту висловлювати свою думку, робити висновки, узагальнення, аналізувати та рецензувати відповіді один одного, власноруч проводити семінари, а не має брати на себе все необхідні ролі та підміняти студентів. Ефективність заняття значною мірою залежить від попередньої підготовки викладача: опрацювання літератури, рекомендованої студентам, обдумування композиції семінару, додаткових питань, окремих методів активізації пізнавальної діяльності студентів, вступного та заключного слова, способів оцінки діяльності студентів.

Ефективність заняття можна визначити за наступними *критеріями*:

- планування: виділення головних питань, пов'язаних з профілюючими дисциплінами, наявність у списку нової літератури;
- організація: вміння викликати та підтримувати дискусію, конструктивний аналіз усіх відповідей і виступів, наповненість навчального часу обговоренням проблем, поведінка самого викладача;
- стиль проведення: пошук, з постановкою гострих питань, сприяння дискусії, збудження думки, прагнення висловити думку та ін.;
- відносини «викладач-студент»: вимогливі, поважні;
- управління групою: швидкий контакт із студентами, упевнена поведінка в групі, розумні та справедливі взаємини зі студентами;
- зауваження викладача: кваліфіковані, узагальнені, конкретизовані;
- студенти ведуть записи на семінарах: регулярно, рідко, не ведуть.

Значення практичних занять:

- вони сприяють розвитку пізнавальної активності студентів більшою мірою, аніж будь-які інші форми організації навчання;
- привчають працювати самостійно;
- формують навички роботи з навчальною та науковою історичною літературою;
- розвивають інтерес до предмету;
- розвивають вміння висловлювати власні думки, критично аналізувати аргументи опонентів;
- допомагають глибокому засвоєнню фундаментальних історичних знань, виробленню активної життєвої позиції;
- сприяють зв'язку теорії і практики.

Дискусія у навчальному процесі проводиться з метою формування власної критичної позиції студентів. Умова застосування: проблемний зміст заняття (має бути тема, яка передбачає суперечливі точки зору, різні погляди вчених відносно тих чи інших наукових положень). Мета – стимулювати інтелектуальну діяльність, розвивати критичне мислення, обґрунтовувати власну позицію. Не кожна проблемна ситуація формує досвід творчої діяльності. Інколи проблемна ситуація може так і залишитись ситуацією «в собі», не реалізувавши своїх потенційних можливостей щодо розвитку творчого мислення.

Завдання викладача полягає у тому, щоб *потенційну проблемну* ситуацію перетворити в *реальну* і формувати на її основі досвід пошукової аналітичної діяльності.

Цей процес має чітку послідовність:

1. *Чітке формулювання* викладачем проблеми, що дає можливість *збагнути* її сутність *зацікавитись* нею та викликати *бажання* її розв'язати.
2. *Включення* студентів у пошукову діяльність.
3. *Розгортання* проблемної ситуації та *спрямування* студентів за допомогою навідних питань та аналогій на вірний шлях її розв'язку, тобто вмиле керування процесом пошуку.
4. *Розв'язання* проблемної ситуації, тобто знаходження оптимального варіанту її вирішення. Розв'язання може здійснюватись двома шляхами:
  - а) на основі зовнішньої стимуляції, навідних питань, аналогій студент *конструює* (*моделює*) особистий варіант розв'язку;
  - б) викладач *демонструє* зразок, який стає надбанням особистості студента у вигляді провідної ідеї, що перетворюється у конструктивний принцип дій у подібних ситуаціях.

Існують наступні типи дискусій:

Імперативний тип дискусії (імперативний – вимагаючий змоги), коли учасники заняття приходять до спільної позиції, коли від декількох точок зору учасники підійшли до однієї, яка доказана і зрозуміла всім.

Конфронтаційний тип дискусії (конфронтація – протиборство, сутичка), коли в процесі заняття не приходять до спільної точки зору, кожний залишається при своїй думці.

Інформативний тип дискусії (інформативний – насичений інформацією). Студенти аналізують матеріал, який дозволяє вникнути в сутність проблеми. Така дискусія отримала назву «невизначеної», так як головне питання залишається не вирішеним.

Дискусії можуть бути вільними і керованими. За допомогою дискусії студенти отримують нові знання, зміцнюються у власній думці, вчать її відстоювати. Головна функція навчальної дискусії – стимулювання пізнавального інтересу з певної проблеми.

Принципи дискусії :

- рівність всіх учасників дискусії (всі мають право на слово, на точку зору);
- стійка спрямованість дискусії;
- адекватність сприйняття. Точки зору учасників дискусії сприймаються всіма.

Знання успішно будуть засвоюватись лише тоді, коли викладач буде дивитись на них не лише «очима програми», а, перш за все, «очима самих студентів», інакше кажучи, навчальний матеріал має відповідати інтересам та потребам студентів, бути для них особистісно значущим.

Студенти групи мають практикуватися у різних ролях:

- *доповідач* або переконуючий: отримує завдання зробити повідомлення, побудувавши його так, щоб воно мало форму переконування з певною аргументацією;
- *спростовувач*: не погоджується з аргументами попередника і спростовує їх, висловлює аргументи протилежного характеру;
- *провокатор*: задає каверзні запитання з приводу доповіді з ціллю поставити доповідача в глухий кут. Можливо цю роль делегувати двом провокаторам;
- «*білий*» *опонент*: прослухавши доповідь має відмітити її позитивні сторони щодо змісту, форми, повноти, переконливості тощо;
- «*чорний*» *опонент*: студент, який має назвати негативне у доповіді. На цю роль може бути запропонований лише студент з достатнім рівнем критичного мислення.;
- *оцінювач*: повинен дати оцінку, як студенти впорались з поставленими завданнями.

Студенти можуть поділятися на дві групи:

- 1) *прибічники* доповідача, які розділяють і всіляко підтримують його позицію;
- 2) *опозиція*: студенти, які підтримують опонентів доповідача.

Лабораторне заняття – це вид заняття, на якому студенти під керівництвом викладача проводять натурні чи імітаційні експерименти чи досліди в спеціально обладнаних навчальних лабораторіях з використанням устаткування, пристосованого для умов навчального процесу. Дидактичною метою лабораторного заняття є практичне підтвердження окремих теоретичних умінь та навичок роботи. Перелік тем лабораторних занять визначається робочою навчальною програмою дисципліни.

Індивідуальні заняття передбачають створення умов для якнайповнішої реалізації творчих можливостей студентів, які виявили особливі здібності в навчанні та здібності до науково-дослідної роботи і творчої діяльності. Індивідуальні заняття, як правило, проводяться у позанавчальний час за окремим графіком, складеним кафедрою з урахуванням потреб і можливостей студента.

Запитання для самоконтролю:

1. Які методи та методичні прийоми сприяють активізації розумової діяльності студентів у ході практичного заняття?
2. Опишіть різновиди спастичних занять та їх специфіку відповідно курсу навчання та навчальної дисципліни.
3. Визначте основні особливості «ділової гри» як методу активного навчання.
4. Ейнштейн говорив, що сформулювати проблему часто важливіше і повчальніше, ніж вирішити її. Чи погоджуєтесь ви з ними? Якщо так, то чому?

Лекційне заняття № 10-11

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

1. Сутність і значення самостійної роботи студентів.
2. Види самостійних робіт з історії і керівництво ними викладача.
3. Консультації як форма роботи викладача
4. Труднощі організації і значення самостійної роботи студентів.

Література

1. Артемчук Г. І., Курило В. М., Кочерган М. П. Методика організації науково-дослідної роботи. Київ, 2000.
2. Вяземський Е., Стрелова О. Как сегодня преподавать историю в школе. Москва, 1999.
3. Вяземський Е., Стрелова О. Методика преподавания истории в школе. Москва, 1999.
4. Гарунов М. Г., Пидкатиственный П. И. Самостоятельная работа студентов. Москва, 1978.
5. Гончарова Н.О. Методика викладання історії у вищій школі: навч. посіб. Харків, 2009.
6. Горохівський П. І. Вивчення курсу «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі». Умань, 2013.
7. Желіба О. Методика викладання історії засобами умовно-графічної наочності. Ніжин, 2003.
8. Жорнова О. Організаційно-методичні засади викладання у вищій школі: Навчальний посібник. Київ, 2011.
9. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение. Київ, 1990.
10. Котляр Р. В. й ін. Студент у вузі: Методичні рекомендації по організації навчальної та самостійної роботи студентів. Миколаїв, 2002.
11. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект. Кривий Ріг, 2009.
12. Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента: Навчальний посібник / Я.Я. Чорненький, Н.В. Чорненька, С.Б. Рибак. Київ, 2006.
13. Пасмор Н. П. Бібліотечно-інформаційне забезпечення самостійної роботи студентів. Київ, 2006.

14. Пометун О., Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ, 2010.

Життя в сучасних умовах вимагає творчого відношення до праці, тому вища школа повинна готувати творчо мислячу людину, щоб вона не лише засвоїла формулювання чи поняття, могла відтворити текст підручника, але мислила творчо, самостійно.

Оволодіння студентами вмінням і навичками самостійної роботи має більш глибоку мету, ніж забезпечення високої успішності під час навчання. Мова йде про те, щоб забезпечити майбутньому спеціалісту постійне професіональне вдосконалення впродовж усієї роботи. Потік навчально – технічної інформації постійно зростає. Отже, кожний студент, який закінчив вуз через короткий час, якщо він не працює над собою, може починати повторний курс навчання, який буде мати багато новинок.

Самостійна робота – це вид розумової діяльності, за якої студент самостійно (без сторонньої допомоги) опрацьовує практичне питання, тему, вирішує задачу або виконує завдання на основі знань, отриманих з підручників, книг, на лекціях, практичних або лабораторних заняттях.

Самостійна робота невід’ємна від поняття «розумова самостійність» і в певній мірі визначається нею. Розумова самостійність забезпечується пізнавальною активністю, наявністю творчих умінь і навиків для використання знань на практиці. Отже, необхідними компонентами розумової самостійності є пізнавальна і творча самостійність.

Самостійна робота означає не лише домашню роботу, хоча вона є досить важливим моментом в роботі студента по розширенню і закріпленню знань, а як всю сукупність занять студента, а саме:

- вміння слухати лекцію;
- вміння самостійно, раціонально фіксувати її;
- робота над конспектом після лекції;
- робота з навчальною книгою, довідковим матеріалом;
- самостійна робота з комп’ютерними завданнями, текстами;
- складання наукових доповідей, рефератів, звітів.

За час перебування у вузі необхідно оволодіти навичками самостійної роботи у всіх цих галузях.

Діяльність спеціалістів з вищою освітою, які є організаторами людей, повинна базуватися на новітніх досягненнях науки. Тому за час перебування у вищій школі потрібно оволодіти найбільш вдосконаленими навичками і вміннями самостійної роботи над різноманітними науковими друкованими матеріалами, документами, джерелами, навичками роботи в музеї, архіві, бібліотеці.

Самостійність студента виражається у необхідності і вмінні самостійно мислити, у здатності орієнтуватися у новій ситуації, причому самому ставити проблему, завдання і знаходити підхід до їх вирішення. Організація самостійної роботи і її активізація – двоєдиний процес, у якому студент не тільки об’єкт, але й суб’єкт. При цьому активність студента не менш важлива, аніж активність викладача.

Істотною ознакою самостійної роботи є наявність внутрішніх прагнень, усвідомлення мети і змісту роботи. Самостійна робота являється конкретним виявом самостійності розуму.

Самостійну роботу за характером виконання розрізняють:

- за зразком;
- реконструктивно – варіативну;
- частково – пошукову;
- дослідницьку.

Перші два типи належать до перетворюючого відтворення, яке передбачає: відбір матеріалу, переробку структури і логіки викладу інформації, синтез змісту кількох джерел, складання хронологічних і тематичних таблиць, робота з картою, реферат, повідомлення.

За метою самостійної роботи поділяються на роботи з:

- формування здібностей розбиратися у сутності явищ, причинно – наслідкових зв'язків;
- формування оцінювальної діяльності: доповідей товаришів, самооцінка знань;
- розвитку мовлення, що дозволяє в різних формах подавати зміст (складання плану, тез, конспекту);
- розвитку пізнавальних здібностей студентів (увага, пам'ять, уява, мислення);
- формування вміння самостійно вивчати історичні джерела.

Викладач організовує керівництво самостійною роботою:

- формулює завдання;
- проводить консультації;
- коректує роботу;
- перевіряє та аналізує результати.

Самостійну роботу у вузі вчені поділяють на аудиторну і позааудиторну. Під час аудиторних занять студенти слухають лекції, конспектують їх, виконують практичні роботи, беруть участь у дискусіях чи просто в обговоренні питань під час семінарських занять. Позааудиторна робота менше регламентована, ніж аудиторна, внаслідок чого її організація, керівництво і контроль пов'язані з певними труднощами.

Отже, самостійна робота здебільшого виступає чи не єдиним способом виховання самостійності у набутті знань. Самостійність має бути рисою особистості (Гегель: «Щоб навчитися плавати, треба увійти у воду»). Деякі вважають, що самостійності навчитися неможливо. Самостійність виявляється лише завдяки власній діяльності з появою внутрішньої потреби у знаннях, у захопленості справою. Таку самостійність можна сформулювати у процесі виховання.

Самостійність у здобутті знань передбачає оволодіння складними вміннями і навичками бачити зміст та мету роботи, організувати власну самоосвіту, вміння по – новому підходити до завдань, пізнавальну і розумову активність, здатність до творчості. Далеко не всі студенти виявляють волю і свідомість, які вкрай необхідні для організації власної самостійної роботи. Крім того, початки самостійної роботи формуються у середній школі. Так, у середній школі учень повинен навчитися навичкам біглого читання, навичкам роботи з книгою. Читання можливе з різною швидкістю і різним вникненням у зміст прочитаного. Дослівне читання у старших класах варто іноді замінити біглим читанням, особливо коли стоїть завдання відшукати якусь ідею чи окремий факт для підтвердження окремої думки. Зрозуміло, що подібна техніка не поширюється на всю літературу.

Записи при читанні дисциплінують студентів, полегшують їх розумову працю, служать контролем для сприйняття прочитаного. Записаний матеріал краще сприймається. Він є важливою опорою для пам'яті. Якщо наприклад, прочитати 1000 слів і записати 50, як підсумок прочитаного, то коефіцієнт засвоєння буде вище, ніж коли прочитати 10.000 слів, не записавши ні одного. Коли процес засвоєння матеріалу відбувається без конспектування, то матеріал запам'ятовується недостатньо осмислено, механічно, поверхово. Записи змушують обдумувати прочитане, змушують відбирати основну думку. Почерговість читання і записування добре впливає на працездатність розумової праці. Записи дають можливість швидко відновити в пам'яті забутий матеріал, одночасно записи можуть бути джерелом для довідок.

Необхідно вчити студентів працювати із довідковою літературою, тому на першому курсі у деяких вузах читається курс бібліографії.

Головним документом, що регламентує аудиторну і позааудиторну роботу студентів вузів є *навчальний план* з кожної спеціальності. Традиційно у більшості вузів, визначаючи бюджет навчального часу студентів виходять із співвідношення 6:4 години позааудиторних. Вказане співвідношення навчальних занять студентів у реальному житті дотримується далеко не завжди, тобто існують реальні труднощі в організації систематичної самостійної роботи студентів. Вони зумовлюються різними чинниками:

віддаленістю гуртожитків від навчальних корпусів, нестачею навчальної літератури, недостатньою кількістю читальних кімнат для студентів, відсутності бажання систематично працювати, перевантаженістю студентів обов'язковими аудиторними заняттями, нестачею вільного часу для індивідуальної роботи. У різних вузах ці причини можуть бути різними, але проблема залишається: недостатня ефективність самостійної роботи студентів.

Основними *формами самостійної роботи* залишаються систематична робота над підручниками, начальними посібниками, першоджерелами на лекціях, семінарах у позалекційний час (конспектування, реферування, складання тез); робота над конспектами лекцій (після заняття); робота з документами; розв'язування тестів; підготовка доповідей, наукових повідомлень; виконання курсових і дипломних робіт; науково – дослідна робота.

Усі види самостійної роботи студентів можна поділити на роботи репродуктивного типу: творчі та комбіновані, тобто ті, що включають елементи творчості і репродукції.

Окрім викладачі вищої школи пропонують виділяти дві взаємопов'язані підсистеми – систематичну та так звану акордну самостійну працю. При цьому під систематичною працею розуміють працю, розподілену по днях невеликими порціями, а під акордною – компактну і довготривалу за часом. Такий розділ доцільно розглядати в нерозривній єдності з репродуктивним, творчим і комбінованим варіантами самостійних робіт студентів. На основі кількісного нагромадження навичок самостійної роботи до певного рівня виникає необхідність в акордній праці. Ця робота має за мету перетворення набутих навичок у нову якісну структуру (підготовка виступу, доповіді на студентській конференції).

Для управління пізнавальною діяльністю студентів інколи розробляються технологічні карти для різних видів самостійної роботи, зокрема: процесу складання тез; складання бібліографічних карток за книгою; складання карток за статтею; складання виписок; читання наукової літератури; конспектування першоджерел; робота з пресою; реферування матеріалу, підготовка доповідей, виконання курсової роботи, дипломна робота.

Кожний студент отримує графік завдань на семестр, що забезпечує організацію систематичної самостійної роботи студентів впродовж семестру. Студент зобов'язаний дотримуватися графіка і час від часу звітувати перед викладачем про його виконання. Та все ж проблема оптимального управління самостійною роботою залишається досить гострою. Частина викладачів вважає, що єдиним виходом є скорочення обов'язкових лекцій та інших занять, щоб на старших курсах студенти займалися науково – дослідною роботою. Для цього потрібно докорінно змінювати навчальні вузів, хоча цей процес уже розпочався.

Досить важливим в умовах реформування вищої освіти є потреба збільшити обсяг консультативної роботи викладачів, насамперед, доцентів, професорів і розглядати її як складову викладацького навантаження.

Форми самостійної роботи студентів:

Навчальна робота. Спрямованість на вивчення навчального матеріалу, а саме: підготовка до семінару, написання реферату, контрольної чи курсової роботи, індивідуального завдання, підготовка до екзамену та ін.

Науково-дослідна робота. Студент під керівництвом викладача веде науковий пошук, бере участь у наукових конференціях, конкурсах тощо.

Проектна робота. Підготовка проектів, докладів, презентацій таке інше.

Роль викладача в організації самостійної роботи студентів:

Планування самостійної роботи студентів – визначення мети та методів її досягнення.

Організація самостійної роботи студентів: забезпечення взаємодії окремих компонентів системи навчального процесу.

Регулювання самостійної роботи студентів : контроль діяльності студента з наступним коригуванням щодо досягнення мети.

Зворотний зв'язок – передача інформації, яка забезпечує прийняття рішень щодо підсумків самостійної роботи студентів.

Документ, який регламентує самостійну роботу студентів – графік самостійної роботи студентів. У його основі є навчальний план, загальний ліміт часу на самостійну роботу, а також робоча програма навчальної дисципліни.

Контроль самостійної роботи студентів, який здійснюється викладачем це:
поточний контроль (контроль успішності у ході практичних занять, контрольні роботи, індивідуальні завдання);

самоконтроль (відповіді на питання та на тести для самоперевірки).

Кейс-технологія – технологія організації навчального процесу, на якій навчально-методичні матеріали комплектуються в спеціальний набір (кейс) і передаються (пересилаються) студентові для самостійного вивчення (з періодичними консультаціями у призначених йому тьюторів).

Високоєфективною самостійною роботою студентів можна вважати таку, котра досягла наступних результатів:

- студент проявляє самостійне, творче мислення, уміє користуватися понятійним апаратом, синтезувати знання з ряду тем,
- вільно справляється з практичними завданнями;
- повністю засвоює програмовий матеріал;
- уміє застосовувати основні положення, принципи теорії при аналізі сучасної дійсності;
- студент оволодів навичками самостійної роботи (уміє здійснювати пошук необхідної літератури, її вивчати та вести записи).

Консультація – слово латинського походження. У перекладі воно означає «допомогу радою» (рада фахівця з якого-небудь питання, рада знаючої особи). При правильній організації індивідуальні консультації дозволяють забезпечувати диференційований підхід до студентів, краще допомагати відстаючим, стимулювати творчу роботу відмінно встигаючих студентів.

Важливим принципом організації грамотної самостійної роботи студентів повинна бути відсутність обов'язкового, примусового підходу до консультування. Виклик на консультацію ні в якій мірі не повинен бути формою покарання за «невивчений» матеріал; прихід на консультацію повинен стати потребою в спілкуванні студента з викладачем.

Різновиди консультацій:

- консультування за спрямованістю на суб'єкт чи суб'єкти самостійної навчальної діяльності поділяється на: індивідуальне; парне; малими групами; групове.
- консультування за призначенням: організаційне; методичне; інформаційне; змістове (тематичне, за розділом, блоком (модулем), до вивченого курсу).
- консультування за рівнем інтерактивної взаємодії: моноспрямоване (консультації отримуються лише від викладача); інтерактивне (консультації надають також студенти); інтегроване (викладач обов'язково коментує консультації, надані студентами).
- консультування на основі диференційованого підходу: для студентів, що займаються індивідуальною науково-дослідною роботою з дисципліни; для студентів, що впевнено оволодівають самостійно виучуваним матеріалом; для студентів, що відчувають певні утруднення під час виконання самостійних робіт; для студентів, які взагалі самостійно не справляються з виучуваним матеріалом.
- консультування за часом проведення: відповідно до затвердженого графіку; несистематичні (за наявності ініціативи з боку студентів у разі виникнення потреби).

Індивідуальне навчальне заняття як правило проводиться з окремими студентами, які навчаються за індивідуальною формою навчання з метою підвищення рівня їхньої підготовки та розкриття індивідуальних творчих здібностей.

Індивідуальні навчальні заняття організуються за окремим графіком з урахуванням індивідуального навчального плану студента і можуть охоплювати частину або повний

обсяг занять з однієї або декількох навчальних дисциплін, а в окремих випадках – повний обсяг навчальних занять для конкретного освітнього або кваліфікаційного рівня.

Навчальна практика проводиться на молодших та середніх курсах навчання. Її зміст та основні завдання передбачають знайомство з виробництвом, закріплення теоретичних знань, одержаних під час навчальних занять шляхом порівняння та наочного переконання.

Для студентів соціально-гуманітарних спеціальностей навчальна практика проводиться в умовах їхньої майбутньої професійної діяльності. Для майбутніх педагогічних працівників – у середніх та вищих навчальних закладах. Для науковців – у науково-дослідних установах та організаціях, архівах, бібліотеках тощо.

Завдання навчальної практики передбачають: знайомство з напрямками та основним змістом діяльності установи чи закладу; вивчення основної нормативної документації; вивчення досвіду роботи кращих працівників; практичне виконання елементарних виробничих завдань – складання документів, виконання фрагментів робіт(проведення занять); проведення науково-дослідної роботи для підготовки курсових робіт та закріплення теоретичних знань.

Виробнича практика проводиться на старших курсах навчання. Для майбутніх викладачів – це робота у закладах освіти у якості викладача, класного керівника, куратора. Для науковців – робота у відповідних установах у якості наукових співробітників і привітаних до них працівників.

Усі види практики повинні мати відповідне методичне забезпечення – основні завдання, відповідну методичну документацію.

Виробнича практика є складовою частиною навчального процесу, яка пов'язує теоретичне навчання у магістратурі і самостійну викладацьку роботу у вищому навчальному закладі, дає можливість одержати навички науково-педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу.

Основними завданнями виробничої (педагогічної) практики магістрантів є:

- ознайомлення з основними напрямками навчально-виховної і наукової роботи вищого навчального закладу;
- детальне вивчення робочих програм історичних дисциплін певної спеціальності (або групи спеціальностей) вищого навчального закладу;
- набуття досвіду написання конспектів лекцій і практичних занять з історичних дисциплін;
- формування первинних навичок читання лекцій та проведення практичних занять з історичних дисциплін вищому навчальному закладі;
- оволодіння різними методами і засобами поточного і підсумкового контролю рівня знань студентів;
- формування первинних навичок організації і проведення консультацій студентам, засідань наукових гуртків і проблемних груп;
- формування первинних навичок встановлення міжпредметних зв'язків історичних дисциплін і дисциплін спеціальності, що використовують математичні методи дослідження та обробки результатів;
- формування навичок використання сучасних психолого-педагогічних основ навчання та виховання студентів;
- набуття досвіду розробки нових технологій навчання студентів;
- ознайомлення з формами і методами організаційно-управлінської роботи вищого навчального закладу;
- формування особистості майбутнього магістра, виховання культури поведінки і здатності працювати у викладацькому колективі.

Перед початком виробничої (педагогічної) практики проводиться настановча конференція за участю керівника відділу практики університету, працівників деканату, завідувача кафедри, методистів та магістрантів. На конференції оголошуються місця

проходження практики, цілі і конкретні завдання практики, обов'язки і права керівників практики і практикантів, порядок звітності за роботу під час практики.

Для успішного проходження практики магістранти під керівництвом методистів повинні:

- взяти участь у зустрічі з керівниками факультету, кафедри, викладачами за місцем проходження практики;
- ознайомитись з навчальними планами і програмами історичних курсів тих академічних груп, в яких проходить практика;
- розробити індивідуальний план практики;
- відвідати лекції і практичні заняття викладачів-наставників;
- підготувати деталізовані конспекти лекцій і практичних занять, що будуть проводитись самостійно, узгодити тексти з викладачами і методистом;
- провести самостійно, як правило, не менше 2 лекцій і 2 практичних занять;
- провести консультацій студентам з предметів, що викладалися магістрантом;
- ознайомитись з роботою студентського наукового гуртка;
- відвідувати і приймати участь в обговоренні занять інших магістрантів.

На останньому тижні практики магістранти готують необхідну документацію до звіту про практику.

Запитання для самоконтролю:

1. У чому, на вашу думку, виявляється самостійність студентів?
2. Які ви знаєте форми самостійної роботи студентів?
3. Яка роль викладача в організації самостійної роботи студентів?
4. Назвіть основні завдання навчальної практики.

Лекційне заняття № 12-13

СИСТЕМА ПЕРЕВІРКИ І ОЦІНКИ ЗНАТЬ СТУДЕНТІВ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

1. Функції контролю знань студентів.
2. Основні принципи контролю і оцінки знань.
3. Види перевірки навчальної роботи студентів з історичних дисциплін.
4. Критерії і норми оцінки знань. Рейтингова система оцінки знань.

Література

1. Артемова Л. В. Педагогіка і методика вищої школи: навч.-метод. посіб. для викладачів, аспірантів, студентів магістратури. Київ, 2008.
2. Артемчук Г. І., Курило В. М., Кочерган М. П. Методика організації науково-дослідної роботи. Київ, 2000.
3. Баханов К.О. Облік індивідуальних досягнень учнів у навчанні історії // Історія в школах України. 1999. №2. С. 25-27.
4. Вяземський Е., Стрелова О. Методика преподавания истории в школе. Москва, 1999.
5. Гончарова Н.О. Методика викладання історії у вищій школі: Навчальний посібник. Харків, 2009.
6. Горохівський П.І. Вивчення курсу «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі». Умань, 2013.
7. Котляр Р.В. й ін. Студент у вузі: Методичні рекомендації по організації навчальної та самостійної роботи студентів. Миколаїв, 2002.
8. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект. Кривий Ріг, 2009.
9. Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента: Навчальний посібник / Я.Я. Чорненький, Н.В. Чорненька, С.Б. Рибак. Київ, 2006.

10. Пасмор Н. П. Бібліотечно-інформаційне забезпечення самостійної роботи студентів. Київ, 2006.
11. Сікорський П.І. Кредитно-модульна технологія навчання: Навчальний посібник. Київ, 2004.
12. Степанищев А. Методика преподавания и изучения истории. Москва, 2002.
13. http://sites.znu.edu.ua/interactiv.edu.lab//Statti-doubl/terno_N10_23_27.pdf

Контроль навчальної роботи і оцінка знань студентів – явище історичне. Як спеціально організована система контроль навчальної роботи виник у XVIII ст. у вищій школі Німеччини. Там почали вивішувати списки студентів, у яких навпроти кожного прізвища ставилися крапки (одна, дві, три). Ці крапки означали розряди: 1 – найвищий, 2 – середній, 3 – найнижчий. Надалі середній розряд поділили на три. З часом кількість розрядів збільшилась до 12. У різних країнах кількісні оцінки змінювались.

Контроль навчальної роботи і оцінки знань студентів має об'єктивний характер. Тут діє закономірність: мета навчання – процес – результат – нова мета. Для того, щоб визначити нову мету, необхідно знати, що вже досягнуто.

Основні компоненти контролю:

- *перевірка*: виявлення рівня отриманих студентами знань, умінь, навичок, здібностей.
- *оцінка*: вимірювання рівня успішності та порівняння його з певними стандартами, окресленими вимогами освітніх програм.
- *облік*: фіксація результатів у вигляді оцінок, балів, рейтингу в журналі, заліковій книжці, залікових чи екзаменаційних відомостях

Контроль досягнутих результатів має низку *функцій*.

Контролююча: передбачає встановлення рівня навчальних досягнень окремих студентів і групи в цілому, дає викладачу змогу судити про якість засвоєння теми, своєчасно планувати коригуючу роботу й методику вивчення наступного матеріалу.

Навчальна функція направлена на вироблення таких завдань для студента, які сприяють узагальненню, поглибленню і систематизації навчального матеріалу, розвитку логічного мислення студентів.

Діагностико-коректувальна: через контроль виявляються знання, уміння та навички, утруднення, недоліки, неуспішності студентів.

Виховна функція виявляється в методиці проведення викладачем, у наступному коментуванні й оцінюванні робіт. Істотне значення для здійснення виховної функції має спрямування її на розвиток інтелектуальних здібностей та відповідальності.

Розвивальна функція: сприяє розвитку психічних процесів особистості: уваги, пам'яті, мислення, інтересів, пізнавальної активності, мовленнєвої культури.

Прогностично-методична функція – стосується викладача, який отримує точні дані оцінки своєї праці, своєї методики викладання. Разом з тим контроль допомагає студентам прогнозувати свою навчальну роботу.

Екзамени та заліки, а також інші види контролю виявляють як якість знань студентів, так і якість навчальної роботи викладача, який веде відповідний навчальний курс, якість навчальної роботи кафедри і якість роботи вузу в цілому. Коли потрібно визначити якість роботи вузу чи факультету чи кафедри, то наводять оцінки одержані внаслідок проведення екзаменів і заліків.

Аналіз підсумку заліків і екзаменів дає змогу кожному викладачеві та кафедрі в цілому виявити найхарактерніші помилки, допущені студентами, краще чи гірше засвоєні теми курсу і зробити з цього висновки.

Важлива роль контролю і оцінки знань полягає у їхньому стимулюючому значенні. Студенти, знаючи про наступні заліки чи екзамени намагаються відповідальніше ставитися до своїх повсякденних занять. Екзамени і заліки потрібні ще й тому, що лише на підставі одержаних внаслідок їх проведення даних можливою є атестація студентів,

переведення їх з одного курсу на інший, допуск до державних іспитів, захисту дипломної роботи і закінчення вузу.

Велику роль у виконанні і вдосконаленні знань відіграє процес самої підготовки студентів до заліків і екзаменів. Студенти уточнюють і доповнюють під час підготовки до екзаменів багато з того, що на заняттях було зрозуміло у загальній формі або не зовсім зрозуміло.

Одним із проявів навчальної функції екзаменів та заліків є їхня роль у систематизації навчального матеріалу. Екзамени, особливо тоді, коли їхній зміст охоплює навчальний курс в цілому, спонукають студентів привести свої знання в чітку систему. Крім того підготовка до екзаменів і заліків змінює навички самостійної роботи, виробляє вміння відшукувати потрібний матеріал, книги, розширюючи тим самим коло знань і обізнаність з різними джерелами і літературою. Екзамени і заліки сприяють формуванню у студентів уміння самостійно користуватися набутими знаннями, готувати чіткі і обґрунтовані відповіді на поставлені запитання у порівняно короткий строк. Сам процес підготовки до відповіді на екзамені, виклад відповіді на папері, усні відповіді на додаткові запитання викладача пов'язані з напруженою розумовою діяльністю студента.

Правильно проведений екзамен допомагає студентам визначити не тільки наявні у них знання, а й деякою мірою усвідомити ті знання, яких їм не вистачає. Особливо велике значення мають заліки та екзамени у виховному відношенні. Правильна їх організація сприяє вихованню моральних і вольових якостей. Це дисциплінує студентів, виховує вміння працювати, підвищує відповідальність, зміцнює впевненість й власних силах, дає моральне задоволення.

Перевірка та оцінка знань на заліках і екзаменах виконує методичну функцію. Сам процес перевірки та оцінки знань, умінь і навичок студентів мають значення для викладача як засіб піднесення його методичної кваліфікації. Перевіряючи знання студентів, викладач водночас оцінює свої способи викладання: він уточнює наскільки вдало було визначено зміст лекцій, семінарів, наскільки досконалою була методика їх проведення.

Основні принципи контролю і оцінки знань.

Принципи організації контролю і оцінки знань студентів визначаються методикою навчально-виховного процесу у вузах, а також об'єктивними закономірностями педагогічного процесу в них.

Основними *принципами* перевірки навчальної роботи і оцінки знань студентів є:

- принцип індивідуального характеру перевірки знань передбачає індивідуальну роботу викладача з кожним студентом. В історії вітчизняної вищої школи мав місце короткочасний період роботи, коли знання студентів зовсім не перевірялися або оцінювалися на підставі бригадного методу (оцінка, яку отримував бригадир, автоматично виставлялася членам бригади). Цей досвід виявився невдалим;
- принцип системної перевірки і оцінки знань вимагає здійснення контролю впродовж усього процесу навчання студента у вузі. З цією метою застосовуються різні методи і види контролю;
- принцип тематичності стосується усіх ланок перевірки і передбачає оцінку навчальної діяльності студентів не тільки за її кінцевими результатами за семестр чи навчальний рік, а й за кожною темою чи найважливішими темами курсів, що вивчаються;
- принцип диференційованої оцінки успішності студентів передбачає здійснення її на основі визначення однакових рівнів для засвоєння знань;
- принцип єдності вимог викладачів до студентів передбачає урахування кафедрами і викладачами діючих загальнодержавних стандартів з підготовки спеціалістів стосовно всіх студентів;
- принцип об'єктивності передбачає постійну увагу викладача до підтримання необхідного рівня підготовки майбутніх спеціалістів, до систематичного аналізу

результатів міжсесійного контролю і показників успішності з метою здійснення заходів до покращення змісту навчально-виховного процесу.

У роботі вищої школи здійснюються такі види *контролю*:

- міжсесійний контроль (вхідний контроль, поточна перевірка, тематична перевірка);
- модульний контроль;
- підсумковий контроль;
- рубіжний контроль.

Вхідний контроль проводять з метою визначення ступеня готовності студентів до навчання залежно від етапу навчання й місця проведення контролю. Він може здійснюватися на початку навчального року з метою встановлення рівня знань студентів; перед вивченням нового розділу – для визначення питань, які необхідно повторити, ступеня готовності студентів до сприйняття нової інформації, підготовки студентів до практичних або лабораторних робіт, до роботи над джерелами тощо

Поточний контроль частиною навчального процесу та проводиться в рамках діючих форм організації навчання у ВНЗ. Мета – перевірка рівня підготовки студентів для виконання конкретного завдання. Форма проведення навчальних занять та системи оцінювання визначаються відповідною кафедрою. Поточний контроль є органічною частиною навчального процесу і проводиться на лекціях, семінарах. Частіше вона здійснюється у таких формах:

- усна співбесіда за матеріалами розглянутої теми на початку наступної лекції з оцінкою відповідей студентів (10 – 15 хв.);
- письмове фронтальне опитування на початку чи в кінці лекції (10 – 15 хв.). Відповіді перевіряються і оцінюються викладачем у позалекційний час. Бажано, щоб контрольні завдання були заздалегідь підготовлені на окремих аркушах, на яких студенти пишуть відповіді;
- фронтальний стандартизований контроль знань студентів за кількома темами лекційного курсу (5 – 20 хв.), проводиться на початку практичних занять;
- тестова перевірка знань студентів.

Дієвою формою проведення проміжного контролю є *модульна контрольна робота* (МКР). Оцінка з МКР – це складова підсумкового оцінювання засвоєння студентом теоретичного і практичного матеріалу з певної частини дисципліни у заліковому кредиті. Основне завдання тематичної перевірки – дати можливість студентам сприйняти і осмислити тему в цілому, в усіх її взаємозв'язках.

Консультації з контрольними функціями мають два основних різновиди: консультації, на яких викладач перевіряє самостійну роботу студентів, конспекти першоджерел; консультації – відпрацювання для студентів, які пропустили лекційні, семінарські заняття.

Міжсесійний контроль сприяє забезпеченню постійної роботи студентів, умінню їх організовувати свою роботу, допомагає викладачеві своєчасно виявляти відстаючих, здійснювати необхідні корективи у зміст індивідуальної роботи зі студентами.

Підсумковий контроль здійснюється з метою оцінювання результатів навчання на окремих його завершальних етапах, якими є семестровий контроль і державна атестація студента.

Заліки, іспити, курсові та дипломні роботи, виробнича й педагогічна практика традиційно вважаються основними формами контролю навчальної роботи студентів

Семестровий контроль включає:

Семестровий екзамен – форма підсумкового контролю засвоєння студентами теоретичного та практичного матеріалу з визначених наукових дисциплін за семестр.

Семестровий диференційний залік – складається з оцінки засвоєння студентом навчального матеріалу з визначеної дисципліни винятково на основі результатів виконання індивідуальних завдань.

Семестровий залік складається з оцінки засвоєння студентом навчального матеріалу на

підставі виконання ним поточного контролю, визначених у робочій програмі навчальної дисципліни.

Курсові роботи (проекти) студенти захищають на засіданнях кафедр або перед спеціально створеними комісіями.

В умовах навчання у вищій школі велике значення має достатня обґрунтованість оцінки знань студентів. Іноді оцінка може бути випадковою. Усну відповідь студента екзаменатор сприймає на слух, природно, що деяку частину матеріалу він може охопити недостатньо чітко. До того ж екзаменатор не завжди має достатньо часу, щоб правильно оцінити відповідь студента. Щоб покращити цю ситуацію, пропонують замінити опитування за білетами на бесіду, які можна індивідуалізувати з урахуванням відповіді студента. Деякі студенти пропонують не витрачати багато часу на слухання відповіді з білету, звертати увагу на головне, ставити більше запитань. Доцільно, щоб екзамени приймали викладачі, які ведуть практичні заняття.

Виявляти знання студентів на екзаменах з більшою об'єктивністю можна лише за наявності єдиних вимог до їхньої якості. З цією метою встановлюються критерії, на підставі яких слід оцінювати знання студентів.

Досвід свідчить, що розпочати підготовку до екзаменів треба завчасно, з перших днів вивчення навчального курсу. Важливою психологічною умовою успіху на екзаменах є впевненість студентів у своїх знаннях, відсутність страху. Екзамени виявляють добру підготовленість студентів, коли вони:

- протягом семестру систематично ведуть записи під час лекцій;
- регулярно і сумлінно готуються до семінарських занять;
- вивчають рекомендовану літературу з курсу, першоджерела;
- вивчають навчальні історичні карти;
- складають доповіді, реферати.

Екзаменові передують спеціальні передекзаменаційні консультації. На консультаціях даються методичні вказівки щодо підготовки до екзамену, наголошується, на які питання варто звернути увагу, вимоги до екзамену, викладач дає відповіді на запитання, які виникли у студентів.

На підготовку до екзаменів з кожної дисципліни має відводитися не менше 3 - 4 днів, розклад екзаменів має бути доведений до відома студентів за місяць до початку сесії.

Утвердилася білетна форма екзаменування (хоча можна проводити екзамени і у письмовій формі). Білетна форма надає їх проведенню більшої організованості, дисциплінує не лише студентів, але й викладача. Наявність білетів усуває для студентів відмовку, що йому поставили занадто складні запитання. За рівнем труднощі білети мають бути більш-менш рівноцінними. До кожного з них слід включати матеріали з різних розділів програми, але питання не можуть виходити за межі програми. Поряд з запитаннями, що потребують відповіді відтворювального характеру необхідно включати проблемні питання, які б вимагали творчого підходу, змушували міркувати. Зміст білетів не повинен бути стабільним і переходити із сесії до сесії. Включати в білети потрібно аналіз документів, джерел. Білетний спосіб проведення екзамену не виключає, а передбачає додаткові питання студентам.

Чи потрібно студентам повідомляти текст запитань білетів? 58% викладачів – на позиції засекреченості білетів, бо вони орієнтуються на підготовку відповідей на білети, а не на повторення курсу в цілому. Інші – це не шкодить справі, а мобілізує студентів на кращу підготовку.

Методика проведення екзаменів та заліків. Істотною умовою раціональної методики проведення екзаменів і заліків є сприятлива обстановка, в якій вони відбуваються. Важливими компонентами стосунків між викладачем і студентами є – визнання студентами високої кваліфікації екзаменатора як вченого і викладача. Друга умова – це повага викладача до студентів. Під час екзамену вона виявляється у педагогічному такті, послідовності у висновках викладача, об'єктивності оцінок.

Більшість студентів приходять на екзамен у збудженому настрої, у хвилюванні, тому викладач має бути уважним та чуйним, адже поведінка викладача впливає на психологічний стан студентів. Викладач має знати «психологію студентів», його «поганий настрій» не повинен впливати на хід екзамену. Для підготовки студентів має бути забезпечений достатній час – не менше півгодини. В аудиторію, де проводиться екзамен, запрошують 4-5 студентів.

Заліки є не лише формою перевірки знань, вмінь і навичок, але й формою навчання. Заліки ставлять студентів перед потребою регулярно працювати над вивченням предмета. Після проведення заліків студенти продовжують вивчати той, чи інший розділ курсу. На заліку ставиться недиференційована оцінка «зараховано» і «не зараховано». За навчальними планами є і диференційовані заліки – близький до екзамену, але відрізняється меншим обсягом навчального матеріалу, стислішою перевіркою знань.

Державна атестація знань студентів здійснюється державною екзаменаційною комісією після завершення навчання на визначеному ступені з метою встановлення фактичної відповідності рівня підготовки вимогам освітньої програми.

Методи контролю: усний, письмовий, тестовий, графічний, програмований контроль, практична перевірка, методи самоконтролю і самооцінки.

Усний контроль (усне опитування) передбачає таку послідовність: формулювання завдань з урахуванням специфіки предмета і вимог навчальної програми; підготовка студентів до викладу знань; коригування викладених у процесі відповіді знань; аналіз і оцінювання відповіді. Метою письмового контролю є з'ясування (в письмовій формі) ступеню оволодіння студентів знаннями, вміннями та навичками з предмета, визначення їх правильності, усвідомленості, вміння застосувати знання на практиці.

Тестовий контроль проводять для визначення рівня сформованості знань і вмінь з навчальної дисципліни. Виокремлюють тести *відкритої форми* (із вільно конструйованими відповідями) і *тести закритої форми* (із запропонованими відповідями).

Графічний контроль. Сутність його полягає у створенні студентом узагальненої наочної моделі, яка відтворює відношення, взаємозв'язки певних історичних явищ або їх сукупності. Наочна модель – це графічне зображення діаграми, схеми, таблиці (наприклад, схема історичної битви, нанесені на контурні карти певні історичні об'єкти).

Програмований контроль реалізується шляхом пред'явлення усім студентам стандартних вимог, що забезпечується використанням однакових за кількістю і складністю контрольних запитань.

Практичну перевірку застосовують з історичних дисциплін, які передбачають оволодіння системою практичних професійних умінь та навичок, і здійснюють під час проведення практичних і лабораторних занять, у процесі проходження різних видів виробничої практики.

Метод самоконтролю. Його суттю є усвідомлене регулювання студентом своєї діяльності задля забезпечення таких її результатів, які б відповідали поставленим завданням, нормам. Мета самоконтролю – запобігання помилкам і виправлення їх.

Метод самооцінки передбачає критичне ставлення студента до своїх можливостей, об'єктивне оцінювання досягнутих результатів.

Необхідно зазначити, що під час навчальних занять у вищому навчальному закладі використовують індивідуальну та фронтальну перевірки знань, умінь і навичок студентів, а також підсумкові форми контролю.

Індивідуальна перевірка стосується конкретних студентів і має на меті з'ясування рівня засвоєння студентом певних історичних знань, умінь і навичок, рівня формування професійних рис.

Фронтальна перевірка. Ця форма контролю спрямована на з'ясування рівня засвоєння студентами навчального історичного матеріалу за порівняно короткий час. Вона передбачає короткі відповіді з місця на короткі запитання (усна співбесіда за матеріалами

розглянутої теми на початку нової лекції з оцінюванням відповідей студентів) або письмову роботу на початку чи в кінці лекції.

Формою перевірки знань, умінь і навичок студентів можуть бути *консультації*. Хоча вони виконують специфічну функцію, однак при цьому сприяють нагромадженню необхідної для оцінювання інформації. Існує два види консультацій з контрольними функціями: консультації, на яких викладач перевіряє конспекти історичних джерел, самостійну роботу над допоміжною літературою, допомагає студентам оформлювати необхідні узагальнення, і консультації, на яких студенти відпрацьовують пропущені лекції, семінарські заняття тощо.

Поширеною формою перевірки знань, умінь і навичок студентів є *колоквіуми*. Колоквіуми виконують подвійне завдання: сприяють вивченню навчального історичного матеріалу і є формою контролю за його засвоєнням; проводяться як співбесіди з окремих питань, визначених викладачем заздалегідь. Головне завдання колоквіуму (лат. – розмова, бесіда) мобілізація студентів на поглиблене вивчення провідних тем чи розділів курсу. Мета колоквіуму – допомогти студентам глибше розібратися в теорії питання, стимулювати дослідницьку роботу.

Слово «тест» в англійській мові означає «випробування, проба, експеримент, перевірка».

Тестове завдання – питання, на яке той, хто навчається повинен дати правильну відповідь, записавши його самостійно (відкрита форма тестового завдання) або вибрати із запропонованих варіантів відповідей (закрита форма завдань). У окремі класи виділяють також тестові завдання на встановлення відповідності між двома групами елементів, а також завдання на встановлення правильної послідовності елементів у списку.

Переваги тестового контролю перед іншими формами контролю полягають у наступному:

- тестовий контроль надає можливість викладачеві впродовж досить обмеженого часу перевірити якість знань у значної кількості студентів;
- знання оцінюються більш об'єктивно. У процесі тестування увага студентів фіксується не на формулюванні відповіді, а на осмисленні її суті, у зв'язку з чим створюються умови для постійного зворотного зв'язку між студентом і викладачем;

Однак, тестовий контроль знань має й істотні недоліки:

- існує ймовірність випадкового вибору правильної відповіді або здогадки про неї;
- присутні недоліки психологічного характеру (стандартизація мислення студента без урахування рівня розвитку особистості);
- істотні витрати часу на складання необхідного «банку» тестів, їхніх варіантів, трудомісткість процесу;
- необхідність високої кваліфікації викладачів й експертів, які розробляють тестові завдання.

У методиці виокремлюють сім *основних видів* тестових завдань з історії:

1) *Альтернативні завдання*. Призначення цієї форми тестових завдань – вимірювання дихотомічних елементів знань, що поділяють світ на дві частини: визначають правильність чи неправильність фактів, методів, процесів тощо; що можна робити, а що не можна за будь-яких умов. Зазвичай завдання містить запитання, на яке запропоновано тільки два варіанти відповіді («так» чи «ні»). Тож це завдання передбачає оцінку твердження як правильного або хибного. Наведену інформацію студент має оцінити як «точну» або «неточну», таку, що «відповідає дійсності» або «не відповідає дійсності», «правильну» або «неправильну». *Наприклад*: 1. Чи погоджуєтеся ви з твердженням: Своєю назвою трипільська культура завдячує особливостям поховального обряду? а) так, б) ні. 2. Дайте правильну відповідь: Чи є зарубинецька та черняхівська археологічні культури слов'янськими? а) так, б) ні.

Однак слід відзначити, що під час використання альтернативних завдань виникають певні труднощі, а саме:

- ймовірність угадування правильної відповіді становить 50 %, що істотно впливає на надійність результатів тесту (надійність зростає, якщо цей тест є достатньо довгим);
- складно сформулювати недвозначне твердження, яке можна оцінити як істинне або хибне;
- використання слів «усі», «кожний», «завжди», «ніколи» може містити суперечність, а їх трактування часто виявляється досить суб'єктивним та може призвести до варіацій у відповідях.

2) *Завдання на встановлення послідовності.* Завдання цієї форми спрямовані на встановлення хронологічної або логічної послідовності (у перебігу певних процесів або встановлення відповідності графіків, зображень певним історичним процесам). Такі завдання дають змогу виявити рівень засвоєння, запам'ятовування матеріалу, здатність ним оперувати та логічно мислити. Студентам пропонується певний набір фактів, які вони мають розташувати у належному порядку відповідно до інструкції. До конструювання завдань такого типу висувається кілька вимог: факти слід добирати з приблизно однаковою часовою відстанню між ними; не включати явища з нестійкими ознаками та властивостями тощо. На відміну від альтернативних завдань, двозначного трактування тут не виникає (передусім у завданнях на встановлення хронологічної послідовності).

3) *Завдання на встановлення відповідності.* Завдання такого типу демонструють уміння орієнтуватися у фактичному матеріалі на основі засвоєних знань. За їх допомогою також можна визначити рівень знань причиново-наслідкових зв'язків в історичних процесах. Зазвичай вони використовуються в тестах, де студентові пропонується встановити відповідність між елементами двох списків.

При конструюванні тестів такого типу варто дотримуватися певних вимог:

1. Завдання має бути сформульоване так, щоб увесь зміст можна було уявити у вигляді двох множин з відповідними назвами.
2. Елементи двох множин мають бути дібрані за однією ознакою для включення однорідного матеріалу в кожне завдання множини тесту.
3. Необхідно вміщувати в текст завдання назву кожного стовпчика (узагальнювальне визначення множини).
4. Елементи стовпчика для визначення мають розміщуватися ліворуч, а елементи для вибору – праворуч.
5. Правий список складається з декількох дистракторів (неправильних відповідей), які мають бути однаково правдоподібними.
6. Кількість елементів списку не повинна перевищувати 10 позицій, що зумовлено особливостями сприймання.
7. Всі елементи завдання слід розташовувати на одній сторінці, не переносити їх на іншу.

Завдання на встановлення відповідності можна трансформувати на завдання з вибором однієї правильної відповіді. При цьому визначення умов завдання та множини переходять у формулювання завдання, тобто замість встановлення відповідності між множинами, студент має обрати одну відповідь із запропонованих варіантів поєднання множин.

4) *Завдання з декількома варіантами відповіді.* Це найпоширеніший тип завдань, його використовують для перевірки різноманітних знань, умінь та навичок студентів з історії. Такі завдання складаються з двох частин: I – основна частина, яка містить твердження або запитання, може бути доповнена ілюстраціями, графіками, діаграмами тощо; II – варіанти відповідей, з-поміж яких є правильні варіанти – райтери – та неправильні – дистрактори. Оптимальна кількість варіантів відповідей 4–5, що зводить до мінімуму можливість випадкового вгадування.

5) *Завдання з пропусками.* Використовують з метою встановлення обізнаності студента з навчальною інформацією: студент повинен не обирати варіант відповіді, а знати історичний матеріал і бути впевненим у результаті розв'язання тесту. У таких

завданнях пропонується вислів, одне або кілька логічно сформульованих речень, уривок з тексту тощо, які студенти мають доповнити за логічним змістом, апелюючи до засвоєних знань. Розв'язуючи тестові завдання цього виду, студенти часто стикаються з проблемою неоднозначного трактування тексту та варіативністю відповідей – кмітливі студенти здатні дібрати різні варіанти розв'язання завдання. Ця обставина може позначитися на адекватності оцінювання. Конструювання таких завдань вимагає багато часу та сконцентрованості, прорахунку різних варіантів відповідей. У зв'язку з цим укладачі тестів та викладачі доволі рідко вдаються до їх використання.

6) *Завдання зі стислою формою відповіді.* У цьому різновиді тестів реалізується спроба встановити здатність студента відтворювати та використовувати знання у знайомій ситуації, узагальнювати об'ємний матеріал, коректно виражати свої думки. Відповідь має бути надана у вигляді лаконічних змістовних тез, що дають уявлення про здатність студентів до логічних операцій (аналізу, синтезу, зіставлення тощо). Труднощі, які виникають під час конструювання таких завдань, пов'язані з пошуком відповідної проблеми: вона має бути певною задачею, розв'язання якої передбачає частково творчий підхід. Слід обов'язково обмежити кількість варіантів відповідей, а також забезпечити об'єктивність оцінювання (зіставлення результатів різних студентів). Вимагаючи від студента навести перелік характеристик або показників, слід обов'язково вказувати на мінімальну кількість сформульованих студентом положень (для об'єктивної оцінки та можливості зіставлення досягнень студентів різних рівнів успішності). *Наприклад:* 1. Основними рисами доби Відродження в Західній Європі є: а) гуманізм, б) звернення до спадку античності. Продовжіть перелік (назвіть не менше 5 позицій). 2. Визначте основні особливості Середніх віків, згідно з якими цей період історії вважають «темними віками» (не менше 3 позицій).

7) *Завдання з вільною формою відповіді.* Цей вид тестових завдань дає змогу виявити вміння аналізувати, зіставляти, характеризувати, обґрунтовувати, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, застосовувати набуті знання, систематизувати історичний матеріал, пропонувати власну інтерпретацію тощо. Здебільшого, відповідь не обмежується (іноді ставиться умова викладати факти без зайвих деталей). Якщо формулювання тестового завдання старанно продумане, воно передбачає лише одну правильну відповідь. Це найбільш суб'єктивне завдання, оскільки викладачі мають власний погляд на потрібний зміст відповіді, а студенти часто незадоволені результатами оцінювання через підозру в необ'єктивності.

Критерії оцінювання – стосовно оцінювання виконання вимог освітніх/ навчальних програм описи того, що і на якому рівні має зробити студент для демонстрації досягнення результатів навчання.

Оцінку «*відмінно*» заслуговує студент, який виявив всебічні, систематичні і глибокі знання, здатність самостійно виконувати завдання, передбачені програмою, ознайомлений з основною і додатковою історичною літературою, рекомендованою навчальною програмою.

Оцінку «*добре*» ставлять студентів, який засвоїв навчально-програмовий матеріал у повному обсязі, успішно виконує передбачені програмою завдання, опрацював основну літературу, рекомендовану програмою.

Оцінку «*задовільно*» заслуговує студент, який виявив знання основного навчального матеріалу в обсязі, необхідному для подальшого навчання і майбутньої роботи за професією, здатний виконувати завдання, передбачені програмою, ознайомлений з основною літературою, рекомендованою програмою.

Оцінку «*незадовільно*» ставлять студентів, у знаннях якого є прогалини, який припустився принципових помилок у виконанні передбачених програмою завдань.

Модульна система викладання дисциплін і бальна оцінка поточної успішності студента (*рейтинг*) надають можливість вирішити також вузлові питання, які виникають перед викладачами, а саме: яким чином проводити відбір програмового матеріалу для

аудиторних занять, як організувати навчальний процес, щоб максимально стимулювати систематичну самостійну роботу студентів. Розбиваючи певний курс на модулі – функціонально завершені частини – й оцінюючи будь-які дії студента у пізнавальному процесі певною кількістю балів, самостійна робота студента стає більш організованою.

Рейтингова система оцінювання студентів індивідуалізує навчання, вона базується на визначенні навчального рейтингу студентів протягом усього періоду навчання, підтверджує можливість досягнення більш високого рівня підготовки фахівців.

Основні переваги рейтингової системи:

- враховує якість виконання поточних завдань;
- контролює засвоєння теоретичного матеріалу протягом семестру;
- стимулює систематичну роботу студентів у ході семестру;
- ілюструє чітку конкуренцію серед студентів;
- забезпечує повний контроль самостійної роботи студентів у семестрі;
- враховуються всі види навчальної роботи студентів, відповіді на екзамені.

Шкала оцінювання, критерії оцінювання знань студентів

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ЄКТС	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проекту (роботи), практики	для заліку
90-100	A	відмінно	зараховано
82-89	B	добре	
74-81	C		
64-73	D	задовільно	
60-63	E		
35-59	FX	задовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-34	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Критерії оцінок ЄКТС

Оцінка ЄКТС	Оцінка кредиту	Оцінка контрольних заходів
A	Кредит зараховано	Контрольні заходи виконані лише з незначною кількістю помилок
B	Кредит зараховано	Контрольні заходи виконані вище середнього рівня з кількома помилками
C	Кредит зараховано	Контрольні заходи виконані вірно з певною кількістю суттєвих помилок

D	Кредит зараховано	Контрольні заходи виконані непогано, але зі значною кількістю недоліків
E	Кредит зараховано	Виконання контрольних заходів задовольняє мінімальним критеріям
FX	Кредит зараховано	неСтуденту надається можливість скласти оговорені контрольні заходи для поліпшення підсумкової оцінки
F	Кредит зараховано	неСтудент повинен повторно освоювати навчальний матеріал дисципліни (модуля)

Запитання для самоконтролю:

1. Що включає у себе семестровий контроль?
2. Назвіть основні критерії оцінки навчальних досягнень студентів.
3. Які особливості має рейтинговий контроль знань студентів?

Лекційне заняття № 14-15

НАУКОВО-ДОСЛІДНА ДІЯЛЬНІСТЬ СТУДЕНТІВ З ІСТОРІЇ У ВУЗАХ

1. Поняття науково-дослідницької діяльності студентів.
2. Підготовка реферату, складання тез, доповіді.
3. Особливості організації керівництва курсовими, бакалаврськими та дипломними роботами з історії у вищому навчальному закладі.
4. Методи залучення студентів до здійснення науково-дослідної роботи

Література

1. Акінфієв О. Реферат як приклад дослідницької роботи // Історія в школі. 1998. №8. С. 16-21.
2. Антонова А. Є. Залучення старшокласників до науково-дослідної діяльності МАН як засіб розвитку їх дослідницьких здібностей // Інновації в освіті: інтеграція науки і практики. Житомир, 2014. С. 56–75.
3. Баханов К. О. Дослідницька робота на уроках історії. Харків, 2014.
4. Гайдучок В. М. Затхей Б. І., Лінник М. К. Теорія і технологія наукових досліджень : навч. посіб. Львів, 2006.
5. Галуха Л. Ю. Давидюк Р. П., Шеретюк В. М. Науково-дослідна робота студентів: курсові, дипломні, магістерські роботи: навч.-метод. посіб. Рівне, 2018.
6. Дичківська І. М. Перші кроки у науковому просторі (з досвіду організації науково-дослідної роботи студентів кафедри педагогіки і психології (дошкільної)): метод. посіб. Рівне, 2008.
7. Дудченко А. А. Основы научных исследований : учеб. пособ. Київ, 2000.
8. Ковальчук В. В. Основы научных исследований : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2008.
9. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Київ, 2003.
10. Кушнарєнко Н. М. Наукова обробка документів : Підручник. Київ, 2003.
11. Мисан В. О. Науково-дослідна робота студентів-істориків. Рівне, 2008.
12. Мороз І. В. Структура дипломних, кваліфікаційних робіт та вимоги до їх написання, оформлення і захисту. Київ, 1997.
13. П'ятницька-Позднякова І. С. Основы научных исследований у вищій школі : навч. посіб. Київ, 2003.
14. Шейко В. М., Кушнарєнко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : Підручник. Київ, 2004.
15. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України:

методичний посібник. Київ, 2012.

16. Навчаємо мислити критично: посібник для вчителя / автори-укладачі О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Дніпро, 2016.

Науково-дослідна діяльність є органічною частиною й обов'язковою умовою успішної роботи вищих навчальних закладів. Студенти не тільки одержують новітню науково-технічну інформацію від викладачів на лекційних і семінарських заняттях, лабораторних роботах і виробничих практиках, але й беруть участь у наукових дослідженнях. У випускників ВНЗ має формуватися потреба постійно нарощувати свої знання, оперативно реагувати на вимоги прогресу науки й техніки.

НДДС (*науково-дослідна діяльність студентів*) у ВНЗ сприяє не тільки підвищенню рівня розумової активності студентів, але й становленню особистісної позиції, цілеспрямованості, відповідних мотивів та установок, це інтелектуальна праця, спрямована на набуття знань, умінь і навичок.

Поняття «науково-дослідницька діяльність студентів» включає в себе два взаємопов'язаних елементи:

– навчання студентів елементам дослідницької діяльності, організації та методики наукової творчості;

– наукові дослідження, що здійснюють студенти під керівництвом професорів і викладачів.

За формою організації розрізняють *індивідуальну та групову* НДДС. Під індивідуальною науково-дослідницькою роботою студента вищого навчального закладу мається на увазі комплекс самостійних навчально-пізнавальних і творчо-дослідницьких дій, спрямованих на виконання індивідуальних науково-дослідницьких завдань, курсових і дипломних (кваліфікаційних) робіт, а також самостійної науково-дослідницької діяльності, не передбаченої навчальним планом для обов'язкового здійснення.

Групова НДДС – це сукупність самостійних і групових навчально-пізнавальних і творчо-дослідницьких дій, спрямованих на реалізацію групових науково-дослідницьких проектів, що здійснюються на рівні проблемних гуртків і груп, сумісної разом з викладачами науково-дослідної роботи кафедр.

Науково-дослідницька робота студентів поза навчальним процесом є одним із найважливіших засобів формування висококваліфікованих фахівців. Нею передбачається: участь студентів у роботі наукових гуртків, проблемних груп; участь студентів у виконанні держбюджетних або госпрозрахункових наукових робіт; робота в студентських інформаційно-аналітичних та культурологічних центрах; рекламна, лекторська діяльність; написання статей, тез доповідей, інших публікацій. Поширеною формою організації НДДС є *наукові гуртки, секції, студії, бюро, центри*.

Студентські наукові гуртки, проблемні групи, об'єднання сприяють оволодінню студентами науковими методами пізнання, дослідження, написання наукових доповідей, створенню повідомлення про виконану роботу, участі у різноманітних виставках, олімпіадах, конкурсах наукових студентських робіт, обговоренню наукових питань, виступам із результатами досліджень на студентських наукових конференціях. Як активні учасники студентських наукових гуртків, проблемних груп, майбутні вчителі самостійно виконують завдання різної складності в лабораторіях, інститутах, школах, під час навчальних і наукових експериментів, педагогічної практики тощо.

Дослідницька діяльність передбачає високу здатність студентів до творчого науково-дослідного мислення. Ця здатність проявляється в тому, щоб, спираючись на сучасний рівень знань у суспільних науках, здобувати нові наукові знання й упроваджувати їх у практику.

У вищих навчальних закладах дослідницькій роботі передує спеціальний курс з основ організації та методики проведення наукових досліджень.

До основних результатів наукових досліджень належать:

- наукові реферати;
- наукові доповіді на конференціях, нарадах, семінарах, симпозіумах;
- курсові (дипломні, магістерські) роботи;
- звіти про науково-дослідну роботу;
- наукові переклади;
- дисертації (кандидатські або докторські);
- автореферати дисертацій.

Першим етапом, своєрідним вступом студента в наукову діяльність є реферативна робота *Реферат* (від лат. *refero* – доповідаю, повідомляю), короткий виклад у письмовому вигляді або у формі публічного виступу змісту книги, наукової праці, результатів вивчення наукової проблеми; доповідь на певну тему, що включає огляд відповідних літературних та інших джерел. Як правило, реферат має науково-інформаційне призначення. При цьому важливо сформулювати тему реферату так, щоб вона, з одного боку, орієнтувала студента на вирішення пізнавальних завдань, а з іншого, – була б пов’язана з практикою, урахувала б його майбутню спеціальність.

Написання реферату засновано на вміннях:

- відібрати літературу по темі;
- скласти план;
- використати думки з науки джерел;
- працювати із довідковою літературою;
- систематизувати і логічно викласти матеріал;
- оформлення реферату повинно відповідати загально – прийнятим нормам посилань на джерела і вимогам бібліографії.

Основні вимоги до написання реферату: обсяг реферату – до 10 сторінок набраного на комп’ютері тексту; реферат має бути виконаний за відповідною структурою з виділенням абзаців, нумерацією сторінок, правильним оформленням посилань, виносков, цитат, висновків, списку використаної літератури; оформлення реферату має відповідати естетичним і орфографічним нормам.

Бувають випадки, що студенти використовують можливості телекомунікаційних мереж для того, щоб не вчитися, і завантажують звідти готові реферати, інколи навіть не читаючи їх. Один з варіантів подолання такої ситуації: студентам надаються адреси колекції рефератів у мережі та пропонується зробити *аналіз рефератів за конкретною тематикою*. При цьому студент повинен прочитати не менше 3-4 рефератів, виділити їх сильні та слабкі сторони, а також поставити оцінку кожному реферату, аргументуючи її.

Інший варіант: *складання бібліографічного списку*. Студентам пропонується підготувати бібліографічний список за темою, використовуючи також адреси сайтів у мережі. При цьому пропонується провести ранжирування знайдених ресурсів за ступенем значущості та розкриття проблеми.

Рецензія на сайт за темою. Можливі два режими роботи: 1) студенти пишуть рецензії на сайт, що вказаний викладачем (заздалегідь надається його адреса – URL); 2) студенти самі здійснюють пошук сайтів подібної тематики та надають на них рецензію.

Навички наукової праці, набуті майбутніми фахівцями у процесі написання рефератів, використовуються ними при підготовці доповідей для виступів на студентських наукових конференціях, для написання статті.

На відміну від реферату *наукова доповідь* повинна містити в собі результати самостійно проведених досліджень – спостережень експериментів, вивчення суспільної думки, аналізу документів, а також власні узагальнення та висновки. Увагу студентів у ході підготовки доповіді необхідно спрямовувати на розв’язання питань, які мають проблемний характер і вимагають наукового пошуку.

Підготовка доповіді за темою. Студент чи міні-група готують доповідь 1) за пропонованою викладачем чи 2) самостійно обраною темою. У другому випадку для

визначення теми доповіді студенти повинні заздалегідь переглянути ресурси, що існують у мережі й у бібліотеці, оцінити можливі варіанти й обрати найбільш відповідний.

Вимоги до доповіді: логічність, стислість викладу, упевненість у подачі матеріалу, використання декількох джерел, аналіз різних точок зору. Доповідач має говорити (можливо використовувати план), а не читати текст. Обов'язкова умова: слухачі повинні задати доповідачеві декілька питань. Підготовка та проведення дискусії за темою. Один студент обирає проблему, яка його цікавить (у межах теми, що вивчається), і заздалегідь повідомляє її групі. Студенти відшуковують інформацію в мережі за даною тематикою.

Тези – це стислі, лаконічно сформульовані основні положення доповіді, повідомлення. Вони включають виклад основних думок праці від початку до кінця, а не її дослідницької частини. У тезах однією-двома фразами обґрунтовують тему, розкривають історію питання, методика дослідження та його результати. Окремі положення в тезах повинні бути пов'язані між собою логічно. Тези можуть бути цитатними, вільними (авторські формулювання того, хто складає тези), комбінованими (цитати та власні формулювання).

Етапи складання тез:

1. Свідоме ознайомлення з текстом.
2. Розподіл тексту на значеннєві частини.
3. Осмислення кожної частини, виділення в ній найбільш істотних положень.
4. Формулювання власними словами або цитатою основних частин.

Наукова стаття має певну композицію, автор повинен пояснити актуальність вибору тої чи іншої проблеми, ступінь її розробленості в науковій літературі, практичній діяльності даної галузі; визначити мету публікації, викласти свої думки й обґрунтувати їх, підвести короткі підсумки. Для статті характерним є висвітлення конкретних питань із необхідним теоретичним осмисленням. Зміст і спосіб організації, а також стиль викладу студентом матеріалу повинні відповідати формі статті.

Курсові, дипломні і магістерські роботи є видом науково-дослідної: роботи, який потребує від студентів уміння сформулювати тему, обрати методика дослідження, організувати і провести його, здійснити якісний і кількісний аналіз отриманих результатів, аргументувати свої висновки, оформити результати дослідження.

Курсова робота – це самостійне навчально – наукове дослідження студента, яке виконується з певного курсу чи його розділів. Курсова робота виконується з метою закріплення, поглиблення і узагальнення знань, одержаних студентами за час навчання. Тематика курсових робіт має відповідати завданням навчальної дисципліни і тісно пов'язуватися з практичними потребами фаху історика.

Порядок затвердження тематики курсових робіт і їх виконання визначається вищим навчальним закладом. Захист курсової роботи проводиться перед комісією у складі двох-трьох викладачів кафедри (предметної або циклової комісії) за участю керівника курсової роботи. На цій першій творчій спробі можна виявити здатність студента самостійно осмислити проблему, творчо, критично її дослідити, вміння студента правильно організувати свою дослідницьку роботу та оформити її результати.

Дипломна робота – це кваліфікаційне навчально – наукове дослідження студента, яке виконується на завершальному етапі навчання у вузі.

Магістерська робота – наукова робота теоретичного, теоретико-експериментального чи теоретико-прикладного характеру, спрямована на самостійне розв'язання складних дослідницьких завдань, пов'язаних з певною науковою або науково-практичною проблематикою кафедри. Робота готується з метою публічного захисту і отримання ступеня магістра, носить узагальнюючий характер і є оригінальним науковим дослідженням. Результати досліджень повинні бути апробовані у вигляді публікацій у періодичних виданнях і наукових збірниках, доповідях на наукових або науково-практичних конференціях.

Написання курсової, дипломної чи магістерської роботи здійснюється в кілька

етапів:

Вибір теми. Робота студента починається з вибору теми роботи, її осмислення та обґрунтування з переліку тем, запропонованих кафедрою, студент вибирає ту, яка відповідає його інтересам та нахилам.

«Входження» в тему. Необхідно ознайомитися з основними літературними, історіографічними, документальними, архівними джерелами. Під час джерелознавчих пошуків треба з'ясувати стан вивченості обраної теми сучасною наукою, щоб не повторювати в роботі загальновідомих істин.

Студент може скласти робочу картотеку, яка на відміну від записів у зошиті, зручна тим, що її можна поповнювати новими матеріалами, швидше знаходити потрібний матеріал, можна зручно його групувати (за алфавітом, розбивати по розділах). Це основа для складання списку літератури.

Вивчення літератури з теми роботи варто починати із загальних праць, а пізніше вивчати вузькотематичні дослідження. Починаючи ознайомлення потрібно з титульного аркуша, з'ясувавши де, ким, коли воно було видано, переглянути зміст, передмову, структуру видання. Читаючи видання, треба виділяти головне, виписувати цифри, факти, аргументи ті, які мають відношення до теми курсової. Кожна цитата, приклад мають супроводжуватися точним описом джерела із позначенням сторінок. Застосування так званих розлапкових цитат, коли думки іншого автора видаються за особисті, розглядаються як грубе порушення наукової етики, кваліфікується як плагіат.

Складання плану роботи. Визначивши коло питань і послідовність їх висвітлення в дослідженні, студент обирає методи дослідження; формулює мету, завдання, об'єкт, предмет дослідження, планує етапи роботи. Весь матеріал має бути згрупований в окремі розділи та підрозділи. Треба уникати безсистемного викладення фактів без достатнього їх осмислення та узагальнення. Думки мають бути пов'язані між собою логічно. Один висновок не повинен суперечити іншому, інакше текст втрачає свою сутність. Для доказу кожного положення треба наводити аргументи.

Завершена робота має бути надрукована, оправлена у тверду палітурку.

Структура роботи: титульний аркуш; зміст; перелік умовних позначень (при необхідності); вступ; розділи, підрозділи; висновки; список використаної літератури; додатки.

Дипломна робота містить вступ, основні розділи, у яких розкривається тема, висновки. У *вступі* студент висвітлює: актуальність теми, рівень її дослідження в сучасній науці, визначає джерела, формулює об'єкт і предмет дослідження, його мету і завдання, методи дослідження, його наукову новизну та практичне значення.

Варто пам'ятати, що при з'ясуванні об'єкта предмета і мети дослідження необхідно зважати на те що, між ними і темою роботи є системні логічні зв'язки. Об'єктом дослідження є вся сукупність відношень різних аспектів теорії і практики науки, яка слугує джерелом необхідної для дослідника інформації. Предметом дослідження – це ті зв'язки та відношення, які підлягають безпосередньому вивченню у роботі є головними, визначальними для конкретного дослідження. Предмет дослідження є вужчим, ніж об'єкт. Визначаючи об'єкт, треба знайти відповідь на запитання, що розглядається? Предмет дає уявлення про зміст розгляду об'єкта дослідженні, які аспекти, функції об'єкта розкриваються.

Мета дослідження пов'язана з об'єктом і предметом дослідження, а також з його кінцевим результатом. Наявність поставленої мети дослідження дозволяє визначити завдання дослідження.

У *розділах наукової роботи* студент розкриває дослідження обраної теми, аналізує погляди вчених, які працюють над цією проблематикою, викладає й аргументує власний погляд на об'єкт вивчення, описує методику дослідження, аналізує одержані результати. В останніх абзацах розділу підсумовує нагромаджені спостереження, тобто робить висновки за змістом розділу.

У загальних висновках студент підбиває остаточні підсумки наукового дослідження, узагальнює і висвітлює здобуті результати, можливі шляхи їх практичного втілення.

Керівництво дипломними роботами здійснюють кваліфіковані викладачі. Організація і контроль за процесом підготовки і захисту курсової та дипломних робіт покладається на завідуючих кафедрами.

Обов'язковою частиною роботи є огляд історіографії та джерельної бази (у магістерській роботі – це окремий розділ). В огляді не слід наводити повний бібліографічний опис публікацій, достатньо назвати автора, назву і в дужках поставити порядковий номер бібліографічного запису цієї роботи в списку літератури, а також потрібно згрупувати історіографічні джерела.

Висновки – це підсумки дослідження. Вони подаються у вигляді окремих лаконічних положень. Дуже важливо, щоб висновки відповідали поставленим завданням.

Список використаної літератури відображає обсяг використовуваних джерел та літератури. Список може формуватися за різними принципами: алфавітний принцип, принцип згадування чи ін. Спочатку називаються видання українською мовою, потім іноземними. У тексті роботи необхідно вказувати посилання. Ілюстрації, таблиці можна подавати в тексті чи оформлювати у вигляді додатків. Обсяг курсової роботи складає 25 – 30 друкованих сторінок, дипломної 50 – 60 сторінок без додатків і списку літератури, магістерської – до 100 сторінок.

У роботі необхідно дотримуватися прийнятої термінології, позначень. При згадуванні у тексті прізвищ ініціали ставляться перед прізвищем Ю. М. Іванов, а не Іванов Ю. М. як це прийнято у списках літератури. Розділи і підрозділи прийнято нумерувати арабськими цифрами. Параграфи (підрозділи) нумерують окремо в кожному розділі. Позначення розділів, параграфів пишуть в одному рядку, у кінці крапка не ставиться.

Дипломна (магістерська) робота подається у Державну екзаменаційну комісію у двох примірниках, з рецензіями та відгуком наукового керівника. Захист відбувається на відкритому засіданні Державної екзаменаційної комісії.

Процедура захисту:

- доповідь студента про зміст роботи, (10 – 15 хв.);
- запитання до автора;
- оголошення відгуку наукового керівника чи його виступ;
- оголошення рецензії;
- відповідь студента на зауваження рецензента;
- заключне слово студента;
- рішення комісії про оцінку роботи .

Студент, який на захисті дипломної роботи отримав незадовільну оцінку, відраховується з ВНЗ, йому видається академічна довідка. Комісія встановлює, чи може студент подати роботу на повторний захист з допрацюванням.

Студент, який не склав державного екзамену чи не захистив дипломний проект, допускається до повторного складання державних екзаменів чи захисту роботи впродовж трьох років після закінчення ВНЗ.

Зберігаються дипломні роботи у бібліотеці ВНЗ п'ять років, курсові на кафедрі один рік.

Типові помилки у написанні робіт:

- Зміст роботи не відповідає плану кваліфікаційної роботи або не розкриває тему повністю чи в її основній частині.
- Сформульовані розділи (підрозділи) не відбивають реальну проблемну ситуацію, стан об'єкта.
- Неправильно визначено об'єкт і предмет дослідження.
- Мета дослідження не пов'язана з проблемою, сформульована абстрактно й не відбиває специфіки об'єкта та предмета дослідження.

- Автор не виявив самостійності, робота являє собою компіляцію або не зроблено глибокого й усебічного аналізу сучасних офіційних і нормативних документів, нової спеціальної літератури (останні 5-10 років) з теми дослідження.
- Аналітичний огляд вітчизняних і зарубіжних публікацій з теми роботи має форму анотованого списку й не відбиває рівня дослідження проблеми.
- Кінцевий результат не відповідає меті дослідження, а висновки – поставленим завданням.
- У роботі немає посилань на першоджерела або вказані не ті, з яких запозичено матеріал.
- Бібліографічний опис джерел у списку використаної літератури наведено довільно, без додержання вимог державного стандарту.
- Обсяг та оформлення не відповідають вимогам.

Обов'язки наукового керівника:

- надавати допомогу у виборі теми, розробці змісту, доборі літератури;
- аналізувати зміст роботи, висновки дослідження;
- визначати поетапні терміни виконання роботи;
- доповідати на засіданні кафедри про виконання роботи;
- дати відгук на роботу (у двох примірниках у довільній формі).

Рецензентом може бути спеціаліст – практик відповідної кваліфікації. У рецензії робота оцінюється за 4 бальною системою, складається у довільній формі.

Запитання для самоконтролю:

1. *Охарактеризуйте види науково-дослідної роботи студентів у вищому навчальному закладі.*
2. *Проаналізуйте основні етапи організації наукових досліджень.*
3. *З'ясуйте сутність вимог до теми дослідження та її формулювання.*
4. *Які існують шляхи і методи залучення студентів до науково-дослідної діяльності?*
5. *Зробити огляд журналу «УІЖ» за останніх два роки і доповідь, які актуальні проблеми історичної науки в них відображені.*

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

Практичне заняття № 1

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДИСЦИПЛІН В УМОВАХ КРЕДИТНО-ТРАНСФЕРНОЇ СИСТЕМИ

1. Мета та завдання кредитно-модульної системи організації навчального процесу.
2. Основні елементи КТС.
3. Особливості нормування навчального навантаження.
4. Робочі навчальні програми в умовах КТС.

Література

1. Байденко В. И. Болонский процесс: результаты обучения и компетентностный подход (Книга-приложение 1). Москва, 2009.
2. Байденко В. И., Ворожейкина О. Л. и др. Болонский процесс: глоссарий (на основе опыта мониторингового исследования). Москва, 2009.
3. Вітвицька С.С. Основи педагогіки вищої школи: Навчальний посібник для студентів вузів. Київ, 2003.
4. Гадецький М. В. Хлебнікова Т. М. Організація навчального процесу в сучасній школі: Навчально-методичний посібник. Харків, 2003.
5. Гайдучок В. М. Затхей Б. І., Лінник М. К. Теорія і технологія наукових досліджень : навч. посіб. Львів, 2006.

6. Гончарова Н.О. Методика викладання історії у вищій школі: Навч. посіб. Харків, 2009. С. 35-57, 60-75.
7. Егорова Н. Л., Коваленко А. В. Компетентностный подход в образовании: Хрестоматия-путеводитель. Томск, 2006.
8. Жорнова О. Організаційно-методичні засади викладання у вищій школі: Навч. посіб. Київ, 2011.
9. Карачун С. Модульно-рейтингова система навчання історії України у вузах I-II рівня акредитації // Історія в школі. 2001. №2.
10. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Режим доступу – <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10>.
11. Про методичні рекомендації щодо запровадження Європейської кредитно-трансферної системи та її ключових документів у вищих навчальних закладах: Лист № 1/9-119 від 26.02.2010 МОНУ. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.
12. Сікорський П.І. Кредитно-модульна технологія навчання: Навчальний посібник. Київ, 2004.
13. Слепкань З.І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навчальний посібник для магістрантів. Київ, 2005.
14. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Київ, 2010. С. 83-97.

Практичне заняття № 2

ЗАСОБИ ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ

1. Класифікація засобів навчання.
2. Вузівський підручник з історії.
3. Історичні документи, їх види та класифікація Методика роботи з джерелами у вищій школі.
4. Навчально-методична література з історії.
5. Особливості використання мультимедійних засобів навчання.

Література

1. Антіпова С. Роль візуальних джерел інформації у формуванні інформаційної компетентності учнів на уроках історії // Режим доступу: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/rol-vizualnikh-dzherel-informatsiyi->
2. Артемова Л. В. Педагогіка і методика вищої школи: навч.-метод. посіб. для викладачів, аспірантів, студентів магістратури. Київ, 2008.
3. Баханов К. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя, 2000.
4. Білецька Т. Нечитайло В. Використання проблемного методу навчання та мультимедійних засобів при вивченні курсу «Громадянське суспільство» // Проблеми дидактики історії: зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 52-56.
5. Боровець І. Інтерактивні методи навчання на семінарських заняттях курсу «Новітня історія країн Європи і Америки (1918 – 1945 рр.)» // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 63-66.
6. Гаращук С. В. Форми і методи використання візуальних матеріалів на уроках історії // Режим доступу: [http:// som.fio.ru/](http://som.fio.ru/)
7. Гончарова Н.О. Методика викладання історії у вищій школі : навч. посіб. Харків, 2009.
8. Гриценко А. П. Методика формування в старшокласників умінь використовувати інформаційні ресурси // Наукові записки Бердянського державного педагогічного ун-ту. Педагогічні науки. Вип. 3. Бердянськ, 2014. С. 50–56.
9. Добриця М. В. Використання історичного кіно на уроках історії // Історія та правознавство. 2013. № 5. С. 5–8.

10. Дубас О. Підготовка і видання нових підручників. Досягнення і головні труднощі // Історія в школах України. 1999. №2. С. 4-6.
11. Желіба О. Методика викладання історії засобами умовно-графічної наочності. Ніжин, 2003.
12. Коляструк О. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності // Історія в школах України. 2016. № 4. С. 15–16.
13. Левітас Ф. Л., Салата О. О. Методика викладання історії : посіб. учителя. Харків, 2009.
14. Мирошніченко В. О. Використання сучасних інформаційних технологій: формування мультимедійної компетентності (для спеціальності – Історія): навч. посіб. / за ред. К. О. Баханова. Київ, 2016.
15. Михайличенко О. В. Методика викладання суспільних дисциплін у вищій школі. Суми, 2009.
16. Нагаєв М. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2001.
17. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007.
18. Пометун О. Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ, 2010.
19. Типологія і характеристика методів навчання // Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4072.html>
20. Фідря О. Інформаційно-розвиваючі блоки як один із засобів індивідуалізації навчання історії // Історія в школах України. 1997. №2. С. 26-31.
21. Хоптяр Ю. Інтерактивні методи навчання у викладанні історичних дисциплін: з досвіду роботи // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 67-70.
22. Юга О. З досвіду проведення семінарських занять з нової історії країн Європи і Америки // Проблеми дидактики історії: зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 71-76.

Практичне заняття № 3

ЛЕКЦІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ: ПІДГОТОВКИ ДО ПРОВЕДЕННЯ

1. План і складові лекції, відбір матеріалу та його компонування.
2. Написання тексту лекції: основні вимоги, структура.
3. Підготовка викладача до лекційного виступу.
4. Оцінка якості лекції.

Література

1. Вяземский Е. Е., Стрелова О. Ю. Теория и методология преподавания истории. Москва, 2003.
2. Галушко Т.Є. Лекція у вищій школі. Київ, 1971.
3. Гончарова Н. О. Методика викладання історії у вищій школі. навч. посіб. Харків, 2009.
4. Горохівський П.І. Вивчення курсу «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі». Умань, 2013.
5. Гузик В. П. Лекционно-семинарская система обучения. Одесса, 1998.
6. Жорнова О. Організаційно-методичні засади викладання у вищій школі: Навчальний посібник. Київ, 2011.
7. Лапшин П. Ф. Проблемное преподавание и изучение истории в высшей школе. Київ, 1988.
8. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник / О. Малихін та ін. Сімферополь, 2011.
9. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі. Київ, 2007.
10. Сич О.І. Про викладання історії у вищій школі // УІЖ. 1998. № 5.
11. Степанищев А.Т. Методика преподавания и изучения истории. Москва, 2002. Ч. 2.
12. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Київ, 2010.

13. Шляхтун П. П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін: Навчальний посібник. Київ, 2011
14. Штокман И.Г. Вузовская лекция: Практические советы по методике преподавания учебного материала. Киев, 1981

Практичне заняття № 4

ОРГАНІЗАЦІЯ ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНИХ І ЛАБОРАТОРНИХ ЗАНЯТЬ

1. Методика організації проведення семінарських занять.
2. Проведення практичних і лабораторних занять.
3. Організація проведення спецкурсів, спецсемінарів та консультацій.
4. Самостійна навчально-пізнавальна діяльність студентів.

Література

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої школи України. Історія. Теорія.: Підручник. Київ, 1998.
2. Баханов К. О. Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії України: методичний посібник для вчителів. Київ, 1996.
3. Боровець І. Інтерактивні методи навчання на семінарських заняттях курсу «Новітня історія країн Європи і Америки (1918-1945 рр.)» // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець - Подільський, 2009. Вип. 1. С. 63 - 66.
4. Вяземский Е., Стрелова О. Методика преподавания истории в школе. Москва, 1999.
5. Гарунов М. Г., Пидкатиственный П. И. Самостоятельная работа студентов. Москва, 1978.
6. Гончарова Н. О. Методика викладання історії у вищій школі. навч. посіб. Харків, 2009.
7. Горохівський П. І. Вивчення курсу «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі». Умань, 2013.
8. Гузик В. Л. Лекционно-семинарская форма обучения. Одесса, 1996.
9. Добриця М. В. Використання історичного кіно на уроках історії // Історія та правознавство. 2013. № 5. С. 5–8.
10. Друга світова війна на уроках історії в школі: Інтерактивний онлайн-посібник / Заг. ред. Кендзьора П. І. Львів, 2017.
11. Каплінський В. В. 100 складних ситуацій на уроках та поза уроками: шукаємо рішення. Навчальний посібник для майбутніх учителів. Вінниця, 2015.
12. Кларин М. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. Москва, 1994.
13. Ковальченко И. Методы исторического исследования. Москва, 1987.
14. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение. Киев, 1990.
15. Крижанівський О. Сучасні тенденції у висвітленні історії середніх віків // Історія в школах України. 2002. №4. С. 15-17.
16. Курилів В. Методика викладання історії. Курс підвищення кваліфікації вчителів історії. Хаків; Торонто, 2008.
17. Лаптин П. Ф. Проблемное преподавание и изучение истории в высшей школе / Под ред. М. С. Винокура. Киев, 1988.
18. Левітас Ф. Л., Салата О. О. Методика викладання історії: посіб. учителя. Харків, 2009.
19. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних закладів: теоретико-методичний аспект. Кривий Ріг, 2009.
20. Методика викладання у вищій школі: Навчальний посібник / О. Малихін й ін. Сімферополь, 2011.
21. Нагаєв М. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2001.

22. Побережник О. Джерела інформації: засіб активізації пізнавальної діяльності учнів // Історія України. 2014. № 7. С. 8–11.
23. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007.

Практичне заняття № 5

ДІАГНОСТИКА НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

1. Функції та види контролю навчання студентів.
2. Методи контролю. Особливості організації тестового контролю.
3. Форми контролю.
4. Системи оцінювання результатів навчально-пізнавальної діяльності студентів.

Література

1. Артемова Л. В. Педагогіка і методика вищої школи: навч.-метод, посіб. для викладачів, аспірантів, студентів магістратури. Київ, 2008.
2. Баханов К.О. Облік індивідуальних досягнень учнів у навчанні історії // Історія в школах України. 1999. №2. С. 25-27.
3. Вяземський Е., Стрелова О. Методика преподавания истории в школе. Москва, 1999.
4. Гончарова Н.О. Методика викладання історії у вищій школі: навч. посіб. Харків, 2009.
5. Горохівський П.І. Вивчення курсу «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі». Умань, 2013.
6. Котляр Р.В. й ін. Студент у вузі: Методичні рекомендації по організації навчальної та самостійної роботи студентів. Миколаїв, 2002.
7. Нагаєв В. М. Методика викладання у вищій школі. Київ, 2007.
8. Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента: Навчальний посібник / Я.Я. Чорненький, Н.В. Чорненька, С.Б. Рибак. Київ, 2006.
9. Пасмор Н. П. Бібліотечно-інформаційне забезпечення самостійної роботи студентів. Київ, 2006.
10. Педагогіки вищої школи: Навчальний посібник / А.І. Кузьмінський. Київ, 2005.
11. Сікорський П.І. Кредитно-модульна технологія навчання: навч. посіб. Київ, 2004.
12. Степанищев А. Методика преподавания и изучения истории. Москва, 2002.
13. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах: Навчальний посібник. Київ, 2004.

ЛАБОРАТОРНІ ЗАНЯТТЯ

Лабораторне заняття № 1

РОЗРОБКА НАВЧАЛЬНОЇ РОБОЧОЇ ПРОГРАМИ З ІСТОРИЧНОЇ ДИСЦИПЛІНИ (ЗА ВИБОРОМ)

План проведення заняття.

1. Ознайомлення з структурою робочої програми.
2. Практична частина заняття.

Обладнання.

1. Нормативні акти, які регламентують порядок оформлення навчальної документації.
2. Робочі програми навчальних дисциплін, які вивчаються на кафедрі історії України і кафедрі всесвітньої історії.

Рекомендації до проведення заняття.

1. Ознайомлення з структурою робочої програми

Навчальна програма з курсу «Історія України» призначена для студентів–істориків.

Програма курсу укладена у відповідності до концепції реформування вищої освіти, відображеній в Державній національній програмі «Освіта» – Україна ХХ століття» та в Законі України «Про освіту». Основну увагу спрямовано на забезпечення фундаментальної наукової та практичної підготовки спеціалістів-істориків у вищих закладах освіти третього і четвертого рівнів акредитації.

Програма навчальної дисципліни побудована за вимогами кредитно-модульної системи. Модуль містить у собі функціонально завершену частину навчальної дисципліни та має самостійне значення. Зміст навчального матеріалу модуля розподілений на теми.

Програма передбачає різні форми контролю: поточний, модульний і підсумковий.

Поточний і модульний контроль навчальної роботи студентів передбачає рейтингове оцінювання знань, умінь і навичок студентів за окремими змістовими модулями та їх елементами.

2. Практична частина заняття.

Використовуючи зразки робочої програми, на занятті необхідно скласти аналогічну робочу програму, з врахуванням змін і доповнень, внесених викладачем, який читає цю дисципліну на поточний навчальний рік.

Лабораторне заняття № 2

ПІДГОТОВКА ТЕКСТУ ЛЕКЦІЙ З ІСТОРИЧНОЇ ДИСЦИПЛІНИ (ЗА ВИБОРОМ)

План проведення заняття.

1. Загальні положення про лекцію.
2. Методика підготовки лекції.
3. Практична частина заняття.

Рекомендації до проведення заняття.

Однією з найважливіших умов результативності лекції є ретельна підготовка до неї викладача. Коротко зупинемось на рекомендаціях, якими можна скористатись, готуючись до лекції:

Методика підготовки лекції.

Необхідно також пригадати основні положення методики підготовки лекції:

1. Звернення до тематичного плану і програми навчальної дисципліни.
2. Визначення дидактичних цілей.
4. Складання плану лекції.
5. Робота з науковою та навчальною літературою, інформаційними та довідковими матеріалами.
6. Систематизація матеріалів і підготовка моделі тексту лекції.
7. Вибір остаточного варіанта плану лекції. Робота над формою викладу.
8. Підготовка наочних матеріалів.
9. Оформлення тексту лекції за існуючою формою. Затвердження тексту.

3. Практична частина заняття.

У практичній частині заняття треба ознайомитися зі зразками кращих лекцій викладачів. На основі наявного матеріалу скласти план лекції, визначити її мету, сформулювати список літератури. самостійно в позааудиторний час написати текст лекції і подати її викладачу на затвердження.

Мікровикладання.

Підготувати фрагмент початку лекції з «Історії України» (до 7 хвилин). Виступити перед студентами групи, дотримуючись звукової чіткості, інтонаційної виразності, емоційності мовлення та практично реалізуючи у своєму виступі лекторські уміння:

- вибір оптимального варіанту початку виступу;
- уміння забезпечувати логічний зв'язок між окремими частинами інформації;
- чіткість та ясність викладу інформації;
- яскравість та переконливість прикладів;
- уміння акцентувати увагу на суттєвому;
- підтримка зворотнього зв'язку з аудиторією і відповідне корегування дій;
- грамотне використання елементів мовленнєвої техніки (пауза, сила та тембр голосу, темп, логічний наголос).

Після виступу студента проводиться його самоаналіз, а також колективний аналіз.

Лабораторне заняття № 3

РОЗРОБКА ПРЕЗЕНТАЦІЇ ДО ЛЕКЦІЇ

План проведення заняття

1. Презентація як один із сучасних інноваційних наочних засобів.
2. Методика виготовлення мультимедійної презентації.
3. Практична частина заняття.

Обладнання.

1. Персональні комп'ютери.
2. Тексти лекцій
3. Інтернет-ресурс.

Рекомендації до проведення заняття.

1. На початку заняття потрібно актуалізувати знання про сучасні інноваційні засоби навчання, які використовуються у навчальному процесі, зокрема мультимедійну презентацію.

2. Необхідно також пригадати методику підготовки презентації.

Мультимедійна презентація містить три основні частини:

- заставка або вступна частина;
- інформативна частина;
- висновки.

Вступна частина – це динамічний та ефектний вступ, який носить емоційно спрямований характер. Задача цієї частини презентації – привернути увагу слухачів до ключових проблем лекції, пов'язати матеріал теми з попередніми лекціями, визначити актуальність поставлених в лекції проблем.

Інформативна частина презентації оснащується детальною системою навігації, яка дозволяє продивлятися документи, фото- і відеоматеріали, графічні компоненти та схеми у тому порядку, який задав викладач.

Висновки подаються, як правило, як 1-2 заключні слайди, що містять узагальнення наведених в лекції матеріалів.

3. Практична частина заняття.

Зробити розкадровку матеріалу лекції, виділивши необхідну кількість слайдів для вступної частини, основної і заключної частин.

Підібрати ілюстративний матеріал і сформувані тексти слайдів. По необхідності підібрати відео сюжети.

Використовуючи персональні комп'ютери і матеріали з Інтернету скомпонувати мультимедійну презентацію запропонованої лекції.

Лабораторне заняття № 4

ПІДГОТОВКА ДО ПРОВЕДЕННЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ (ЗА ВИБОРОМ)

План проведення заняття.

1. Структура практичного заняття.
2. Алгоритм підготовки до практичного заняття.
3. Практична частина заняття.

Рекомендації до проведення заняття.

На початку заняття слід пригадати форми і структуру практичних занять.

I. Організаційна частина

II. Мотивація та стимулювання навчальної діяльності студентів.

III. Обговорення навчальних питань заняття.

Викладач має подбати про поетапне обговорення, сприймання, розуміння, закріплення і застосування студентами вивченої теми.

Розгляд основних питань заняття відповідно до обраного виду і методики його проведення. Зазначаємо методи, прийоми та засоби навчання, що використовуються у процесі обговорення

IV. Підведення підсумків заняття

Мотивація діяльності групи і окремих студентів, оцінювання їхньої роботи.

V. Повідомлення теми і проблем наступного семінару.

2. Алгоритм підготовки до семінарського заняття.

Проаналізуйте тему запропонованого заняття, подумайте над її дидактичними цілями і основними проблемами, які винесені на обговорення.

Складіть розгорнутий план-конспект проведення заняття, ретельно обдумуючи його етапи, структурні елементи, навчальні питання, що виносяться на розгляд, методи, прийоми, та засоби навчання, за допомогою яких забезпечуватиметься навчально-пізнавальна діяльність студентів.

3. Практична частина заняття.

МікрОВикладання.

Підготуйте фрагмент практичного заняття з «Історії України», забезпечивши обговорення питання інформаційного блоку у формі діалогу, дискусії, диспуту.

Лабораторне заняття № 5

МЕТОДИКА НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

План проведення заняття.

1. Форми організації науково-дослідної в роботі студентів.
2. Характеристика студентських науково-дослідних робіт.
3. Критерії оцінки якості виконання науково-дослідних робіт.

Рекомендації до проведення заняття.

На початку заняття слід пригадати різні форми науково-дослідної роботи студентів.

2. Потрібно визначити, даючи характеристику студентським науково-дослідним роботам, основні помилки, які зустрічаються у практиці їх написання. Обміркувати особливості написання тез наукової роботи.

Практичне індивідуальне завдання.

Скласти тези магістерської роботи.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Акінфієв О. Реферат як приклад дослідницької роботи // Історія в школі. 1998. №8. С. 16-21.
2. Акіншева І. Історія повсякденності як складова соціальної історії і новий підхід до вивчення історії в школі // Актуальні проблеми трансформації соціогуманітарної освіти. Кам'янець – Подільський, 2013. С. 66–68.
3. Алексєєв Ю. М., Кравченко Н. М., Павленко Ю. В. Теоретичні засади курсу історії слов'янських народів в українській вищій школі // УІЖ. 1993. №10. С. 86-94.
4. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія: підручник. Київ, 1998.
5. Антонова А. Є. Залучення старшокласників до науково-дослідної діяльності МАН як засіб розвитку їх дослідницьких здібностей // Інновації в освіті: інтеграція науки і практики. Житомир, 2014. С. 56–75.
6. Антонюк О. В. Деякі питання формування історичної самосвідомості українського народу // УІЖ. 1993. №11 – 12.
7. Артемова Л. В. Педагогіка і методика вищої школи: навч.-метод, посіб. для викладачів, аспірантів, студентів магістратури. Київ, 2008.
8. Артемчук Г. І., Курило В. М., Кочерган М. П. Методика організації науково–дослідної роботи. Київ, 2000.
9. Байденко В. И. Болонский процесс: результаты обучения и компетентностный подход (Книга-приложение 1). Москва, 2009.
10. Байденко В. И., Ворожейкина О. Л. и др. Болонский процесс: глоссарий (на основе опыта мониторингового исследования. Москва, 2009.
11. Балаев А. А. Активные методы обучения. Москва, 1986.
12. Баханов К. Інноваційні системи, технології та моделі навчання історії в школі. Запоріжжя, 2000.
13. Баханов К. О. Групова робота на уроках історії // Історія в школах України. 1998. №3. С. 38-43.
14. Баханов К. О. Лабораторно-практичні роботи у викладанні історії України: методичний посібник для вчителів. Київ, 1996.
15. Баханов К. О. Облік індивідуальних досягнень учнів у навчанні історії // Історія в школах України. 1999. №2. С. 25-27.
16. Баханов К. О. Дослідницька робота на уроках історії. Харків, 2014.
17. Баханов К.О. Навчання історії в школі: інноваційні аспекти. Харків, 2005.
18. Бережна Т. Образне сприйняття інформації на уроках історії // Історія в рідній школі. 2014. № 1. С. 26–30.
19. Бережна Т. Формування образного мислення засобами опори // Історія та правознавство. 2012. № 27 (307). С. 2–3.
20. Білецька Т. Нечитайло В. Використання проблемного методу навчання та мультимедійних засобів при вивченні курсу «Громадянське суспільство» // Проблеми дидактики історії: зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 52 - 56.
21. Боровець І. Інтерактивні методи навчання на семінарських заняттях курсу «Новітня історія країн Європи і Америки (1918 - 1945 рр.)» // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 63 - 66.
22. Буряк В. К. Педагогічна культура: теоретико-методологічний аспект. Київ, 2005.
23. Вітвицька С. С. Основи педагогіки вищої школи: Навчальний посібник для студентів вузів. Київ, 2003.
24. Войцеховський Ю. Мета і завдання шкільної історичної освіти // Історія в школах. 1996. №9. С. 4-6.
25. Вяземский Е. Е., Стрелова О. Ю. Теория и методология преподавания истории.

- Москва, 2003.
26. Вяземський Е., Стрелова О. Как сегодня преподавать историю в школе. Москва, 1999.
  27. Вяземський Е., Стрелова О. Методика преподавания истории в школе. Москва, 1999.
  28. Гадецький М. В. Хлебнікова Т. М. Організація навчального процесу в сучасній школі: Навчально-методичний посібник. Харків, 2003.
  29. Гайдучок В. М. Затхей Б. І., Лінник М. К. Теорія і технологія наукових досліджень : навч. посіб. Львів, 2006.
  30. Галуха Л. Ю. Давидюк Р. П., Шеретюк В. М. Науково-дослідна робота студентів: курсові, дипломні, магістерські роботи: навч.-метод. посіб. Рівне, 2009.
  31. Галушко Т.Є. Лекція у вищій школі. Київ, 1971.
  32. Ганаба С. Історична освіта у контексті викликів суспільства // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 30-35.
  33. Ганаба С. Історія як навчальна дисципліна в контексті полікультурної освіти // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2010. Вип. 2. С. 7- 15.
  34. Гарунов М. Г., Пидкатиственный П. И. Самостоятельная работа студентов. Москва, 1978.
  35. Гончарова Н. О. Методика викладання історії у вищій школі: Навчальний посібник. Харків, 2009.
  36. Горохівський П. І. Вивчення курсу «Методика викладання історичних дисциплін у вищій школі». Умань, 2013.
  37. Гриценко А. П. Методика формування в старшокласників умінь використовувати інформаційні ресурси // Наукові записки Бердянського державного педагогічного ун-ту. Педагогічні науки. Вип. 3. Бердянськ, 2014. С. 50–56.
  38. Гузик В.П. Лекционно-семинарская система обучения. Одесса, 1998.
  39. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології. Вид. 3-ге, випр. Київ, 2015.
  40. Дичківська І. М. Перші кроки у науковому просторі (з досвіду організації науково-дослідної роботи студентів кафедри педагогіки і психології (дошкільної)) : метод. посіб. Рівне, 2008.
  41. Добриця М. В. Використання історичного кіно на уроках історії // Історія та правознавство. 2013. № 5. С. 5–8.
  42. Друга світова війна на уроках історії в школі: Інтерактивний онлайн-посібник / Заг. ред. Кендзьора П. І. Львів, 2017.
  43. Дубас О. Підготовка і видання нових підручників. Досягнення і головні труднощі // Історія в школах України. 1999. №2. С. 4-6.
  44. Дудченко А. А. Основы научных исследований. Київ, 2000.
  45. Егорова Н. Л., Коваленко А. В. Компетентностный подход в образовании: Хрестоматия-путеводитель. Томск, 2006.
  46. Желіба О. Методика викладання історії засобами умовно-графічної наочності. Ніжин, 2003.
  47. Жорнова О. Організаційно-методичні засади викладання у вищій школі: Навчальний посібник. Київ, 2011.
  48. Ильин Е. Н. Рождение урока. Москва, 1986.
  49. Ілюшина О. Структурування об'єкту вивчення історії // Історія в школах. 1999. №1-2. С. 25-29.
  50. Історія Голокосту: освіта та пам'ять / Упоряд.: В. Бобров, Н. Голосова, О. Педан-Слепухіна, А. Подольський, М. Тяглий. Вид. 2-ге, випр. Київ, 2016.
  51. Каплінський В. В. 100 складних ситуацій на уроках та поза уроками: шукаємо рішення. Навчальний посібник для майбутніх учителів. Вінниця, 2015.
  52. Каплінський В. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2017.
  53. Карачун С. Модульно-рейтингова система навчання історії України у вузах I-II рівня акредитації // Історія в школі. 2001. №2.

54. Карпенко А. Місце і роль відеоносіїв на уроках історії // Історія в школі. 2012. № 2. С. 42–43.
55. Кларин М. Инновационные модели обучения в зарубежных педагогических поисках. Москва, 1994.
56. Клімова Г. П. Освіта і цивілізація. Харків, 1996.
57. Ковальченко И. Методы исторического исследования. Москва, 1987.
58. Ковальчук А. Л., Карен Ріхтер та ін. Інноваційні методи навчання менеджерів: Збірник методичних матеріалів в рамках проекту ЄС «Українська ініціатива». Київ, 2005.
59. Ковальчук В. В. Основи наукових досліджень : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ, 2008.
60. Козаков В. А. Самостоятельная работа студентов и ее информационно-методическое обеспечение. Київ, 1990.
61. Коляструк О. Візуальні документи як особливі джерела історії повсякденності // Історія в школах України. 2016. № 4. С. 15–16.
62. Котляр Р. В. й ін. Студент у вузі: Методичні рекомендації по організації навчальної та самостійної роботи студентів. Миколаїв, 2002.
63. Крижанівський О. Сучасні тенденції у висвітленні історії середніх віків // Історія в школах України. 2002. №4. С. 15-17.
64. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. для вищ. навч. закл. Київ, 2009.
65. Курилів В. Методика викладання історії. Курс підвищення кваліфікації вчителів історії. Харків; Торонто, 2008.
66. Кушнарченко Н. М. Наукова обробка документів : Підручник. Київ, 2003.
67. Лаптин П. Ф. Проблемное преподавание и изучение истории в высшей школе / Под ред. М. С. Винокура. Киев, 1988.
68. Левітас Ф. Л., Салата О. О. Методика викладання історії: посіб. учителя. Харків, 2009.
69. Лудченко А. А. и др. Основы научных исследований: учеб. Пособие. Київ, 2000.
70. Малихін О. В. Організація самостійної навчальної діяльності студентів вищих педагогічних навчальних закладів: теоретико-методологічний аспект. Кривий Ріг, 2009.
71. Мамонов Г. Нестандартна наочність з історії // Історія України. 2013. № 20. С. 11–12.
72. Методика викладання у вищій школі: навчальний посібник / О. Малихін та ін. Сімферополь, 2011.
73. Методология социально-педагогических исследований: Науч. учеб.-метод. пособие для студентов, магистрантов, аспирантов и студентов в области воспитания и образования, соц. педагог. и соц. работников / Авт.-сост.: С. Я. Харченко, Н.С. Кратинцев, А. Н. Чиж, В. А. Кратина. Луганск, 2001.
74. Мирошниченко В. О. Використання сучасних інформаційних технологій: формування мультимедійної компетентності (для спеціальності – Історія): навч. посіб. / за ред. К. О. Баханова. Київ, 2016.
75. Мирошниченко И. П. Преподавание истории древнего мира по системе В. Ф. Шаталова // Преподавание истории в школе. 1990. № 4.
76. Мисан В. О. Науково-дослідна робота студентів-істориків. Рівне, 2008.
77. Михайличенко О. В. Методика викладання суспільних дисциплін у вищій школі. Суми, 2009.
78. Мороз І. В. Структура дипломних робіт та вимоги до їх написання оформлення і захисту. Київ, 1997.
79. Мороз П. В. Дослідницька діяльність учнів в процесі навчання історії України: методичний посібник. Київ, 2012.
80. Мороз П. Особливості реклами як історичного джерела (методика роботи в умовах

- дослідного навчання) // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. 2013. № 5. С. 11–17.
81. Навчаємо мислити критично: посібник для вчителя / автори-укладачі О. І. Пометун, І. М. Сущенко. Дніпро, 2016.
  82. Нагаєв М. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. Київ, 2001.
  83. Озерский И. З. Начинаящему учителю истории. Москва, 1989.
  84. Орлюк О. Вивчення регіональної історії в школі у вітчизняній методичній традиції ХХ – початку ХХІ ст. // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2014. Вип. 51. С. 183–190.
  85. Основи наукових досліджень. Організація самостійної та наукової роботи студента: Навчальний посібник / Я. Я. Чорненький, Н. В. Чорненька, С. Б. Рибак. Київ, 2006.
  86. П'ятницька-Познякова І. С. Основи наукових досліджень у вищій школі : навчальний посібник. Київ, 2003.
  87. Падалка О. С., Нісімчук А. М., Смолюк І. О., Шпак О. Т. Педагогічні технології. Київ, 1995.
  88. Пасмор Н. П. Бібліотечно-інформаційне забезпечення самостійної роботи студентів. Київ, 2006.
  89. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник / А. І. Кузьмінський. Київ, 2005.
  90. Підласий І. П. Як підготувати ефективний урок. Київ, 1989.
  91. Побережник О. Джерела інформації: засіб активізації пізнавальної діяльності учнів // Історія України. 2014. № 7. С. 8–11.
  92. Подобед О. Віртуальні навчальні екскурсії історичними просторами України та зарубіжних країн // Історія в сучасній школі. 2012. № 6. С. 27–29.
  93. Полянський П. Історія, обернена в майбутнє // Історія в школах України. 2003. №4. С. 11-13.
  94. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007.
  95. Пометун О. І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Навч.- метод. посіб. Київ, 2004.
  96. Пометун О. Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ, 2010.
  97. Постанова Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2003 р. № 1494 «Про затвердження Програми розвитку системи дистанційного навчання на 2004-2006 роки» // Офіційний вісник України, 2003. № 39. С. 8-13.
  98. Поташник М. М. Педагогическое творчество: проблемы развития и опыт. Київ, 1988.
  99. Преподавание истории и пропаганда демократических ценностей и идеи терпимости: пособ. для преподават. Страсбург, 1996.
  100. Рудницька О. П. та ін. Основи педагогічних досліджень. Київ, 1998.
  101. Семенникова Л. Проблемы цивилизационного похода к истории. Уфа, 1994.
  102. Сидоренко В. К. Дмитренко П. В. Основи наукових досліджень. Київ, 2000.
  103. Сич О. І. Про викладання історії у вищій школі // УІЖ. 1998. № 5.
  104. Сікорський П. І. Кредитно-модульна технологія навчання: Навчальний посібник. Київ, 2004.
  105. Скаткин М. Н. Методология и методика педагогических исследований. Москва, 1986.
  106. Слепкань З. І. Наукові засади педагогічного процесу у вищій школі: Навчальний посібник для магістрантів. Київ, 2005.
  107. Соловей М. І., Спіцин Є. С., Потапенко К. К., Шалік З. М. Організація та методика проведення науково-педагогічних досліджень студентами вищих навчальних закладів: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ, 2004.
  108. Спіцин Є. С. Методика організації науково-дослідної роботи студентів у вищому закладі освіти. Київ, 2003.
  109. Степанищев А. Методика преподавания и изучения истории. Москва, 2002.
  110. Теорія і практика запровадження компетентнісного підходу до навчання історії в

- школі: колективна монографія / К. Баханов, С. Баханова, О. Барнінець та ін. Донецьк, 2012.
111. Удод О. А. Аксиологічний (ціннісний) підхід у викладанні історії // Історія в школах України. 1999. №3. С. 27-30.
  112. Февр Л. Бои за историю / Пер. с фр. Москва, 1991.
  113. Федчиняк А. О. Вивчення історії повсякденності в шкільному курсі Нової історії: 8–9 класи. Харків, 2009.
  114. Фідря О. Інформаційно-розвиваючі блоки як один із засобів індивідуалізації навчання історії // Історія в школах України. 1997. №2. С. 26-31.
  115. Фіцула М.М. Педагогіка вищої школи: Навчальний посібник. Київ, 2010.
  116. Хоптяр Ю. Інтерактивні методи навчання у викладанні історичних дисциплін : з досвіду роботи // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 67-70.
  117. Цвяк А. Лекція як форма навчання у вищих навчальних закладах: загальнометодичний аспект // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2010. Вип. 2. С. 20-26.
  118. Шейко В. М., Кушнарєнко. Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : Підручник. Київ, 2004.
  119. Шляхтун П. П. Методика викладання соціально-гуманітарних дисциплін: Навчальний посібник. Київ, 2011.
  120. Штокман И. Г. Вузовская лекция: Практические советы по методике преподавания учебного материала. Київ, 1981.
  121. Щербань П. М. Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах : навч. посіб. Київ, 2004.
  122. Юга О. З досвіду проведення семінарських занять з нової історії країн Європи і Америки // Проблеми дидактики історії : зб. наук. пр. Кам'янець – Подільський, 2009. Вип. 1. С. 71-76.
  123. Як стати майстерним педагогом : навч.-метод. посіб. / В. І. Ковальчук, Л. М. Сергєєва, І. В. Ілько та ін.; за заг. ред. Л. І. Даниленко. К., 2007.

Електронні ресурси

124. Антіпова С. Роль візуальних джерел інформації у формуванні інформаційної компетентності учнів на уроках історії // Режим доступу: <http://klasnaocinka.com.ua/ru/article/r-ol-vizualnikh-dzherel-informatsiyi->
125. Баханов К. О. Специфіка методики навчання історії у вищій школі // Режим доступу : <http://vuzlib.com/content/view/239/84/>
126. Більченко О.В. Використання візуальних джерел на уроках історії, як засіб формування і розвитку предметних і ключових компетентностей учнів // Режим доступу: <http://som.fio.ru/>
127. Гарашук С. В. Форми і методи використання візуальних матеріалів на уроках історії. // Режим доступу: <http://som.fio.ru/>
128. Державний стандарт України ДСТУ ISO 9000-2001 Системи управління якістю. Основні положення та словник (ISO 9000:2000, IDT) // Режим доступу: <http://www.zntu.edu.ua/base/i2/iff/k3/ukr/welding/guide/iso/iso9000.htm>
129. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII // Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
130. Інноваційні методи викладання гуманітарних наук. Інноваційні засоби // Режим доступу : <http://conf.vntu.edu.ua/humed/2008/2/>
131. Інноваційні технології навчання у вищій школі // Режим доступу: <http://old.tnpu.edu.ua/php/include/resurs/kms/22/chapter04.pdf>
132. Концепція «Нова українська школа» // Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>

133. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні від 20 грудня 2000 р. // Режим доступу: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.
134. Методи та форми організації навчання у вищій школі // Режим доступу : http://pidmchniki.ws/12590605/pedagogika/metodi_formi_organizatsiyi_navchannya_vischiy_shkoli
135. Михайличенко О. В. Методика викладання суспільних дисциплін у вищій школі // Режим доступу : <http://www.twirpx.com/file/615520/>
136. Нагаєв М. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. // Режим доступу : http://mirknig.com/knigi/nauka_ucheba/1181465319-metodika-vikladanny_a-u-vi_schyshko_1.html
137. Нагаєв М. В. Методика викладання у вищій школі: навч. посіб. // Режим доступу ;
138. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року // Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10>.
139. Постанова КМУ від 23.11.2011 № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікації» // Режим доступу <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-%D0%BF>.
140. Про методичні рекомендації щодо запровадження Європейської кредитно-трансферної системи та її ключових документів у вищих навчальних закладах: Лист № 1/9-119 від 26.02.2010 МОНУ // Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.
141. Типологія і характеристика методів навчання // Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-4072.html>

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА

ЛЕКЦІЙНІ ЗАНЯТТЯ

ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ЛАБОРАТОРНІ ЗАНЯТТЯ

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Навчальне видання

Давидюк Руслана Петрівна

МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Навчальний посібник

Підписано до друку
Тираж 100